

SØSTRE, KAMERATER!

KJERSTI ERICSSON
SØSTRE, KAMERATER!

RØDE FANE 1999

Kjersti Ericsson: *Søstre, kamerater!*
Utgitt av Forlaget Oktober A/S 1987
© Forlaget Oktober

Omslagslayout: Bjørgulf Braanen
Omslagsfoto: Kjersti Botnedal

Andre opplag utgitt av Røde Fane 1999
Trykk: Preutz Grafisk A.S, Larvik
ISBN 82-91778-19-1

Denne utgaven er et uforandra opptrykk av første. En del trykkfeil er retta opp. Utgaven er basert på OCR-skanning av originalboka. Side-referanser kan variere noe mellom de to opplaga.

FORORD TIL FØRSTE OPPLAG

Denne boka er egentlig skrevet av mange flere enn meg. Den er et produkt av de diskusjonene som er blitt ført i det kvinnepolitiske miljøet i og rundt AKP (m-l) gjennom flere år. Og dette miljøet har igjen fått impulser fra en langt videre krets: fra kvinneaktivister og kvinneforskere som gjennom praksis og teori har gitt kvinner en ny bevissthet og en ny kunnskap. Det som står å lese på sidene, står sjølsagt for min egen regning. Men arbeidet bak er jeg ikke alene om. Å begynne å nevne navn, ville være håpløst. Noe vil framgå av referanselista bak. Men mange som ikke står nevnt der, har også deltatt i prosessen. Å utvikle kvinnepolitikk er et kollektivt foretakende der eiendomsrett til ideer og tanker ikke har vært praktisert.

Ett navn vil jeg likevel nevne: Tidsskriftet «Materialisten». Opp gjennom åra har dette tidsskriftet hatt en lang rekke viktige artikler fra kvinneforskningas område. Mange av dem er skrevet av kvinner som både er forskere og kvinneaktivister, og problemstillingene deres er like mye diktert av den praktiske kampen som av «rein» vitenskapelig nysgjerrighet. «Materialisten» er et tverrfaglig tidsskrift med et kritisk og radikalt program. Nettopp dette har gjort det i stand til å spille en så viktig rolle i utviklinga av et nytt og kontroversielt område, trass i at ressursene er små, og bladet overlever på luft og kjærlighet.

En hjertelig takk til kameratene på AKP (m-l)s partikontor, som har gitt meg permisjon fra de daglige oppgavene som leder for AKP (m-l) for å kunne skrive denne boka. Også takk til dem som har tatt seg tid til å lese gjennom manus og gitt meg nyttige kommentarer: Jorun Gulbrandsen, Cecilie Høigård, Siri Jensen, Geir Lundby, Jørn Magdahl, Eilev Ryste, Pål Steigan. At det er flere menn enn kvinner på denne lista, får tas som et tegn på at tid til konsentrasjon er et enda knappere gode for kvinner enn for menn, også i AKP (m-l).

Oslo 1/3 1987
Kjersti Ericsson

FORORD TIL ANDRE OPPLAG

Du sitter nå med et nyopptrykk av Kjersti Ericssons bok fra 1987 i hendene. Denne boka har betydd svært mye for mange kvinner både i Norge og ellers i verden. På norsk har den vært umulig å få tak i i mange år. I 1993 ble den oversatt til engelsk og er spredd via konferanser og via AKPs Kast deg frampå-kurs (bøllekurs) både i Europa, Asia og Afrika.

Søstre, kamerater! springer ut av det kvinnepolitiske miljøet i AKP på 80-tallet. Dette miljøet besto av kvinner som ikke bare var aktive i AKP, men som hadde skaffet seg erfaringer gjennom deltakelse i kvinnekampen på mange andre områder, som den organiserte kvinnebevegelsen, fagbevegelsen, felleskampanja mot porno og prostitusjon, crisesenterbevegelsen osv. Boka trekker dermed veksler på et vidt spekter av kvinnepolitiske erfaringer.

Vi har valgt å gi ut boka slik den ble skrevet i 1987. Mye har skjedd, både i kvinners liv og tenkningen rundt kvinnespørsmål siden boka så dagens lys. Hvis *Søstre, kamerater!* hadde vært skrevet i dag, hadde den nok på mange måter blitt annerledes. Likevel inneholder den mange analyser og standpunkter som tida på ingen måte har løpt fra, og den presenterer viktige perspektiver som kanskje er kommet litt (for mye) i bakgrunnen i dagens debatt. Boka kan dessuten fungere som utgangspunkt for arbeidet med nye og oppdaterte analyser.

Vi håper boka vil bli lest, diskutert og brukt, både av kvinner i den revolusjonære bevegelsen og av mange andre kvinner. Den nye feminisme-debatten har åpnet et større rom for diskusjoner om strategier for kvinnekampen. Nyutgivelsen av *Søstre, kamerater!* er ett innspill i den diskusjonen.

Det er mange som har en inskripsjon i det eksemplaret av *Søstre, kamerater!* de har i bokhylla si. I min står det «Til Taran, med ønske om en god kamp og et godt liv. Hilsen Kjersti» Det ønsker vi alle nye lesere av boka.

Vi takker Kjersti Ericsson og forlaget Oktober for at vi vederlagsfritt får trykke opp igjen denne viktige boka. Vi ønsker også å takke alle de som med sitt frivillige arbeid har gjort det mulig med nyutgivelse.

1. november 1999
Taran Sæther
kvinneansvarlig i AKP

INNHOOLD

<i>By oss ikke noe smått!</i>	11
<i>INNLEDNING</i>	13
<i>«DET KVINNELIGE MENNESKET» SOM LØNNSARBEIDER...</i>	17
Den kvinnelige arbeidskraftas verdi	18
Den største biten til far	21
Tilleggsarbeidskraft med «spe-på-lønn»	23
Jenter som venter på å gifte seg	24
Maktforholdet mellom kjønnene som disiplineringsmetode ...	28
Å utnytte «det kvinnelige»	32
<i>KAPITALISMEN OG HUSARBEIDET</i>	33
Ektemannen – en utbytter?	37
Husmora og bonden i den 3. verden	43
Husarbeidet – motsigelsesfylt for kapitalen?	48
Det ideologiske sløret	50
Kapitalismen mot kvinnene	54
<i>BORGERSKAPET HERSKER NÅR MANNEN HERSKER LITT ..</i>	55
Splittelse gjør svak	57
Våler Skurlag og Hillesland	61
LO-ledelsen – mannssjåvinisme som linje	63
Et annet slag	66
Trollsplinten i øyet	69
Nyttige idioter	73
<i>KNUTEN DER TRÅDENE LØPER SAMMEN</i>	75
Familien – en økonomisk enhet	76
Familien – et ledd i samfunnshierarkiet	78
Hvor skal vi ellers varme oss?	81
Familiemyter og doble budskap	85

<i>IMPERIALISMEN OG KVINNENE</i>	90
En dødelig kombinasjon	90
Kvinnene og sjøbergingssektoren	93
Sjøbergingssektoren og den billige arbeidskrafta	97
Den «uformelle» sektoren	99
Det nye proletariatet	102
Anti-imperialisme på kvinners premisser	103
 <i>KVINNEKAMP OG KLASSEKAMP</i>	 106
Full likestilling under kapitalismen?	107
Kvinnekampen – en trussel mot klassekampen?	112
Ei linje for borgerskapets kvinner	
og ei linje for arbeiderklassens?	114
Hva skiller oss?	117
 <i>SJABLONKVINNEN</i>	 120
Lesbiske kvinner – særegen undertrykking	
– særegne styrker	121
Innvandrerkvinnen – et «problem»	125
Å forstå undertrykkinga til bånns	129
 <i>HERFRA TIL DIT – DEL I</i>	 130
Den doble bevisstheten	130
Kvinneorganisering – et nøkkelledd	133
Pornokampen og kvinnebevisstheten	136
Hvordan organisere Aker brygge?	138
Alliansen mellom de to spissene	139
Å «bølle seg opp»	142
Hva gjør vi med kameratene?	144
 <i>HERFRA TIL DIT – DEL II</i>	 156
Hva er sosialisme?	156
Hvorfor gikk det som det gikk?	160
Stål, jern og traktorer	164
«Med en kvinnefront i ryggen ...»	169
Det kryr av motsigelser	172
En økonomisk modell som tjener kvinnene	173
Hva skjer med familiens lune rede?	182
Organisering for kamp	188

<i>KAMPEN FOR Å FORANDRE MENNESKENES HJERTER</i>	197
Kjærlighet og makt	199
Menns verden og kvinners plass	205
«... at læse de Mænd i Hjertet ...»	207
Den maktløses motstand	209
Forakten for den svake	213
En menneskelig identitet	214
 <i>LITTERATUR</i>	 217

By oss ikke noe smått!

Skammen
klistrer seg til ofrene
den som blir slått
har forbrutt seg
blodet som renner fra sårene
er ureint
den misbrukte kroppen skyldig.

Skammen
klistrer seg til ofrene
hundreår etter tiår
tusenår etter hundreår
tar dette aldri slutt?

Søstre, kamerater, kvinner
nå flør sinnet vårt
flør og flør
opp fra det innerste mørket i oss
river med seg den glødende asken
fra alle bålene
river med seg slagene, skrikene
støvletrampene mot hjertet
de utbrukte, ulevde livene uten tall
som det ikke finnes trøst for.

Sinnet flør og flør
det er vår veldige gave til verden
sammen med kjærligheten
den aldri gjengjeldte
som fikk det for trangt
i en manns bryst

nå gir vi den til hverandre
og til denne jorda
med menneskene som bor her
svarte, hvite, gule, brune
til reinkalvene
ubeskuttet under våryret
til havet som puster så tungt
og til navnløse, usette blomster
djupt i indianernes jungel.

By oss ikke noe smått
noe halvt
Be oss ikke ta til takke!
Vi kommer her
med gløden fra alle bålene i oss
svien fra alle slagene
og støvletrampene mot hjertet
med sulten i de ulevde livene
og den forferdelige heten
i vår aldri gjengjeldte kjærlighet.
Stå ikke i veien for oss
når vi kommer for å vende jorda
med voldsomme spatak
når vi kommer for å dyrke den
på vårt vis.
Stå ikke i veien for oss
for vi eier morgendagen!

INNLEDNING

Streik i tinngruvene i Bolivia. Frontene er harde, verken bedriftsledelsen eller arbeiderne vil gi etter. For bedriftsledelsen begynner det å bli prekært. De sitter inne med store lagre med mineraler som kundene venter på. Får de ut 20 lastebiler med mineraler, er mye vunnet. Da bestemmer husmødrekomiteen seg, gruvearbeiderkonene som har organisert seg for å kunne delta i kampen på sin måte: «Disse lastebilene må vi stoppe!» Lederen deres, Domitila, forteller hvordan de gjorde det:

«Klokka ni neste morgen gikk ei gruppe kvinner dit lastebilene sto. Noen hadde begynt å kjøre, og sjåførene lot som om de ikke brydde seg om oss. Men vi har alltid vært litt ville av oss – det sier de i hvert fall – så vi hadde tatt med oss noen dynamittgubber. Vi satte oss inn i en av lastebilene og sa til sjåføren: «Hvis du kjører, vil vi tenne på denne dynamittgubben, og alt vil eksplodere.» «Nei, nei, jeg skal gå ut av bilen,» sa han og kom seg ut fortere enn svint. Vi klarte å hindre at lastebilen kom av gårde, og organiserte oss i skift. Tre av de kvinnelige kameratene passet på lastebilene fra sju om morgenen til tre om ettermiddagen, mens andre kvinner laget mat for dem og passet ungene. Så, klokka tre, gikk disse kvinnene for å passe på lastebilene til elleve om kvelden, mens de andre laget mat og passet unger. Et nytt skift gikk fra klokka elleve om kvelden til sju om morgenen, mens andre tok seg av familiene deres.»

Denne historia forteller en hel masse. Den viser at kvinner tar aktivt del i de undertrykte klassenes kamp. Når kvinner organiserer seg, er de bokstavelig talt dynamitt! Men midt i den hardeste kampen bærer de den spesielle kvinneverken med seg: De må ikke bare organisere selve streikevakta, men også barnepass og matlaging for hverandre.

Over hele verden kjemper kvinner. De slåss en dobbelt kamp: som del av de undertrykte klassene, og som undertrykt kjønn. Kvinnebevegelsen er ikke noe «hvitt», vestlig fenomen. Det første «moderne»

8. mars-toget i Oslo gikk samme år som det første «moderne» 8. mars-toget i Manila på Filippinene (1971). Kvinnenes kår i det vesle, rike kapitalistiske landet Norge var svært forskjellig fra kvinnenes kår i det halvføydale Filippinene, utarmet og knuget av amerikansk imperialism og av en grådig og despotisk hjemlig overklasse. Noe bandt oss likevel sammen og fikk oss til å gå ut på gatene med plakater og kamp-rop – samtidig. Dette «noe» – en gryende kvinnebevissthet – har vokst i styrke siden den gang. Når kvinnelige tekstilarbeidere i Sør-Korea streiker for bedre arbeidsforhold, og slåss for å få makta over sin egen fagforening, da møter de også kvinneforakten hos motstanderne sine og tvilen hos seg sjøl: Klarer vi dette, vi som er kvinner? Kvinnekampen blir en nødvendig del av streikekampen. Når engelske gruvedarbeiderkoner organiserer seg for å forsvare arbeidsplasser og lokalsamfunn, oppdager de at noe skjer med dem også – som kvinner: De kommer stoltere, sterkere og mer sjølbevisste ut av kampen, og det er mye de ikke lenger vil finne seg i. Lavtlønte kvinner i Norge, som streiker for ei lønn det er mulig å leve av, kjenner raseriet vokse over at kvinner som kjønn verdsettes lavere enn menn. Og de spør seg hvorfor, og med hvilken rett. I Nicaragua, der kvinnelige landarbeidere før revolusjonen ikke fikk utbetalt sin egen lønn (den fikk mannen), forlanger de nå sin egen machete, samt barnehager og kantiner. Og kvinnene i Eritrea, som slåss en væpnet kamp for nasjonal og sosial frigjøring, kjemper også for å leve som frie kvinner i et fritt land.

Kvinnekampen er en stor, verdensomspennende bevegelse. Den har tusen forskjellige uttrykksformer, og likevel finnes det noe felles. Denne bevegelsen utfordrer rådende maktforhold, sosiale strukturer, tanker og følelser. Den skaper uro og varsler om store forandringer. Kvinnebevegelsen er et oppbrudd fra den gamle verden.

Aldri har verden trengt så sårt til å forandres som nå. «Kan hende det gjelder å redde vår jord,» skrev Rudolf Nilsen for mange år siden. Nå kan vi sløyfe «kan hende». Jorda må reddes fra et system som skaper kriger, sultkatastrofer, som forgifter skog, vann og luft, som gjør flertallet av menneskene til overflødige utgiftsposter.

«De beste blant dere er kalt,» skrev Rudolf Nilsen videre. I dag betyr det at de vanlige kvinnene i hele verden er kalt. Uten dem er det ikke håp. Flertallet av kvinnene har dobbelt grunn til å slåss for å skape en ny verden: De blir undertrykt og utbyttet som arbeidende mennesker.

Og de blir undertrykt som kjønn. Som Domitila og kameratene hennes må de slåss sammen med menn mot ledelsen i gruveselskapet og deres støttespillere i regjeringa. Men de må også slåss mot den dobbelte arbeidsbyrden kvinner pålegges, og mot den kvinneundertrykkinga og kvinneforakten som gjennomsyrrer samfunnet. Kvinnene er på bønn. Hele verden må snus opp ned! Det kan ikke skje uten at de som er på bønn reiser seg.

Denne boka forsøker å argumentere for at det økonomiske systemet som dominerer i verden i dag, nemlig kapitalisme og imperialisme, er en ulykke for kvinnene. Det suger arbeid og livskraft ut av dem, det binder dem fast i en maktløs posisjon, og det forkrøbler dem som mennesker. Den forsøker videre å argumentere for at kvinnekampen er ei voldsom kraft i kampen for å styrte det nåværende systemet og skape noe nytt og bedre. Det er viktig for alle som ønsker å «redde vår jord», både kvinner og menn, å skjønne dette. Det er viktig å vite at vi må slåss, og det er viktig å vite hvordan. Vi må ha en strategi. Denne boka prøver også å si noe om det.

Sjøl hører jeg hjemme i den klassiske marxistiske og kommunistiske tradisjonen. Der finnes det både godt og dårlig når det gjelder forholdet til kvinnekamp og kvinnefrigjøring. Denne boka er også ment som et bidrag til å utvikle og forandre den kommunistiske tradisjonens syn på kvinnekamp.

Kampen for kvinnefrigjøring er så omfattende at det kan ta pusten fra en. Det finnes knapt et spørsmål som er kjønnsnøytralt. Kvinneundertrykkinga er innvevd i kapitalismens økonomiske basis, i systemet for borgerskapets maktutøvelse og i de mest intime forholdene mellom mennesker. Kvinnekampen kan derfor ikke være et avgrensa «delspørsmål». Vi må ta kvinnene med i alle analyser av samfunnet, og i alle forsøk på å forandre det.

Denne boka er ikke blitt til på grunnlag av grundige teoretiske studier, og pretenderer heller ikke å gi noen helhetlig teori om kvinneundertrykkinga under kapitalismen. De spørsmåla som tas opp, og forsøkes besvart, er først og fremst slike som har meldt seg i den praktiske kampen jeg og mange andre har stått oppe i. Den praktiske kampen avler motsetninger og problemer som det er viktig å prøve å bringe klarhet i for å komme videre. Boka er derfor ment som et innspill i en

debatt, og i en pågående prosess med praktisk kamp og oppsummering av erfaringer.

Likevel håper jeg å ha belagt argumentene mine med en viss vitenskap. Men denne boka er like mye et resultat av lidenskap: av mitt eget liv som undertrykt kvinne, og det raseriet og den lengselen etter forandring som disse erfaringene har skapt.

Boka har jeg bygd opp slik: Den første delen (de fem første kapitlene) handler om hvordan kvinneundertrykkninga er innvevd i kapitalismens økonomiske system og maktstruktur: Om hvordan kapitalismen utnytter «det kvinnelige» ved den kvinnelige arbeidskrafta til å skaffe seg ekstra profitt i produksjonen. Om hvordan kapitalismen gjør seg nytte av kvinnes ubetalte arbeid i hjemmet til å holde sine egne kostnader nede. Om hvordan borgerskapet sitter tryggere når vanlige menn får makt over kvinner. Om hvordan familien fungerer som en institusjon der trådene som binder kvinnene til en undertrykt posisjon samles. Om hvordan imperialismen tjener på slitet og nøden til kvinnebonden i den 3. verden.

Den andre delen (de tre neste kapitlene) handler om hvordan vi må slåss, her og nå. Om forholdet mellom klassekamp og kvinnekamp. Om hvordan vi må vokte oss for at kvinnebevegelsen sjøl blir kvinneundertrykkende, ved å usynliggjøre kvinner som ikke er hvite, ikke tilhører majoritetsnasjonen, ikke er heterofile, ikke er gift eller samboende med mann og barn. Om hvordan vi må organisere oss for å kjempe om dagen i dag og vinne morgendagen.

Den tredje delen (de to siste kapitlene) handler om hva som må gjøres under sosialismen. Når kapitalismen er styrtet, starter neste etappe i kampen for kvinnefrigjøring. Også for den etappen trengs det en bevisst strategi. Å prøve og utforme den nå, må sjølsagt bli mye av et skrivebordsprodukt. Men en del problemstillinger kan reises, og det har jeg prøvd å gjøre. Det blir en kamp med mange frontavsnitt. Vi må forandre økonomien, vi må forandre organiseringa av samfunnet. Og sist, men ikke minst: Vi må forandre menneskenes hjerter.

Kvinner trenger et målbevisst raseri. Og jorda trenger kvinnes målbevisste raseri. Jeg håper at denne boka kan bidra til å skape både litt mer raseri og litt mer målbevissthet.

«DET KVINNELIGE MENNESKET» SOM LØNNSARBEIDER

«Dere er nesten bare kvinnelige arbeidere på dette verkstedet. Det skyldes at arbeidet er så monotont, ensformig, og at maskinene er svært så rasjonelle og høyproduktive – dere må være fantastisk raske for å kunne henge med.

Dette gjør at de på kontoret har regnet ut at en mann ikke vil holde ut her nede.

En mann vil ha høyere lønn hvis han skal jobbe så hardt, dessuten kom han bare til å bli gæern av det ensformige arbeidet.

Kvinner er mer utholdende slik, de er så teknisk lavt begavet at de ikke trenger noe særlig avveksling i arbeidet.

Kvinner passer til ensformig jobbing. Og så flinke som de er med hendene, som det sies.

En kvinnehånd er helt fantastisk til å utføre nøyaktig den samme bevegelse i høyt oppdrevet tempo – år ut og år inn.

For de er tålmodige, kvinnene.»

Denne passasjen er hentet fra Marit Paulsens skildring av livet som dobbeltarbeidende kvinnelig industriarbeider, «Du, menneske?» (1972). Den inneholder mye som er typisk for «kvinneyrkene»: lav lønn, hardt, ensformig arbeid i høyt tempo, forestillinga om at de kvalifikasjonene kvinnene har for jobben de gjør, er «naturlige» egenskaper ved kvinner som kjønn. Og dermed ikke virkelige kvalifikasjoner.

Hva skjer når «det kvinnelige mennesket» kommer ut på arbeidsmarkedet som lønnsarbeider? Siri Jensen (1986) har gitt ei framstilling av det særegne ved kvinnelige arbeideres situasjon, og hva dette fører til for rollen de spiller i klassekampen. Kvinnelige arbeidere står i «skvisen mellom jobb og familie». På alle områder preges livet deres av at de ikke bare er arbeidere, men også tilhører et undertrykt kjønn.

Hvorfor havner kvinnelige arbeidere så ofte i den situasjonen som Marit Paulsen beskriver? Min påstand er følgende: Det særegne ved «det kvinnelige mennesket» (den sosiale rollen kvinner plasseres i) utnyttes på bestemte måter i kapitalens jag etter størst mulig profitt. Dette betyr ikke nødvendigvis at det er bevisst og planlagt (sjøl om det kan være slik også). Men i hovedsak dreier det seg om at det «kvinnelige menneskets» sosiale egenskaper gjør henne utnyttbar på andre måter enn menn.

Jeg skal særlig ta for meg tre saker:

- Den kvinnelige arbeidskraftas verdi.
- Det kvinnelige livsmønsteret (bestemt av «skvisen mellom jobb og familie»), og hvordan det kan utnyttes.
- De spesielle disiplineringsmekanismene som brukes overfor kvinner i produksjonen.

Den kvinnelige arbeidskraftas verdi

Kvinner har lavere lønn enn menn. Tidligere var dette et helt åpent forhold. Det var ei kvinnelønn og ei mannlønn for akkurat samme arbeid. På Dale sinnssykeasyll var f.eks. begynnerlønna for en mannlig pleier i 1914 600 kroner året, mens den var 350 kroner for en kvinnelig (Ericsson, 1974).

Nå er denne åpne lønnsdiskrimineringa borte mange steder. Men forskjellen på kvinnelønn og mannlønn er ikke borte. For arbeidsmarkedet er kjønnsdelt. Og lønna er lavere i de kvinne­dominerte yrkene enn i de mannsdominerte. Slik er det over hele verden, praktisk talt uten unntak. En undersøkelse gjennomført av ILO i 1982, der 25 land var med, viste at kvinners timelønn i industrien utgjorde ca. 3/4 av menns. For de få utviklingslanda som er med i undersøkelsen, er kvinnes lønnsnivå noe lavere enn i de industrialiserte landa. Men det er store forskjeller fra land til land. Fellestrekket er at kvinnelønna overalt ligger lavere enn mannlønna. Ifølge ILO skyldes dette hovedsakelig en konsentrasjon av kvinner i yrker med lavere lønn, og ikke at kvinner får lavere lønn enn menn for de samme jobbene (referert i Le­ger Sivard, 1986).

Hvorfor er kvinnene konsentrert i yrker med lav lønn? John Humphrey (1984, s. 219) peker på at de fleste forklaringsmodeller går ut fra at arbeidsmarkedet i seg sjøl ikke tar hensyn til kjønn. Arbeidsmarkedet er i utgangspunktet kjønnsnøytralt. Men på grunn av den situasjonen de står i utafør arbeidsmarkedet, har kvinner en tendens til å havne i ikke-kvalifiserte, lite kompetansegivende jobber med få opprykksmuligheter osv. Kvinner «velger» lite krevende yrker som lar seg kombinere med hovedansvaret for familien, de har lav utdanning og få ambisjoner. Alt dette gjør at kvinnene hopper seg opp i lavtlønnsyrkene. Forskjellen mellom kvinners og menns lønn er altså resultat av utenforliggende faktorer, som virker inn på kvinnes muligheter på arbeidsmarkedet.

Dette stemmer sikkert langt på vei. Men det er ikke hele historia. Antakelig ikke den viktigste delen heller. Humphrey påpeker:

«Markedet verdsetter ikke mannlig og kvinnelig arbeidskraft uavhengig av kjønn. Dette punktet kommer klart fram i studier av kjønn og kvalifikasjoner. Arbeidsmarkedet fungerer ikke bare slik at det stenger kvinner ute fra kvalifiserte (faglærte, «skilled») jobber. Det er også slik at jobber blir nedvurdert («downgraded») når de blir utført av kvinner. Som Phillips og Taylor sier det: «Det er arbeiderens kjønn, heller enn arbeidets innhold, som avgjør om arbeidet blir vurdert som kvalifisert eller ikke-kvalifisert («skilled or unskilled»).»

Dette innebærer at det er forskjell på selve verdien av kvinnelig og mannlig arbeidskraft. Det er ikke bare slik at kvinner, på grunn av et systematisk sammentreff av forskjellige uheldige omstendigheter, havner i de dårligst betalte jobbene, sjøl om det er slik også. Kapitalen kan kjøpe kvinnelige arbeidere billigere enn mannlige arbeidere, rett og slett fordi de er kvinner. Dette er en viktig konklusjon, fordi den river grunnen vekk under forestillinga om at kvinnelige arbeideres hovedproblem er at de «finner seg i så mye», «tar til takke med det som bys» osv. Hovedproblemet er at kvinner bys helt andre forhold enn menn – fordi de er kvinner. Den lave kvinnelønna er ikke først og fremst et resultat av kvinners manglende effektivitet i den faglige kampen. At den kvinnelige arbeidskraftas verdi er lavere enn den mannlige arbeidskraftas verdi, er ei side ved samfunnets kjønnssystem. I våre dager skjules dette ved at kvinner og menn ikke gjør akkurat samme arbeid, og at det ar-

beidet menn gjør, blir vurdert som mer «kvalifisert», slik Humphrey beskriver. Dette skjer ikke bare i industrien. I sin studie av kvinner i butikk, refererer Foged og Markussen en forholdsvis typisk episode, fortalt av en av kvinnene de intervjuet (1964, s. 130):

«Da ble jeg virkelig sint. Han var nyutlært og ble ansatt her. Så kommer jeg til å se, hva han får i lønn, og han fikk 400 kroner mer enn meg, som har vært her i så mange år. Jeg ble temmelig sur. Jeg gikk til sjefen og sa at det synes jeg var noe svineri. Hvorfor fanden skal han ha mer i lønn enn meg? Det hører ingen steder hjemme. Jamen han skulle drive og avløse de andre. Nåja, men jeg skal drive og ordne vinduer, sa jeg da. Mitt arbeid er jaggju like mye verdt som hans.»

På tross av samme utdanning utfører menn og kvinner sjelden nøyaktig det samme. Avgjørelsen om det å avløse eller det å pynte vinduer er mest verdt, avhenger i høy grad av hvilket kjønn som utfører arbeidet. Menn får i kraft av sitt kjønn høyere lønn.»

Hva kan dette komme av? Som kjent mente Marx at verdien av en vare ble bestemt av den mengden arbeid som trengtes for å produsere varen. En bil er mer verdifull enn ei synål fordi det er nedlagt mer arbeid i bilen enn i synåla. Under kapitalismen er også arbeidskrafta en vare som arbeideren selger til kapitalisten. Arbeideren får altså ikke betalt for det arbeidet han gjør. Han eller hun får betalt det varen arbeidskraft er verdt. Når han eller hun har solgt arbeidskrafta si, har kapitalisten lov til å bruke den hele arbeidsdagen, og presse så mye arbeid ut av den som han bare klarer på den tida han har arbeiderens arbeidskraft til rådighet.

Men hvordan skal en fastsette verdien av varen arbeidskraft? På samme måte som en fastsetter andre varers verdi, mente Marx: verdien av varen arbeidskraft blir bestemt av den mengden arbeid som trengs for å produsere den.

Når det gjelder varen arbeidskraft, betyr dette at verdien av arbeidskrafta tilsvarende den mengden arbeid som trengs for å produsere de livsnødvendighetene arbeideren må ha for å leve og stille arbeidsdyktig på jobben fra dag til dag (pluss forsørge eventuell familie).

Men dette er ikke helt ukomplisert. En av komplikasjonene er at arbeidskraftas verdi ikke bare bestemmes ut fra det fysiske minimum som skal til for at arbeideren skal overleve og produsere nok energi til å kunne jobbe (og formere seg). Arbeidskraftas verdi har også et «histo-

risk og moralsk» element, sier Marx. Det betyr at det finnes en historisk bestemt standard for hva som er «livsfornødenheter». Dette historiske og moralske elementet er annerledes i dagens Norge enn i Norge for 100 år siden, og det er annerledes i dagens Norge enn i dagens Bangla Desh.

Årsaken til forskjellen på verdien av kvinners og menns arbeidskraft må søkes i dette «historiske og moralske» elementet. Marginale forskjeller i kvinners og menns fysiologiske behov kan neppe være forklaringa.

Den største biten til far

Kapitalismen utvikla seg fra et samfunn der kvinneundertrykkinga allerede var etablert. Det eksisterte et maktforhold mellom kjønna, der mannen var overordna kvinnen. Dette kom bl.a. til uttrykk i ulik tilgang på og kontroll over, ressurser.

Vanessa Maher (1964) har gjort en undersøkelse av husholdene i en landsby i Marokko. Der viser hun at konsumsjonsmønsteret i husholdet bestemmes av maktforholdet. Maher oppsummerer dette slik (s. 126):

«Det er ikke hvor kalorikrevende arbeid som utføres som gjenspeiles i mønsteret for matinntak i familien. Det er heller ikke et spørsmål om fysiologiske behov. Disse mønstrene har snarere en tendens til å garantere at de «viktigste» samfunnsmedlemmene, dvs. voksne menn, får førsteretten til ressursene. Dette gjelder særlig der familien lever ned mot eksistensminimum. /.../

Standardmåltidet i landsbyene er brød som dyppes i en grønnsaksaus, noen ganger med et lite kjøttstykke som tillegg, et kjøttstykke som alle tilstedeværende deler. Folk viser stor respekt for maten. De uttaler velsignelser før og etter maten, og unngår å le eller snakke. De spiser langsomt og med stor tilbakeholdenhet, mens de oppfordrer de andre ved bordet: «Spis nå, spis nå!» Kvinner driver denne formen for beskjedenhet svært langt. Hvis de har gjester, vil kvinnene ofte sverge på at de har spist allerede, eller de vil si at de ikke er sultne. En kvinne pleide å forsikre dem hun spiste sammen med om at hun foretrakk bein framfor kjøtt. Menn, på den andre sida, blir forsøkt skånet for konsekvensene av knapphet på mat, disse konsekvensene må kvinnene og barna bære. En god mor bør overlate sin porsjon av maten til

barna sine. Men barn, særlig små jenter, lærer fort å tilby sin porsjon til gjester, å avslå kjøtt og benekte sult.»

Dette mønsteret er ikke spesielt for Marokko. Studier fra noen 3. verden-land sier litt om konsekvensene av ulik tilgang på ressursene. En undersøkelse i Bangladesh viste at det var flere underernærte jenter enn gutter under 5 år, fordi jentene fikk mindre matporsjoner. Jentebabyer hadde 21% større sjanse enn guttebabyer til å dø i det første leveåret. I Nepal er bildet omtrent det samme. Dessuten er det 50% flere kvinner enn menn som blir blinde på grunn av kronisk matmangel. En undersøkelse i Botswana viste også at jenter er underernært oftere enn gutter. (Referert fra «Women, a world report» 1985.)

Over store deler av den 3. verden, der befolkninga generelt lever i nød, får den ulike tilgangen på ressursene uhyggelige konsekvenser for kvinner og jenter. Men dette mønsteret for tildeling av ressurser er ikke noe eksotisk og fremmedarta som vi ikke kjenner fra vårt eget samfunn. Mange eldre mennesker i Norge i dag husker et liknende mønster i sin egen familie da de var barn. Far måtte spise seg mett først, det var klart. Så fikk mor og ungene ta det som ble til overs. Og mors plikt var å ofre seg for barna. Dette mønsteret kommer også fram i de arbeiderminnene Edvard Bull bruker som kilde i boka «arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd». Bull refererer hva folk som var barn den gangen, forteller om levekårene blant trelastarbeiderne i Fredrikstad rundt århundreskiftet og litt før (1958, s. 164):

«Det fins enda flere som husker at «det kunne ofte knipe med mat», og at det var «ikke greit for mor som skulle dele maten til hele flokken. Far skulle ha det meste og det beste. og det fant vi oss i, for han hadde tungt arbeid. /.../ En mann som bestemt hevder at de fikk «nok mat og god mat», forklarer f.eks. at far fikk smør på brødet – og senere fikk også resten av familien det.»

Mange kvinner i dagens norske bestemorsgenerasjon har ennå «marokkanske» normer i forhold til mat. De forsyner seg sist, tar lite på tallerkenen og sørger alltid for at noe blir igjen i tilfelle en annen i forsamlinga skulle få lyst på en porsjon til. Å få dem til å innrømme sult er forbundet med store vansker, sjøl om knapphetstilstanden som skapte dette mønsteret for lengst er historie.

Kapitalismen arvet altså et mønster der kvinner ble verdsatt lavere enn menn, og fikk tildelt en mindre del av ressursene enn menn. Det var innarbeida at kvinner skulle få færre livsfornødenheter. Dette mønsteret ble rett og slett opprettholdt da livsfornødenhetene gikk over fra å bli utdelt i form av naturalia til å bli utdelt i form av pengelønn. «Hendes Livsfornødenheder og Fordringer har ikke, ifølge hendes Natur, den Udstrækning som Mandens,» skrev «Morgenbladet» da de i forrige århundre argumenterte for å få inn billige lærerinner i skoleverket, for å spare det offentlige for utgifter (se Brock-Utne & Haukaa, 1979).

Kapitalistene overtok et bestemt maktforhold mellom kjønnene, og «oversatte» det til ulik verdi på kvinnelig og mannlig arbeidskraft. Det «historiske og moralske elementet» som utgjøres av maktforholdet mellom kjønna, og som kommer til uttrykk i ulik fordeling av ressursene, bidrar altså til å senke den kvinnelige arbeidskraftas verdi.

Tilleggsarbeidskraft med «spe-på-lønn»

Det andre forholdet som virker inn på verdien av kvinners arbeidskraft, er samfunnets organisering i familier. I det å «produsere varen arbeidskraft» inngår også det å oppdra en ny generasjon arbeidere, som kan erstatte den nåværende, når den er nedslitt. Verdien av arbeidskrafta må altså også omfatte det som trengs for å forsørge en familie.

Stort sett er det mannen som har vært hovedforsørger. andre familiemedlemmer har hatt lønnsarbeid i varierende grad. Men deres lønn har alltid blitt sett på som et tilskudd til det hovedforsørgeren kunne tjene. Verdien av familiemedlemmenes arbeidskraft til sammen skal være stor nok til å forsørge familien. Når flere jobber, synker verdien av arbeidskrafta til hver enkelt.

Den lave kvinnelønna gjenspeiler mønsteret med mannen som hovedarbeidskraft og kvinnen som tilleggsarbeidskraft. Ei kvinnelønn er ei «spe-på-lønn», som forutsetter et mannlig familieoverhode med full lønn. Å forsørge seg sjøl og unger på ei kvinnelønn, er praktisk talt umulig. Det er heller ikke meningen at det skal være mulig.

Mange kvinner er likevel henvist til å klare dette som egentlig er umulig. Ifølge heftet «Verdens kvinner – en oversikt» av Ruth Leger Sivard (1986) er kvinner eneforsørgere i mellom 1/4 og 1/3 av verdens

familier (alle disse kvinnene er ikke lønnsarbeidere). Andelen kvinnelige eneforsørgere varierer fra rundt halvparten i enkelte land (f.eks. noen latinamerikanske land) til rundt 10% i en del vesteuropeiske land. Felles for de kvinnelige eneforsørgerne over hele verden er imidlertid at de tilhører de fattigste sjiktene i samfunnene sine.

At samfunnet er organisert i familier, med en mann som «overhode», er ikke noe naturgitt. Det er et samfunnsmessig og historisk bestemt forhold som påvirker verdien av den kvinnelige arbeidskrafta. Fordi mannen historisk sett har spilt rollen som «hovedforsørger», er kvinnen i arbeidsmarkedets øyne delvis forsørga, og i hvert fall ikke forsørger. Mannen får et kjønnsbestemt tillegg i lønna (eller kvinnen et kjønnsbestemt fratrekk) basert på den rollen de to kjønnene spiller i familien som privat forsørgelssystem.

Det «historiske og moralske elementet» ved arbeidskraftas verdi som gjør kvinnelige arbeidere billigere enn mannlige, består altså av to forhold: For det første maktforholdet mellom kjønnene, som sikrer den største biten til far». For det andre samfunnets organisering i familier, med mannen som hovedforsørger og kvinnen som «tilleggsarbeidskraft». Til sammen gjør dette «det kvinnelige mennesket» til en type særlig billig arbeidskraft for kapitalen.

Jenter som venter på å gifte seg

I en artikkel om striden om særvern for kvinner i begynnelsen av dette århundret, skriver Gro Hagemann (1977, s. 96):

«De kvinnelige industriarbeiderne var uten tvil en gruppe som var spesielt dårlig stillet. Lønnsforholdene er et klart uttrykk for det. Det er også mye som kan tyde på at arbeidsforholdene deres var særlig dårlige. Blant annet viser dødelighetsstatistikken at tuberkulosen har herjet spesielt hardt blant kvinnelige fabrikkarbeidere.

I tillegg var arbeiderkene en gruppe, som av flere grunner, hadde forholdsvis små muligheter til å kjempe for å endre sin egen situasjon. Det store flertallet av dem var unge og ugifte kvinner med liten erfaring fra faglig kamp på arbeidsplassen. De fleste sluttet på fabrikken når de giftet seg, og fikk derfor heller ikke tid til å skaffe seg erfaring. Det har sikkert også virket inn at kvinnene så på seg selv som korttidsarbeidere, og derfor ikke hadde den samme motiveringen som menn

for å ville endre forholdene. Den lave organisasjonsprosenten er et uttrykk for det.

Den industrielle revolusjonen trakk kvinnene ut av hjemmet i masseomfang. Fabrikkene åpnet nye muligheter for de unge jentene fra arbeiderfamilier og husmannsplasser, de som før hadde gått som tjenestefolk og tyende. Fabrikkene bød dem bedre betaling og friere arbeidsforhold, og arbeidsplassene der var ettertraktet. Men vilkårene var harde. Fabrikkarbeidet tappet dem for krefter og gjorde dem gamle og utslitte før tiden. Det var så hardt at det nesten var uråd å klare det for andre enn de unge, sterke og barnløse. De kvinnene som fortsatte å arbeide etter at de hadde giftet seg og fått barn, måtte stort sett finne annet arbeid.»

De kvinnelige industriarbeiderne var «jenter som ventet på å gifte seg», både i egen og arbeidsgiverens oppfatning. Slik er det i mindre grad nå i de rike landa. Men noe av det samme bildet som Hagemann risser opp, kanskje i enda mer grotesk form, finner vi i dag i frihandelsonene i den 3. verden.

Det store flertallet arbeidere i disse sonene er kvinner. Svært ofte har de langt færre rettigheter enn arbeidere i landet ellers når det gjelder fagorganisering, streikerett, minimumslønn, arbeidstidas lengde. Og de blir ikke gamle i jobbene sine. Beinhard utbytting, helsefarlige arbeidsforhold gjør at arbeidskrafta deres raskt blir nedslitt. Denne rovdrifta rettferdiggjøres nettopp med henvisning til kvinners «naturlige» rolle. Elton & Pearson sier det slik i en studie av kvinners arbeidsforhold i den 3. verdens eksportsoner (1984, s. 23):

«Det at bare unge kvinner arbeider i verdensmarkedsfabrikkene, blir forklart som et resultat av at kvinner føder barn – dette betyr sjølsagt at de enten er uvillige eller ute av stand til å fortsette i lønna arbeid ut over noen- og tjuårsalderen. Det at kvinner slutter i lønnsarbeid når de blir gifte eller gravide, er kjent som «natural waste», og kan være svært fordelaktig for firmaer som i perioder har behov for å variere størrelsen på arbeidsstyrken, for å tilpasse seg skiftende etterspørsel etter produktene deres på verdensmarkedet.»

Ved å betrakte arbeiderne sine som «jenter som venter på å gifte seg», kan bedriftene slite dem ned på kanskje 5 år, for de skal likevel ikke vare til pensjonsalderen. Kvinnene forlater, eller kastes ut av fabrikkene, helsemessig ødelagt og nedbrutt før de er fylt tretti. Mange er

imidlertid blitt avhengige av pengeinntekter av en viss størrelse for å leve. Når arbeidskrafta deres ikke lenger er salgbar, har de ofte bare en utvei: å selge kroppen sin som prostituerte. Dette er virkeligheten bak det idylliske bildet av unge kvinner som går ut i arbeidslivet noen år før de gjør det som er «naturlig» for kvinner: gifter seg og blir mødre og husmødre.

Kapitalen har altså vært, og er i stand til å utnytte et samfunnsmessig mønster for kvinners livsløp til beinhard utbytting og rekordrask nedsliting av unge kvinners arbeidskraft. I de rike landa er det i dag vanlig at kvinner fortsetter i lønnsarbeid også etter at de er blitt gift og/eller har fått barn. Men dette krever at kvinnen gjør visse kompromisser mellom jobb og ansvar for familien: kanskje har hun kortere eller lengre perioder der hun er ute av arbeidslivet, kanskje velger hun deltid og ofte arbeider hun på andre tider av døgnet enn normalt.

Også dette mønsteret har den moderne kapitalismen vist seg i stand til å dra nytte av. En artikkel i bladet «Economist» fra 23. august 1986, hevder at kapitalen nå foretrekker kvinnelig arbeidskraft i mange sammenhenger. En viktig grunn er nettopp at kvinner «er fleksible, vant til avbrudd i yrkeskarrieren, innstilt på fleksibel arbeidstid». For den moderne kapitalismen er det mannlige idealmønsteret: et langvarig arbeidsforhold i samme jobb på full tid og innafor normalarbeidsdagens rammer, blitt en hemsko. Hovedstrategien er å bryte ned dette mønsteret for alle. Men i mellomtida kan den kvinnelige arbeidskrafta være god å ty til. Ett mål for kapitalismen er f.eks. å utrydde forestillinga om at noe er «ubekvem arbeidstid». I dag er 80% av de som jobber ettermiddag og kveld i Norge kvinner.

I boka «Det fleksible kjønn» beskriver Foged og Markussen situasjonen i Danmark. De legger nettopp vekt på hvordan arbeidsgiverne utnytter kvinnenenes avhengighet av redusert arbeidstid i en bevisst strategi for å bryte ned det arbeidstidsmønsteret de er vant til å tenke på som normalt. Foged og Markussen peker på at det er kvinnenenes ansvar å få dagliglivet til å henge i hop. Mens menns forsørgerrolle har hovedvekt på det økonomiske, stilles det et dobbelt krav til kvinnen: Hun skal både bidra økonomisk til familiens underhold, og hun skal yte omsorg. Løsninga på dette dilemmaet for kvinnene blir at de «handler med arbeidstida» – de blir avhengige av en arbeidstidsordning som gjør det mulig for dem å fungere som det kittet som holder familiens

dagligliv sammen. Foged og Markussen, som studerte forholda i butikk og kontor, fant ikke noe klart skille mellom «kvinner på heltid» og «kvinner på deltid». I stedet fant de et mylder av ulike arbeidstider, resultatet av kvinners «handel med arbeidstida».

Dette mønsteret har mange fordeler for arbeidsgiverne. For eksempel er det bare heltidsansatte som har rett til overtidsbetaling. Når det er behov for ekstra innsats, er det billigere å be de deltidsansatte ta noen timer i tillegg til vanlig arbeidstid. Arbeidsgiverne i butikkbransjen ser på kvinnene som jobber deltid som en fast arbeidskraftreserve, som det kan trekkes på, ikke bare ved sjukdom, men også ved ferier, utsalg, jul og barselspermisjoner. Og de regner med kvinnens ansvarlighet, sier Foged og Markussen. Kvinnene trår til, ikke så mye for arbeidsgivernes skyld som for å hjelpe de stakkars kollegene som ellers blir stående aleine ved disken midt i det verste kunderushet. I kontorsektoren brukes også deltid (og overtid som ikke betales som overtid) som en forberedelse til innføring av nytt maskinelt utstyr og lavere personalnormering. Foged og Markussen oppsummerer slik (s. 66):

«I den nåværende krise vender de individuelle avtalene om arbeidstida tilbake mot kvinnene som en boomerang. I dag er ikke-heltidsarbeidet i stigende omfang på arbeidsgivernes premisser. Arbeidsgivernes største fordel er, at de har en fast arbeidskraftreserve på hver enkelt arbeidsplass, som det kan trekkes fleksibelt på. Det er både forutsetninga for at de lave personalnormeringene i butikkene kan fungere, og for at det kan skjæres ned på personalet ved innføringa av ny teknologi på kontor. Deltid er en særlig stor fordel for arbeidsgiverne, fordi de på den måten omgår de overenskomstmessige rettighetene som især de ansatte på større butikk- og kontorarbeidsplasser har tilkjempet seg. Her er kvinnene i den barokke situasjon, at nettopp der hvor de er flest organiserte, er størstedelen av dem – de deltidsansatte – ikke i stand til å utnytte alle de rettighetene overenskomsten skulle gi.»

Et annet utviklingstrekk er oppdelinga av arbeidsstyrken i «stam- og rand-arbeidskraft,» som den tyske forskeren Wolfgang Lecher har kalt det. Dette innebærer at arbeiderklassen blir delt i to: et mindre antall fast ansatte med full dag og tariffmessig ordnete lønns- og arbeidsforhold, og ei stor gruppe løst tilknyttede arbeidere, ofte ansatt hos underentreprenører og underleverandører, som kan dyttes inn og ut etter behov: deltids i perioder, heltids i perioder og arbeidsløse i perioder.

Et slikt mønster har preget mange kvinners arbeidssituasjon lenge. Når det nå «oppdages» – skyldes det mye at denne oppdelinga er i ferd med å bli satt i system på en annen måte enn tidligere, og at den også truer menn. Det er likevel ikke vanskelig å se at kvinnes tilpasningsmønster i dag, gjør dem særlig egna til å gå inn i rollen som «randarbeidskraft», med atskillig mindre friksjon enn om menn skulle gjøre det samme.

Maktforholdet mellom kjønnene som disiplineringsmetode

Ett problem kapitalistene må løse, er å disiplinere arbeidskrafta så den kan utnyttas effektivt i produksjonen. Japansk arbeidsliv er f.eks. berømt for hvordan tradisjonelle avhengighets- og lojalitetsbånd med opphav i føydaltida anvendes for å skaffe japanske arbeidsgivere lydige og oppofrende ansatte.

Kvinnerollen gjør det mulig å bruke disiplineringsmetoder som ikke ville være gjennomførbare overfor mannlige arbeidere. De beste beskrivelsene av dette som jeg kjenner til, kommer fra 3. verden-land. Celia Mather gir et eksempel fra Tangerang-regionen på Vest-Java. Hun beskriver hvordan (1984, s. 154)

«... den dominerende ideologien om hva kvinner og ungdom er og bør være, gjør og bør gjøre, aktivt blir utnyttet av en allianse av landsby-«ledere» og industrielle kapitalister, for å bidra til å skape en lydig arbeidsstyrke.»

Ved å rekruttere unge mennesker, særlig unge jenter, fra landsbyene i dette området, kan industrikapitalistene benytte seg av tradisjonelle normer for hvordan kvinnen er underordnet mannen, og den unge underordnet den gamle. Dette skaper en arbeidsstyrke som både er billig og føyelig. Bedriftseierne sikrer seg i tillegg at arbeidskrafta er valgt ut etter bestemte kriterier på forhånd. Dette gjør de ved å inngå en allianse med mannlige autoritetspersoner i landsbyen. Slike lokale ledere fungerer som agenter for bedriftene. De er i stand til å velge ut arbeidere på grunnlag av personlig kontakt og langvarig kjennskap til familien. Dermed er de også godt egna til å sile ut dem som kanskje kan komme til å lage «bråk». De arbeiderne disse lokale lederne re-

krutterer, blir deres «klienter». De blir sterkt advart mot å lage bråk i fabrikkene, for dette vil gå ut over, ikke bare deres eget gode navn og rykte, men også den lokale lederens.

Slik brukes tradisjonelle autoritets- og lojalitetsbånd til å sikre seg mot aksjoner og uro fra arbeidernes side. I tillegg utnyttes kulturelle sømmelighetsbegreper. Den holdninga som sømmer seg best for kvinner, og til en viss grad for unge menn, er malu: En skal framtre som blyg, brydd og tilbaketrukket, vise respekt for overordnede og holde seg på avstand fra dem, slå øynene ned. De oppmuntres også til å innta holdninga takut: å være redd for nye opplevelser og nye mennesker. Mather skriver (s. 169):

«Når de er kommet innfor fabrikkportene, sier unge kvinner uten unntak (i noen tilfeller også unge menn) at de føler så «malu» og «takut», så ærbødige overfor sjefene sine, at direkte konfrontasjon, enkeltvis eller i grupper, er nesten utenkelig. De sier at de er for «malu» til å komme fram åpent og direkte med klager, for «takut» til å klage over lav lønn eller urettferdig behandling, og de vil heller forlate fabrikkene enn å lage bråk. De viser uvilje, på grunn av manglende erfaring, til å organisere seg. Det er lett for ledelsen å splitte dem og isolere dem fra hverandre, å sparke dem som «lager scener» eller på annen måte oppfører seg upassende.»

Mathers artikkel bærer undertittelen: «Hva ligger bak fraværet av klassekamp på industribedriftene i Tangerang-regionen på Vest-Java?» Noe av det som ligger bak, er altså utnytting av makt- og autoritetsforhold mellom menn og kvinner, og tradisjonelle sømmelighetsnormer for kvinnelig oppførsel.

I sin studie av industribedrifter i Brasil, viser også Humphrey (1984) at det er forskjell på hvilke disiplineringsmetoder som kan brukes overfor kvinner og menn. Fra bedriftsledelsens synspunkt er det gunstigere å bruke kvinnelig enn mannlige arbeidskraft til samlebandsarbeid, hevder han. For det første holder menn ut kortere tid enn kvinner i jobber uten opprykksmuligheter. I samlebandsarbeid er det både vanskelig og dyrt å skape opprykksmuligheter. For det andre krever høy produktivitet i rutinemessig samlebandsarbeid ofte tett overvåking av arbeidernes tid og rom. I den ene fabrikk Humphrey studerte, var overvåkinga ofte påtrengende og aggressiv, av og til i den grad at det nærmet seg trakassering av arbeiderne. I andre fabrikker sa kvinnene

at arbeidsformennene truet dem fysisk. Mannlige arbeidere gjør mer motstand mot denne formen for trakassering, både fordi de er bedre i stand til å svare med samme mynt, og fordi slike former for overvåking betraktes som et angrep på selve identiteten deres som menn.

Susan Joekes (1984) har studert forskjellen mellom mannlig og kvinnelig arbeidskraft i Marokko. Også i Marokko er arbeidsmarkedet sterkt kjønnsdelt. Men det er etterspørsel etter en viss andel mannlig arbeidskraft, også i de kvinnedominerte bransjene. Hvorfor? Joekes gir denne forklaringa (s. 208):

«Bedriftseierne har gode grunner for å ønske å beholde en liten andel mannlige arbeidere på strategiske punkter i produksjonsprosessen, sjøl om de koster mer. Verdien deres består i at bedriftseierne kan bruke forholdet mellom kjønnene som et redskap til å styrke arbeidsdisiplinen.»

En måte dette utnyttes på, er å bruke mannlige arbeidere som «fartssettere» (pacemakers) på samlebåndet. Samlebåndsarbeid er oftest akkordarbeid, for å holde tempoet oppe. Men mange bedriftsledere har valgt en annen metode: De plasserer et par arbeidere, som jobber etter akkord, på hvert bånd. Siden alle på båndet er avhengige av hverandre, tvinger dette tempoet i været for alle. Fordi «fartssetterne» er menn, og kvinner er vant til å underordne seg menn, er det vanskeligere for dem å protestere, både på tempoet og på at mannfolka får høyere betaling for samme arbeid. Slik sikrer bedriftseierne seg høyere arbeidstempo fra kvinnene uten å måtte betale dem ekstra.

Alle eksemplene jeg har brukt her, er fra den 3. verden. Men systematiske undersøkelser vil helt sikkert vise at maktforholdet mellom kjønnene utnyttes til å kue den kvinnelige arbeidskrafta, også i vår del av verden. I samtaler med kvinnelige arbeidere kommer eksemplene gjerne trillende. Systemet med å ha et par mannfolk på akkord på ei produksjonslinje der det ellers bare sitter timelønte kvinner, brukes f.eks. på den norske bedriften Anker Batterier. I den grafiske bransjen var det lenge vanlig at når bokbindersvenner (menn) og bokbinderassistenter (kvinner) jobba sammen, gikk svennene på akkord. Assistentene derimot, som la arbeidet til rette og gjorde deloperasjoner, og som måtte følge svennenes tempo, hadde timelønn.

Også i Norge og i andre land i Vesten er det gjerne slik at menn er arbeidsformenn over kvinnelige arbeidere. Mannlige hersketeknikker brukes i tillegg til det «reine» over/underordningsforholdet til å holde de kvinnelige arbeiderne på plass. Slik beskriver f.eks. Foged og Markussen forholda på en dansk kontorarbeidsplass (s. 88):

«Samtidig er det en mannlig leder, som sitter i et lite rom kloss inntil skrivestua, og bare atskilt med en hyllevegg. På denne måten har han alltid et øre inne i skrivestua uten å være til stede. Larmen fra maskinene, men også kvinnenes prat, passerer gjennom hyllene inn til han. Her er det ikke store overveielser angående organiseringa av arbeidet. «Det er best med den måten vi alltid har gjort det på,» er ledelsens argument når kvinnene kommer med andre forslag. Her følges tradisjonen med at kvinner skal ha en mannlig leder, og at de skal overvåkes, ellers snakker de.»

Normene for hva som er «bråk» og «oppsetsighet» er dessuten helt andre på kvinnearbeidsplasser enn på mannsarbeidsplasser. «Hvorfor er vi redde for å gå på do i økta hvis formann eller sjefen er til stede? Og hvis vi likevel gjør det, da er vi verdens modigste kvinfolk, tror vi sjøll!» skriver Marion Palmer (1986, s. 74) fra jobben sin på en fiskeindustribedrift i Trondheim.

Normene for «passende» kvinnelig oppførsel bidrar antakelig også til å gjøre situasjonen særlig vanskelig for kvinner som er tillitsvalgte. En mann kan «ordne opp» og «bråke», og det blir innen visse rammer akseptert. En kvinne blir raskt stempla som «hysterisk» og «umulig å samarbeide med». En rekke oppsigelsessaker der kvinnelige tillitsvalgte har fått sparken, har en slik bakgrunn. Høsten 1986 var det et tilfelle i Norge der sjefen gikk til fysisk angrep på en kvinnelig tillitsvalgt (den såkalte «Domstein-saka»). Den ytterste metoden for tukting av kvinner i privatlivet, ble overført til arbeidsplassen.

Maktforholdet mellom kvinner og menn brukes ikke bare til å presse mer arbeid ut av kvinner, men også til å presse andre typer tjenester ut av dem. Her tenker jeg ikke først og fremst på direkte seksuell trakassering av kvinnelige underordnede fra mannlige overordnetes side, sjøll om det antakelig er forholdsvis utbredt. Jeg tenker heller på de ekstra arbeidsoppgavene kvinner får, særlig på kontorarbeidsplasser, fordi de «naturlig» påligger dem som kvinner. Dette dreier seg om kaffe-koking og en hel rekke andre husarbeids- og omsorgstjenester som in-

gen ville drømme om at en mann skulle utføre på arbeidsplassen. Kvinner blir ikke bare pålagt flere plikter på denne måten. De blir også definert som underordnet mannfolka, ved at det tas for gitt at de skal opptre som personlige tjenere for dem. (For en beskrivelse av dette systemet, se Eva-Lill Bekkevad 1986.)

Å utnytte «det kvinnelige»

Kvinner er ofte blitt sett på som et brysomt innslag i arbeidslivet. De passer ikke inn i bildet av hvordan en «ordentlig» arbeider er. Produksjonen er innretta på mannfolks premisser, kvinnelige arbeidere er fir-kanta plugger i runde høl. Kvinnene sjøl opplever det ofte slik, når de skal prøve å finne en jobb som lar seg kombinere med livssituasjonen deres for øvrig.

Men det finnes også ei anna side, og det er kapitalens utrolige evne til å utnytte «det kvinnelige» til sin egen fordel. Kvinner kan utbyttes ekstra, fordi arbeidskrafta deres er mindre verdt. Arbeidsdagen deres består av mindre nødvendig arbeid, mer merarbeid. (I marxistisk terminologi er «nødvendig arbeid» den delen av arbeidsdagen som går med til å skape de verdiene som tilsvarer det arbeideren trenger til eget livsopphold. Resten av arbeidsdagen utføres «merarbeid», og de verdiene som da skapes, stikker kapitalisten i sin egen lomme.)

De kan også utbyttes ekstra fordi de kan drives hardere og arbeidskrafta deres slites ned raskere, siden de er «jenter som venter på å gifte seg». I vår del av verden, der kvinnelige arbeidere like ofte er «husmødre som jobber på si», kan de drives hardere fordi de jobber kortere arbeidsdag, deltid. Kortere arbeidsdag gir som vi veit større effektivitet i jobben. Og kvinnene kan utbyttes ekstra fordi de kan underkastes disiplineringmetoder som ikke kan brukes overfor mannlige arbeidere.

Når «det kvinnelige mennesket» går ut på markedet som lønnsarbeider, tar hun med seg sin kvinnelighet. Og nettopp denne kvinneligheten blir aktivt brukt av kapitalistene for å skaffe seg mer profit. Siden «det kvinnelige» ses på som en egenskap som kvinner bærer med seg fra fødselen, maskeres den ekstra utbyttinga bak det «naturgitte» og «selvfølgelige».

KAPITALISMEN OG HUSARBEIDET

«I det fuktige kjøkkenet arbeider Anna aleine. Mazie ligger i svettende søvn i det hete soverommet. Jimmie og Jeff ligger under kjøkkenbordet. De utslitte kroppene deres, det fuktige håret som klistrer seg til de svette pannene, får dem til å likne på druknende barn. Ben sover halvveis, det stakkars hivende brystet hans strever med å puste. Bess har slått seg til ro i ei korg på en stol, der Anna kan sprute vann på henne hvis hun sutrer, og prøve å lindre heteutslettet med en våt svamp. Den siste omgangen med syltetøy står på ovnen. Anna rører og skummer og skifter våte kluter på Ben, innimellom skreller og skjærer hun opp de fersknene hun skal hermetisere – to kasseroller til. Hvis bare alle sammen ville sove en stund! Hun begynner å synge lavt – jeg så et skip som seilte – som seilte på havet – hun blir klarere i hodet av det. Surret fra fluene og Bens hivende pust er svært tydelig i den tunge, stillestående lufta. Bess begynner å sutre igjen. Så, så Bessie, så, så, hun stopper for å stryke med svampen over de væskende sårene på den vesle kroppen. Så, så. Skumme, røre, risle vann over Bess, skrelle og skjære, stryke med svampen, skumme, røre. Hvert sekund nå er syltetøyet ferdig og kan ikke vente. Skal hun vekke Jimmy og be han blåse på ei fjær for å holde Bess rolig? Nei, han vil våkne opp og være grinete, han er bare en baby sjøl, la han sove. Skumme, røre, risle vann, skifte våte kluter på Ben, skrelle og skjære, stryke med svamp. Denne gangen lindrer det ikke – kroppen til Bess blir stiv, hun knytter nevene, begynner å hyle av fortvilelse akkurat idet syltetøyet koker. Det er ikke noe annet å gjøre enn å ta Bess opp, plassere henne på hofta (så, så), og skumme og helle frenetisk med den ene, ledige handa. Krukka blir helt i, blir korset og forseglet, alt med ei hand og med Bess på hofta.

Knærne til Anna begynner å skjelve. Nei, hun tør ikke sette seg. Du vet at hvis du setter deg ned, vil du aldri klare å reise deg igjen. Et av syltetøyglassene har sprukket, det drypper på golvet, må tørkes opp, og Bess må fortsatt trøstes. Hysj, hysj, du vekker alle de som sover, så, så, hun setter henne på den andre hofta, stryker henne med svampen igjen, og stryker sitt eget svette ansikt også. Så, så, stakkars baby. Ømheten blander seg med en utslitt og overveldende trang til å være ferdig, å sette Bess ut på gårdsplassen der hun kan hyle og hyle utenfor

hørselsrekkevidde, så Anna kan være fri til å dynke seg med rennende vann, glemme hermetiseringa og ungene og synke ned i en stol, legge panna på bordet og ikke gjøre noen ting.»

Tillie Olsens skildring av arbeiderkona Annas husarbeid i 30-åras USA (Yonnondio, 1980) kan få hvem som helst til å bli utslitt. Den situasjonen hun skildrer, der sylting og hermetisering skal gjøres unna samtidig som syke og sutrende barn krever det meste av oppmerksomheten, har en egen, oppsplitende kvalitet som er spesiell for arbeidet i hjemmet. Moderne kvinner med få barn i lettvinde hjem, som aldri har slitt på samme vis som Tillie Olsens Anna, kjenner seg likevel igjen i akkurat dette.

Kvinner har levd, og lever, med husarbeidet som en høyst merkbar del av livet sitt. Men denne delen av livet har ikke hatt noen viktig plass i økonomisk og politisk teori. Heller ikke i marxismen, som nettopp er en teori som analyserer arbeidet og arbeidets skjebne i det kapitalistiske utbyttersamfunnet. I «Yonnondio» løper to scener parallelt på slutten av boka: Den ene er skildringa av Annas sylting og hermetisering, som jeg har gjengitt ovenfor. Den andre beskriver slitet til Annas mann, Jim, på det store slaktehuset der han jobber. Marxismen har interessert seg for Jim på slaktehuset, men mindre for Anna på kjøkkenet.

Den nye kvinnebevegelsen førte imidlertid til at nye teoretiske problemer ble satt på dagsorden, også av marxister. Ett av disse problemene dreide seg om husarbeidet: Hvordan skulle det ubetalte hus- og omsorgsarbeidet plasseres innafør et marxistisk begrepsapparat? Hvilken rolle spilte husarbeidet for å opprettholde den kapitalistiske produksjonsmåten? Og hva betydde husarbeidet (som i all hovedsak utføres av kvinner) for kvinnenes klassemessige stilling og rolle i klassekampen?

Slike spørsmål hadde mannlige marxister sjelden vist noen dyp interesse for. Det sier noe om hvor sann marxismens tese er: Det er vår samfunnsmessige tilværelse som bestemmer tenkninga vår, ikke omvendt. Husarbeidet var ingen sentral del av menns samfunnsmessige tilværelse, marxister eller ikke.

For kvinner var og er det annerledes. Riktignok er det stor forskjell på hva dagens kvinner og deres oldemødre hadde å stri med. Likevel

har industrialiseringa og det teknologiske framskrittet hatt forbausende liten innvirkning på omfanget av husarbeidet. Tillie Olsen klager i boka «Silences» (1980) over «en pinefullt langsam avskaffing av dette teknologisk og sosialt avlegse, menneskeforbrukende slitet», og hun observerer at atombomber ble produsert for den første automatiske vaske-maskina. I et verk om husarbeidets historie i Norge skriver Avdem og Melby (1985, s. 182):

«Husmorens historie er full av tvetydigheter og motsetninger. Allerede Eilert Sundt registrerte dette da han reiste rundt i landet og konstaterte spede endringer i huslivet omkring 1850: «Ingen fordel på en kant uden tab på en anden, intet fremskridt i stellet, uden at det koster,» oppsummerte han. Selv til lettelsene knytter det seg tvetydigheter. Husarbeidet krever mindre fysisk slit i dag enn for over hundre år siden, det er åpenbart. Men kravet til standard har lett for å øke med lettelsene. Husmoren har i dag færre barn, men må leve opp til større krav til omsorg og stell for hvert enkelt av dem. Hun har lett tilgang på varmt vann og såpe, har lettstelte gulv og begrenset plass, men kravene til renholdet har økt. Maten er enklere å få tak i, og tilberedningen foregår på praktiske og lettstelte kjøkkener, men husmoren i dag stilles overfor krav om variert kosthold og kompliserte retter som var ukjente for husmødrene på 1800-tallet.

Forandringene står sentralt i husarbeidets historie. Den historien vi har fulgt kan ses som en illustrasjon på den økonomiske utviklingen landet har gjennomgått fra et bondesamfunn til et moderne industri-samfunn, men vi kan samtidig skimte stabilitet trass i gjennomgripende samfunnsendringer. Arbeidet utføres innenfor hvert hushold, og det setter rammer for mekanisering og effektivisering. Omsorg, praktisk og følelsesmessig administrasjon av en familie, kan vanskelig rasjonaliseres. Tendensen er tvert imot en annen: For de husmødrene som har tid nok, fyller oppgavene den tid som er til rådighet. Arbeidet synes uendelig og urasjonaliserbart, og tiden bestemmer arbeidet, ikke omvendt.»

Også for de husmødrene som ikke har «tid nok», men er i lønna arbeid, tar husarbeidet en stor del av dagen. En tidsnyttingsundersøkelse fra 1975, basert på data fra 12 land (Belgia, Bulgaria, Tsjekkoslovakia, Frankrike, Vest-Tyskland, Øst-Tyskland, Ungarn, Peru, Polen, USA, Sovjet og Jugoslavia) gir følgende bilde (Women, a world report, 1985, s. 4): De mennene i lønnsarbeid som undersøkelsen omfattet, arbeidet gjennomsnittlig 49 timer i uka. De gjorde husarbeid i 11 timer, og hadde

34 timers fritid. Kvinner med lønnsarbeid arbeidet gjennomsnittlig 40 timer i uka. Husarbeidet tok 31 timer, og de hadde 24 timers fritid. Hjemmeværende husmødre gjorde lønnsarbeid en time i uka. De brukte 56 timer på husarbeid, og hadde 33 timers fritid. Nasjonale undersøkelser gjort noe seinere, viser ingen dramatisk endring av dette bildet. Scott (1984, s. 67) henviser til Heidi Hartmann, som i 1981 oppsummerte de seineste tidsnyttingsundersøkelsene i USA. Hun konkluderte med at kvinnene gjorde ca. 70% av arbeidet i hjemmet, mennene ca. 15%, og barna resten. Kona er i all hovedsak ansvarlig for barneoppdragelsen, mannens bidrag er omtrent det samme uansett familiens størrelse og øker ikke noe særlig sjøl om kona tar lønna arbeid. En kvinne som ikke er i lønna arbeid gjør minimum 40 timer husarbeid i uka, 30 timer hvis hun er i jobb. Tidsnyttingsundersøkelser fra land som Sverige og Norge viser omtrent det samme bildet. I 1980–81 brukte kvinner gjennomsnittlig 4,8 timer pr. dag til arbeid i hjemmet, menn 2,2 timer.

Slike tall gir et grovt bilde: de viser at det dreier seg om svære arbeidsmengder, og om arbeid som i all hovedsak blir utført av kvinner. Men det kan være vanskelig å tolke hva som egentlig ligger bak tallene. Metoden i slike undersøkelser er vanligvis spørreskjema. Hva som kommer ut, bestemmes langt på vei av hvordan spørsmåla er konstruert. Noen kategorier er forholdsvis lette å definere: lage middag, vaske opp, rydde, vaske golv, gjøre innkjøp. Men hvordan definerer en «arbeid med barn»? Den norske tidsnyttingsundersøkelsen fra 1970–71 viste for eksempel at i familier der yngste barn var under sju år, brukte mennene gjennomsnittlig tjue minutter daglig til arbeid med barn, kvinnene gjennomsnittlig noe i overkant av to timer. Et resultat som kaller på undring. Hvor var barna resten av tida? La oss gå tilbake til Anna i starten av dette kapitlet. Hun sylter og hermetiserer, men samtidig driver hun et ganske omfattende «arbeid med barn», fordi barna er til stede, må trøstes og tas hensyn til, særlig fordi de er syke (at friske barn kan legge beslag på minst like mye oppmerksomhet, vet alle som har hatt små barn). Hva om Anna ikke hadde syltet og hermetisert, men satt seg ned for å lese ei bok, samtidig som hun altså strøk Bess med en våt svamp og skiftet våte kluter på Ben? Hadde det vært «fritid» eller «arbeid med barn»? Er det «arbeid med barn» eller fritid når en ser på sitt favorittprogram på TV mens en sitter på golvet og bruker halve oppmerksom-

heten sin på å bygge lego-tårn sammen med fem-åringen? Svært mye av kvinners (og noen menns) liv er slik: så lenge barna er til stede, splittes oppmerksomheten, en del av den står alltid parat til å svare på signaler fra barnet/barna. Å være mor betyr å kunne forstyrres hele tida, sier Tillie Olsen (Silences, 1980).

Det er altså vanskelig å vite helt sikkert hva som skjuler seg bak talla fra tidsnyttingsundersøkelsene. Men det står fast at det ubetalte arbeidet i hjemmet har et voldsomt omfang. at dette ikke har påkalt større interesse tidligere, sier noe om den styrken usynliggjøring av kvinnene har i vårt samfunn.

Da den nye kvinnebevegelsen aktualiserte husarbeidet som et politisk tema, skjedde det i første rekke på det praktiske planet: Det ble stilt krav om samfunnsmessige tilbud (særlig barnehager) som kunne avlaste kvinnene, og det ble stilt krav om at arbeidet i hjemmet skulle deles likt mellom kvinner og menn. Dette siste fikk en del menn til å hevde at husarbeid var et slags pseudoarbeid: urasjonelt og unødvendig arbeid som først og fremst tjente til å tilfredsstille kvinners nevrotiske trang til å føle seg som gode mødre og husmødre (for en humoristisk framstilling av dette synspunktet, se Dag Solstad, Klassekampen 24/12 1986). Slike argumenter kan ha atskillig for seg. Men som en samfunnsmessig analyse av husarbeidets betydning for den kapitalistiske produksjonsmåten, holder de sjølsagt ikke mål. Forklaringa på husarbeidets enorme omfang og fortvilende overlevelsessevne må søkes i andre forhold enn kvinnenes gåtefulle psyke.

Ektemannen – en utbytter?

Husarbeidet er i vårt samfunn del av det arbeidet som må gjøres for at arbeidskrafta skal kunne stille på jobb fra dag til dag, og for at nye generasjoner arbeidere skal leve opp, og leve opp på en måte som gjør det mulig for dem å fungere i det kapitalistiske samfunnet. (Når jeg i fortsettelsen snakker om husarbeid, mener jeg alt ulønna arbeid som foregår i hjemmet, også omsorgen for, og oppdragelsen av barn.)

Sett fra en slik synsvinkel, er det kanskje ikke så rart at omfanget av husarbeidet ikke har gått mer ned enn det har. Kravene til arbeidskrafta har økt (tenk på hvor mye lenger skolegang vi har nå enn for 100 år

siden), noe som også påvirker omsorgs- og sosialiseringsarbeidet i familien. Det «historiske og moralske elementet» ved arbeidskraftas verdi, som gjør at vi nå har helt andre standarder for hva som er «livsnødvendigheter» enn tidligere, innvirker også på de «livsnødvendighetene» som husarbeidet er ansvarlig for. Å spise fra ei stor grautgryte, med ei grautskje som ble plassert i en sprekk i veggen fra måltid til måltid, ville neppe tilfredsstillte dagens mennesker. Det skal være ulike typer mat til hvert måltid, det skal være både poteter, grønnsaker og fisk, det skal være reint bestikk for hver gang. Den tida det tar å sørge for alt dette, blir kanskje ikke så mye kortere enn den tida det tok å koke opp grautgryta. Det kan også være andre, mer ideologiske elementer som bidrar til å opprettholde omfanget av husarbeidet. Dette skal jeg komme tilbake til seinere.

At husarbeidet er nødvendig for at arbeidskrafta skal kunne stille på jobb fra dag til dag, og for å fostre opp nye generasjoner arbeidere, har vært et felles utgangspunkt i det meste av den marxistiske «husarbeidsdebatten». Men hvordan skulle husarbeidet egentlig forstås? Det tar jo ikke form av kapitalistisk lønnsarbeid, og er dermed vanskelig å presse inn i «skjemaet».

Ett standpunkt, som her hjemme ble forfektet av Øystein Holter (1982) gikk i korthet ut på følgende: Det ubetalte hus- og omsorgsarbeidet som kvinner utfører i familien, øker den mannlige arbeidskraftas verdi. Kvinnens hus- og omsorgsarbeid er nemlig et ledd i produksjonen av mannens arbeidskraft, det er en del av det arbeidet som er nedlagt i den varen mannen bringer til arbeidsmarkedet. Det arbeidet kvinnen gjør med å stelle for mannen i hjemmet, øker dermed verdien av mannens arbeidskraft. Når mannen får betalt det arbeidskrafta hans er verd, er det altså kvinnen som i hjemmet har skapt en del av den verdien. Men det er mannen som disponerer over den, som sin lønn. Han tilraner seg verdi som andre (kvinnen) har skapt. Forholdet mellom mann og kvinne i familien er altså en variant av det kapitalistiske utbyttingsforholdet. Internasjonalt ble et liknende standpunkt forfektet bl.a. av Mariarosa Dalla Costa (1972).

En besnærende tanke. Det brysomme husarbeidet fikk en tilsynelatende logisk plass innafor et marxistisk begrepsapparat, og motsigelsen mellom kvinner og menn i familien fikk et klart materielt grunnlag. Men den ble samtidig en antagonistisk motsigelse. Og det måtte

stå som et forholdsvis åpent spørsmål om den mannlige delen av arbeiderklassen hadde strategisk interesse av å stille seg sammen med kvinnene mot borgerskapet, eller sammen med borgerskapet mot kvinnene.

Dalla Costa og Holter «løste» altså problemet med husarbeidets plass ved å si at arbeidet i hjemmet inngikk i den kapitalistiske vareproduksjonen, og at husarbeidet er vareproduserende arbeid – det produserer varen arbeidskraft.

Opp mot dette hevdet andre (se Heen 1982) at kvinnens ubetalte arbeid i hjemmet ikke er vareproduserende arbeid, og at husarbeidet ikke inngår som en del av den kapitalistiske vareproduksjonen. Det betyr imidlertid ikke at det som foregår i «hjemmesfæren» er uten økonomisk betydning. Arbeidet i «hjemmesfæren» er med på å bestemme betingelsene for den kapitalistiske vareproduksjonen, bl.a. ved å innvirke på hvor dyrt eller billig arbeidskrafta må kjøpes. Heens syn var at kvinnens ubetalte arbeid i hjemmet ikke bidro til å øke verdien av mannens arbeidskraft, men tvert imot til å holde den nede. Heen bruker bl.a. følgende eksempel (s. 94):

«En del av den afrikanske arbeiderklasse tilhører hushold der produksjon av mat er en del av de reproduktive funksjonene som foregår i husholdet. Konene driver med andre ord jordbruk. Dette jordbruket kan variere i omfang. Det kan være såpass omfattende at kona forsørger seg selv og delvis mannen via denne reproduksjonen. Det betyr i så fall at de lønnskostnader kapitalisten må ut med er mindre enn om kona ikke hadde bidratt. Kona gjør ubetalt arbeid som fører til at mannens lønn (= reproduksjonskostnader for kapitalen) blir lavere enn de ellers hadde blitt. Verdien av mannens arbeidskraft blir mindre enn den ellers ville vært.»

Heens argumentasjon er enkel og logisk, og har grunnlag i konkrete erfaringer som også den norske arbeiderklassen har gjort. Det er ikke så veldig mange generasjoner siden norske industristeder var prega av motsetninga mellom de «virkelige» proletarene og bondeguttene, som hadde med seg mat fra småbruket, og derfor kunne underby de andre arbeiderne på lønna. De kunne klare seg med mindre betaling, fordi de nøt godt av det ubetalte arbeidet på bruket de kom fra. Dette blir samme forhold som i Heens eksempel. I Edvard Bulls bok om arbeidermiljøet i slutten av forrige århundre, basert på nedtegnete arbeiderminner, er

det eksempler på et mønster som likner atskillig på det Heen beskriver fra Afrika. Slik fortelles det om situasjonen blant sagarbeiderne i Tistedalen (1958, s. 45):

«Sagarbeiderne produserte også sjøl en del av sin egen mat. Alle de fem fortellerne våre som er vokst opp i sagarbeiderhjem i Tistedalen, har berettet om at de sjøl dyrket det som trengtes av poteter, og at de i regelen hadde en eller to griser som forsynte dem med kjøttmat om vinteren. Det hendte at det hørte et potetstykke til boligen, men det var visst mer vanlig at folk skaffet seg den nødvendige jorda på eget initiativ.» De fleste arbeidere satte gjerne et stykke med poteter hos en eller annen gårdbruker i nærheten av Tistedalen, og dette stelte de med på sine fristunder etter 10 og 12 timers arbeid, og på denne måte hadde man også en vinterforsyning av poteter så godt som i hvert hjem.»

Griseholdet var kanskje ikke fullt så regelmessig. «Det var ikke alle som var sånn stilla», sier en av dem som forteller at hans egne foreldre holdt gris. Og en annen gjør oppmerksom på at de ikke hadde gris hvert år, for «det var vanskelig å skaffe til veie penger til kjøp av en grisunge, enda prisen ikke var mer enn 4–5 kroner». Atskillig strev kunne det også bli, som det går fram av denne beretningen om fortellerens mor: «To griser hadde hun gjerne. Så bar hun mask ifra bryggeriet (i hovedbyen) i to svære tredunker, med åk over skuldrene». Det er iallfall greitt at griseholdet satte sitt preg på Tistedalen. Sunnhetskommisjonen ga i 1891 en rekke pålegg, bl.a. «5 angaaende grisehuse, af hvilke sidste der navnlig i Tistedalen forefindes et betydeligt antal.»

Potetstykket, og delvis grisen, var antakelig nødvendig for sagarbeiderne i Tistedalen dersom de skulle holde nøden fra døra. De måtte spe på pengelønna med potetdyrking og griseoppdrett for å kunne forsørge familien. Alternativet ville vært å kreve høyere pengelønn, så de kunne kjøpe de matvarene de nå produserte sjøl. Det ville betydd at kapitalistene måtte betale mer for arbeidskrafta deres. Potetdyrkinga, og griseoppdretten bidro til å holde verdien av arbeidskrafta nede.

Giftige kvinner i Norge i dag driver vanligvis ikke omfattende produksjon, slik som den afrikanske kvinnen Heen snakker om, og slik som sagarbeiderkonene i Tistedalen for 100 år sida. Men det går likevel an å argumentere for at det ubetalte arbeidet hun gjør, bidrar til å holde verdien på mannens arbeidskraft nede. Om alt det arbeidet kvinnene gjør gratis i hjemmet – matlaging, reingjøring, barneomsorg, klesreparasjon – skulle kjøpes på markedet (slik som vi kjøper bakerens

bakearbeid når å kjøper brød og tekstilarbeidernes sy-arbeid når vi kjøper klær), ville det koste langt mer å opprettholde arbeiderens liv fra dag til dag og sørge for at nye vokste opp. Tenk om han skulle spise på restaurant, bruke rengjøringsbyrå, gå til skredderen med klær som var gått i stykker. Da ville den tida som kokken brukte til å lage maten, kelneren til å servere den, oppvaskhjelpa til å vaske, skredderen til å lappe, måtte regnes med i den samfunnsmessig nødvendige tida som gikk med til å produsere arbeiderens liv. At det ville bli dyrt, finnes det også praktisk erfaring for:

Den bolivianske arbeiderkona Domitila, verdenskjent arbeiderleder, forteller i en artikkel om kampen for å få mannen sin til å godta at hun drev politisk arbeid. Hun holdt nøye regnskap over alt husarbeidet hun gjorde i en hel måned, og den siste dagen i måneden sa hun til mannen sin: «Vel, Don Rene, nå må vi fordele pengene. Jeg har vasket og strøket så og så mange klær, og laget mat i så og så mange dager, og totalt har jeg gjort så og så mye.» Det viste seg at Domitila hadde utført husarbeid for 240 pesos i løpet av en måned. «På den tida tjente mannen min rundt 80 pesos, så det jeg hadde gjort, var verd tre ganger lønna hans,» bemerker Domitila.

Et annet eksempel er norske Inger Prebensen, som i et avisintervju forklarer hvordan kvinner kan klare å ha ledende stillinger: «Kvinner i høyere stillinger har råd til å ha barnepleiersker eller praktikanter, slik at fritiden kan brukes til å hygge seg med barna. Inger Prebensen har selv kjøpt så mange tjenester at ligningssjefen trodde hun drev en liten bedrift, med flere mennesker i sin tjeneste. Men det hjalp henne å klare toppstillinger også mens barna var små.» Vi får vel tro at Prebensen hadde kommet billigere ut med ei kone enn med «en hel liten bedrift».

Et siste forhold som taler for Heens måte å se det på, er at husarbeidet av og til brukes som argument for å betale kvinner lavere lønn enn menn. Evnen til å gjøre husarbeid betraktes som en kvinnelig egenkap, og denne evnen kan bidra til å senke verdien av hennes egen arbeidskraft. Da lærerinnene gjorde sitt inntog i skoleverket i forrige århundre, var det bl.a. fordi de utgjorde billig arbeidskraft. «Det ble dessuten argumentert med at kvinnen kunne klare seg med en god del mindre enn mannen fordi hun selv var i stand til å stelle sitt eget hus, reparere klær og lage mat. En mann måtte alltid ha hjelp til alt husarbeid,» refererer Brock-Utne & Haukaa (1979). Edvard Bull er inne på

noe av det samme når han omtaler lønnsforskjellen mellom mannlige og kvinnelige Borregårdsarbeidere rundt 1900. De mannlige arbeiderne tjente atskillig mer enn de kvinnelige. «Men det er vel mulig at kvinnene til gjengjeld i mange tilfelle stelte seg billigere enn mennene med kost – de kjøpte antakelig mindre ferdig mat,» kommenterer Bull (s. 313). Kvinnene kunne overleve på mindre lønn fordi de kompenserte for manglende penger med eget arbeid, bl.a. matlaging.

Ikke alle som avviser Dalla Costas måte å analysere husarbeidet på, vil dermed slutte seg til Heens. Lise Vogel avviser i sin gjennomgang av «husarbeidsdebatten» at en hjemmевærende kone reduserer verdien av mannens arbeidskraft (Vogel 1983, s. 158). Tvert imot sier hun, kapitalisten må da betale ei lønn som er stor nok til at også kona kan forsørges på den. Dette er jo riktig nok. Men Vogel blander sammen to ting: En hjemmевærende kone og husarbeid. Husarbeid gjøres både av hjemmearbeidende og utearbeidende koner. Den utearbeidende kona forsørger seg sjøl, i det minste delvis, samtidig som hun gjør gratis arbeid som holder verdien av mannens, og hennes egen arbeidskraft nede. Når det gjelder den hjemmевærende kona, må det kapitalisten må betale for at arbeideren skal bli i stand til å forsørge henne, sammenliknes med markedsprisen av de tjenestene hun yter. Skulle kapitalisten betalt denne markedsprisen til arbeideren, i stedet for «forsørgertillegget» for kona, ville han nok måttet gripe djupere i pengepungen.

Denne siste måten å se det på er mest i tråd med Marx' egen behandling i Kapitalen. Marx peker på at når flere familiemedlemmer enn mannen (kone og barn) trekkes inn i lønnsarbeid, fører det til to motstridende tendenser. Den viktigste er at verdien på arbeidskrafta til hver enkelt faller. I stedet for at mannens arbeidskraft er nok verd til å kunne forsørge hele familien, må flere familiemedlemmers arbeidskraft til. Det betyr økt utbytting. Den andre tendensen er at når flere familiemedlemmer arbeider, blir det vanskeligere å få gjort så mye husarbeid som før. Derfor må det kanskje kjøpes inn flere varer. Men for å kunne kjøpe inn flere varer, trengs det mer penger, altså mer pengelønn. Dette betyr at verdien av hele husholdets samla arbeidskraft kan stige noe (Marx, norsk utg. 1983, s. 34):

«Da visse familiefunksjoner som diegiving og barnepass osv. ikke kan bli undertrykt helt, må de familiemødrene som er konfiskert av kapitalen, i større eller mindre grad leie seg stedfortredere. Det arbeidet som familiens forbruk gjør nødvendig, slik som syng, lapping osv. må erstattes med kjøp av ferdige varer. Det reduserte forbruket av hjemmearbeid må erstattes med kjøp av ferdige varer. Derfor vokser produksjonskostnadene for en arbeiderfamilie og utlikner merinntektene.»

Når husarbeidet erstattes med varer og tjenester kjøpt på markedet, stiger altså «produksjonskostnadene for en arbeiderfamilie». Da er den motsatte konklusjonen vanskelig å komme utenom: at husarbeidet bidrar til å holde verdien av arbeidskrafta nede.

Husarbeid isolert sett bidrar til å holde verdien av arbeidskrafta nede. Det er hovedpoenget i denne sammenhengen. Men nettoresultatet av de to motstridende tendensene som opptrer når husmora går inn i lønnsarbeid, er likevel ikke at arbeidskraftas verdi stiger. Hovedtendensen er som sagt at verdien på hver enkelts arbeidskraft synker når flere medlemmer av husholdet går ut i lønnsarbeid. At kapitalisten må betale litt mer pengelønn til familien samla enn før for å kompensere for det husarbeidet kona ikke rekker å gjøre nå da hun er i lønnsarbeid, er en underordna tendens, som ikke oppveier hovedtendensen. For kvinnene blir «løsninga» på dette dilemmaet dobbeltarbeid: sjøl om de er lønnsarbeidere, er de fortsatt også husmødre. (Det jeg har skrevet her, gjelder sjølsagt for samfunnet som helhet, ikke for enkeltfamilien. Når det blir vanlig at flere familiemedlemmer har lønnsarbeid, synker det generelle nivået for arbeidskraftas verdi i samfunnet. Det synker også for de arbeiderne som tilhører familier der bare ett medlem har lønnsarbeid. På samme måte med husarbeidet: Det er ikke sånn at en mann som har ei kone som gjør mye husarbeid, får mindre lønn enn en mann uten kone. Standarden for hva som er vanlig å gjøre som ubetalt hjemmearbeid i et samfunn, påvirker det generelle nivået for arbeidskraftas verdi.)

Husmora og bonden i den 3. verden

Å kalle bruksverdiproduksjonen i hjemmet for vareproduserende arbeid som nedlegges i varen arbeidskraft, slik Dalla Costa gjør, er et

kunstgrep som gjør vold på marxismens begrepsapparat. I «husarbeidsdebatten» måtte mange akseptere dette. Noen gjorde det med sorg og frustrasjon. Hilda Scott (1984, s. 142) oppsummerer «husarbeidsdebatten» slik:

«Husarbeidsdebatten utmattet flere enn den opplyste. Dommen var logisk innafor de gitte rammene, men den logikken var vanskelig å gripe, og virket irrelevant for kvinner som hadde det helt klart for seg at både ektemenn og kapitalister nøt godt av gratisarbeidet deres. Debatten avslørte den marxistiske teoriens, og med den de radikale partienes manglende evne til å ta opp i seg denne sida ved virkeligheten. Og den styrket mange sosialistiske kvinners overbevisning om at marxismen var kjønnsblind. Trass i Marx' uttrykte oppfatthet av kvinneundertrykkinga, så han verden gjennom den mannlige arbeiderklassens øyne. Det var dette perspektivet han satte i stedet for det trange perspektivet til entreprenør-klassen, som så arbeidet som en produksjonskostnad heller enn som verdi-input (for å bruke moderne sjar-gong). Marx utvidet synsfeltet, men ikke nok til å belyse privatlivets økonomi.»

Det er nok riktig at Marx ikke skrev så mye om husarbeidet. Men Scotts teoretiske kritikk blir likevel litt merkelig. Til tider virker hun nesten moralsk forarget over at husarbeidet ikke har «verdi» i marxistisk forstand. Men det er ikke nødvendig å finne opp et nytt verdibegrep for å vise at både ektemannen og kapitalisten har nytte av husmoras ubetalte arbeid.

Kapitalistisk vareproduksjon er ikke den eneste formen for produksjon som foregår i et kapitalistisk samfunn, og lønnsarbeid er ikke den eneste formen for arbeid. Det er ikke noe rart i at kapitalistisk vareproduksjon lever så å si i symbiose med andre produksjonsformer, og drar nytte av det. Den manglende forståelsen for dette har vært noe av problemet i den marxistiske husarbeidsdebatten. For mange har dilemmaet vært omtrent sånn: Hvis vi bruker de marxistiske begrepene på en strikt og ortodoks måte, så forsvinner husarbeidet ut av synsfeltet. For å gjøre det ubetalte arbeidet synlig, får vi heller strekke marxismens begreper litt lengre enn fellen rekker. Scotts hjertesukk avspeiler dette dilemmaet. Det samme kom også fram i husarbeidsdebatten her i Norge. Tidsskriftet «Materialisten» (nr 1, 1982) arrangerte et konfrontasjonsintervju mellom representanter for ulike syn. Øystein Holter og Mari-

anne Sætre, som forsvarte Dalla Costas syn, viklet seg inn i uløselige logiske knuter i forsøket på å vise at husarbeidet er vareproduserende arbeid. Per Lund, som holdt strengt på en ortodoks marxistisk begrepsbruk, hadde ikke noe særlig å si om husarbeidet som konkret virkelighet og byrde for kapitalismens kvinner.

Men den kapitalistiske vareproduksjonen har alltid eksistert sammen med andre former for produksjon, som har virket inn på betingelsene for merverdiproduksjonen. Kapitalen har så å si lagt de andre, ikke-kapitalistiske produksjonsformene under seg, og vært i stand til å dra økonomisk nytte av dem. Når en gjør dette klart, blir det mulig å synliggjøre det ubetalte arbeidets økonomiske betydning, uten å gjøre vold på marxismens begreper. Husarbeidets økonomiske betydning for kapitalen ligger nettopp i at det er arbeid som foregår utafør den kapitalistiske vareproduksjonen. Stort sett er det kapitalistiske samfunnet organisert slik at vi bytter arbeid med hverandre. I stedet for at folk sjøl gjør alt det konkrete arbeidet som trengs for å leve, skjer mesteparten i form av kapitalistisk produksjon av varer og tjenester. Med lønna vår bytter vi til oss andres arbeid. Arbeidskraftas verdi, det er det vi har å bytte for. Men en del arbeid gjør vi sjøl, eller får andre til å gjøre det for oss, gratis. Dette er det ubetalte arbeidet i hjemmet. Fordi dette arbeidet eksisterer, trenger vi mindre å bytte for enn det som ellers ville vært nødvendig. Heens analyse av den afrikanske kvinnebonden, som gjennom dyrking av mat holder verdien av mannens arbeidskraft nede, er nettopp et eksempel på dette. Den afrikanske kvinnebondens arbeid reduserer kapitalens reproduksjonskostnader, sier Heen, og overfører argumentet til husmoras gratisarbeid.

Heen er ikke den eneste som har sett paralleller mellom arbeidet til bondene i den 3. verden og kvinnes ubetalte arbeid i hjemmet. Veronika Bennholdt-Thomsen trekker en sammenlikning mellom kvinners husarbeid og den såkalte «sjølbergingssektoren» (subsistence sector) i den 3. verden. Både husarbeidet og arbeidet i «sjølbergingssektoren» produserer bruksverdier for direkte konsumpsjon. «Sjølbergingssektoren» i den 3. verden tjener den kapitalistiske vareproduksjonen bl.a. på følgende måte (1984, s. 42):

«Den delen av produksjonen som blir direkte konsumert av bonden, tjener til å reproducere arbeidskraft som er til rådighet for kapitalen.

For eksempel, en bonde som periodevis arbeider for lønn, bruker en ganske stor del av den nødvendige arbeidstida til å produsere livsfornødenheter for eget bruk. På den måten øker det merarbeidet som kapitalisten kan tilegne seg. Dette blir svært tydelig når det gjelder sesongarbeidere i jordbruket eller lavtlønte arbeidere i de såkalte verdensmarkeds-fabrikkene, særlig kvinner, som ikke kan dekke eksistensminimum med lønna si, og må forsørge seg med andre midler i tillegg, eller bli forsørga av slektninger som driver sjølbergingsproduksjon.»

Bennholdt-Thomsens argumentasjon er altså følgende: arbeidsdagen til en arbeider kan deles i to: Den ene delen går med til å skape verdier som er tilstrekkelig til å reprodusere arbeiderens arbeidskraft (pluss forsørge, helt eller delvis, eventuell familie). Dette er den nødvendige arbeidstida. Resten av arbeidstida er merarbeid, og de verdiene som nå skapes, tilraner kapitalisten seg. Merarbeidet danner grunnlaget for kapitalistens profitt. Men dersom en del av midlene til å opprettholde arbeiderens liv skapes utafør den kapitalistiske vareproduksjonen, f.eks. ved at han får livsmidler gratis fra slektninger i sjølbergingssektoren, så kan den nødvendige arbeidstida i den kapitalistiske fabrikken reduseres, og merarbeidstida tilsvarende forlenges. Dette er sjølsagt til fordel for kapitalisten, og øker utbyttinga.

Celia Mather (1984) beskriver hvordan dette systemet fungerer i Kelompok-området på Vest-Java. Lønningene i industrien er ekstremt lave, vanligvis altfor lave til å forsørge barn eller andre slektninger. De fleste voksne som har noen å forsørge, betrakter lønnene som håpløst lave og usikre (mange arbeidere engasjeres på korttidskontrakter eller som sesongarbeidere). I stedet sender de unge døtre eller sønner, eller yngre søsken, til fabrikkene. Lønna til disse unge arbeiderne blir betrakta både av foreldrene og av arbeidsgiveren som et supplement heller enn en hovedinntektskilde, sjøl om den ofte er den eneste noenlunde regelmessige kontantinntekta i familien, og helt nødvendig for å kjøpe varer som parafin til lamper og matlaging, fyrstikker og såpe.

På grunn av sjølbergingssektoren kan kapitalen altså betale arbeiderne mindre enn det de trenger for å leve og formere seg. Slik senkes kapitalens reproduksjonskostnader. I tillegg argumenterer Bennholdt-Thomsen med at sjølbergingssektoren gjør det mulig å opprettholde en reservearmé av arbeidskraft som kapitalen ikke trenger å betale for.

Når kapitalen ikke trenger dem, forsørges de, mer eller mindre på sultegrensa, i sjølbergingssektoren. Dersom behovet for arbeidskraft stiger, kan de trekkes til fabrikkene.

Hva så med husarbeidet? Kan det sies å fungere på samme vis? Jeg har tidligere argumentert for at eksistensen av husarbeidet bidrar til å holde verdien av arbeidskrafta nede, dvs. reduserer kapitalens reproduksjonskostnader. Dette skjer ved at det nødvendige arbeidet (dvs. den delen av arbeidsdagen som går med til å skape de verdiene som tilsvarer de livsmidlene arbeideren må ha) blir mindre fordi en del av de tjenestene og produktene arbeideren trenger for å leve fra dag til dag, og for å fostre opp en ny arbeidergenerasjon, skapes utafør den kapitalistiske vareproduksjonen, og det ubetalt.

Det kan nok også argumenteres for at husarbeidet, om det ikke akkurat gjør det mulig for kapitalen å opprettholde en reservearmé av arbeidskraft uten å betale for den, i hvert fall bidrar til å gjøre systemet mer fleksibelt. En av de viktigste konsekvensene av krisa i trettiåra for kvinner i USA (sannsynligvis ikke bare der), var at husarbeidet økte. Når mannen ble arbeidsløs, måtte kona prøve å kompensere mest mulig av inntektsbortfallet gjennom arbeid: bake brød og sy klær i stedet for å kjøpe osv. I en artikkel om krisas virkning for kvinnene, skriver Milkman (1976, s. 82):

«Mange kvinner klarte nesten å opprettholde familiens tidligere levestandard på tross av lavere inntekter ved å erstatte varer de tidligere hadde kjøpt med sitt eget arbeid. De foregående tiåras tendens til økt konsumpsjon av varer ble dermed snudd. Sylting og hermetisering hjemme var så utbredt at salget av syltetøyglass var høyere i 1931 enn på noe tidspunkt i de 11 foregående åra. Det var en tilsvarende nedgang i salg av syltede og hermetiserte matvarer, som hadde blitt fordobla i tiåret 1919–1929. På samme vis opplevde hjemmesyng en renessanse i trettiåra. Folk som aldri hadde sydd før, gikk på kveldskurs for å lære å sy, og sy om gamle klær.»

Beskrivelsen av Annas sylting og hermetisering, som innleder dette kapitlet, er nettopp fra USA på denne tida. Anna (og sikkert mange arbeiderhusmødre med henne) hadde også kjøkkenhage. Dyrking av grønnsaker, poteter osv. i kjøkkenhagen gjorde at spranget over til «sjølbergingssektoren» kanskje ikke var så langt. Det kan i hvert fall trygt slås fast at økningen av kvinnenes gratisarbeid i kriseperioder gjør

virkningene av arbeidsløshet mindre katastrofale enn om denne muligheten til å kompensere bortfall av lønnsinntekt ikke hadde eksistert.

Husarbeidet – motsigelsesfylt for kapitalen?

«Kapitalens behov for å øke merverdien skaper en motsetning mellom husarbeid og lønnsarbeid. Som en del av det nødvendige arbeidet, svekker husarbeidet potensielt arbeidernes mulighet til å utføre merarbeid ved å delta i lønnsarbeid. Objektivt sett konkurrerer derfor husarbeidet med kapitalens akkumulasjonsdrift.»

sier Lise Vogel (1983, s. 154). Hun konkluderer derfor med at presset fra den kapitalistiske akkumulasjonen skaper en tendens til å redusere mengden av husarbeid som utføres i hver husholdning.

Omfanget av husarbeidet er opplagt blitt redusert siden den industrielle kapitalismens gjennombrudd. Men som jeg har argumentert for tidligere, en kan like gjerne spørre seg: Hvorfor er det ikke blitt redusert mer? Den nødvendige arbeidstida i den kapitalistiske produksjonen har gått dramatisk ned, slik at utbyttinga er mangedoblet trass i kortere samla arbeidsdag. En tilsvarende utvikling har ikke skjedd med det arbeidet som foregår i hjemmet.

En viktig grunn til dette må nettopp være at husarbeidet foregår utenfor den kapitalistiske vareproduksjonen, og dermed ikke utsettes for «presset fra den kapitalistiske akkumulasjonen» på samme vis som det arbeidet som foregår i fabrikkene. For kapitalisten er det i prinsippet uinteressant om husmora bruker fire eller åtte timer daglig på husarbeidet, for hun skaper likevel ikke merverdi for kapitalisten i den tida hun får til overs, dersom hun da ikke bruker den til å utføre lønnsarbeid.

Dette siste er jo Vogels argument: Husarbeidet er en byrde for kapitalen fordi det tar tid som ellers kunne brukes til lønnsarbeid, og dermed produksjon av merverdi. Men også dette forholdet er mer komplisert enn Vogel framstiller det. For det første er det bare i svært få og spesielle situasjoner at kapitalen har hatt bruk for hele den kvinnelige arbeidsstyrken, til og med på full dag. England og USA under 2. verdenskrig er kanskje det nærmeste vi har vært en slik situasjon. Sjøl om teorien om kvinnene som industriell reservearmé ikke gir noen fullgod

forklaring på kvinneundertrykkinga under kapitalismen (slik det var tendenser til å hevde i ml-bevegelsen tidlig på 70-tallet), så må en heller ikke se bort ifra at kvinnene tjener en slik funksjon. Kvinnene er også en mer fleksibel reservearmé enn mennene, fordi de er mer vant til avbrudd i yrkeskarrieren, og fordi de også kan brukes som deltidsarbeidere.

For det andre legger Vogel liten vekt på at husarbeidet bidrar til å holde kapitalens reproduksjonskostnader nede. Husarbeidet er et gratis tilskudd som kvinnene yter kapitalen. Som dobbeltarbeidende er den moderne kvinnen et svært nyttig økonomisk dyr for kapitalen. Hun utbyttes i den kapitalistiske produksjonen, og hun gjør ubetalt arbeid i «fritida». Som Marx påpeker, synker arbeidskraftas verdi samtidig som utbygtinga øker når både mann og kone må ha lønnsarbeid for å forsørge familien. Og siden konas husarbeid bare delvis erstattes med kjøp av varer og tjenester på markedet, bidrar hun fortsatt, gjennom gratisarbeidet sitt, til å holde kapitalens reproduksjonskostnader nede.

Et vanlig tilpasningsmønster for moderne kvinner er deltidarbeid, som kan kombineres med hovedansvaret for familien. På ett nivå er dette individuelle kvinners individuelle løsning på konflikten mellom jobb og husarbeid. Men det kan like gjerne ses på som kapitalens tilpasningsmønster, et mønster som gjør at kapitalen får både i pose og sekk og veske. Kapitalen trekker merarbeid ut av kvinnene, uten dermed å måtte gi avkall på det ubetalte arbeidet. I tillegg får de en «fleksibel» arbeidsstyrke, som kan brukes som deltidarbeidende når behovet for innsats er størst, og som ofte er villig til å jobbe på ukurante arbeidstider. I mange sammenhenger ser det ut til at det nettopp er denne typen arbeidskraft kapitalen foretrekker.

Konklusjonen må bli at motsetninga mellom husarbeid og lønnsarbeid er langt mindre skarp for kapitalen enn det Lise Vogel hevder, og «presset fra den kapitalistiske akkumulasjonen» for å redusere husarbeidet, er heller ikke så stort. Den moderne kapitalismen har klart å finne et gunstig kompromiss, der kvinnen utnyttes både som lønnsarbeider, som leverandør av gratis husarbeid og som fleksibel arbeidskraftreserve.

Det ideologiske sløret

Lise Vogel er også opptatt av hvilke følger det får at det arbeidet som må til for å opprettholde arbeiderens liv og arbeidsevne, og fostre nye generasjoner, under kapitalismen antar to helt ulike sosiale former. Og her har hun interessante synspunkter. Hun peker på at utviklinga av kapitalismen har ført til et skarpt skille mellom produksjon og husarbeid: De to formene for arbeid er atskilt i tid og rom, og foregår innafor ulike institusjonelle rammer. Dette skarpe skillet fantes ikke i det gamle bondesamfunnet, og heller ikke blant håndverkerne i byene. Familien var en produksjonsenhet, der begge former for arbeid ble utført, sjøl om det eksisterte arbeidsdeling mellom kvinne og mann. Tjenestefolk og håndverkersvenner bodde sammen med familien, og inngikk i husholdninga, sjøl om de var klart underordna husbondsfolket.

Kapitalistene må organisere produksjonen slik at mer og mer av den er under deres direkte kontroll i verksteder og fabrikker. Lønnsarbeidet får et preg som er helt annerledes enn arbeiderens tilværelse utafør jobben. Det nødvendige arbeidet som foregår i fabrikken, resulterer i pengelønn. Det andre arbeidet som også må gjøres for å opprettholde arbeiderens liv og arbeidskraft, husarbeidet, utføres på spesialiserte steder (bolig) og i egne sosiale enheter (familien), og resulterer ikke i pengelønn. Det er mannen som står for størstedelen av lønnsarbeidet, og kvinnen som står for størstedelen av husarbeidet. Dette skillet er en arv fra undertrykkende former for arbeidsdeling i tidligere samfunn, sier Vogel, en arbeidsdeling som var kombinert med mannlig overherredømme. Denne arbeidsdelinga blir styrket gjennom det særegne skillet mellom lønnsarbeid og husarbeid som den kapitalistiske produksjonsmåten skaper.

Erfaringsmessig fører dette skillet til at både menn og kvinner føler en intens motsetning mellom privatlivet og den offentlige sfæren, sier Lise Vogel. Det skarpt institusjonaliserte skillet mellom husarbeid og lønnsarbeid, kombinert med mannlig overherredømme, danner grunnlag for mektige ideologiske strukturer, som etter hvert lever sitt eget liv. Skillet mellom de enhetene der husarbeid og lønnsarbeid foregår, framtrer som et naturlig skille mellom kvinne og mann. Isolasjon i en familie atskilt fra produksjonsprosessen virker som kvinnens skjebne fra tidenes morgen. Forestillinger om tilsynelatende evige og univer-

selle motsetningspar oppstår: privat og offentlig, hjemlig (domestic) og samfunnsmessig, familie og arbeid. Kvinner blir uløselig knyttet til det ene settet av disse motsetningsparene, menn til det andre. Siden denne ideologien har grunnlag i den kapitalistiske produksjonsmåten, og forsterkes av et system med mannlig overherredømme, har den en styrke som gjør den ekstremt vanskelig å bryte ned, konkluderer Lise Vogel.

Ideologien om «kvinnens plass» har altså en solid forankring i kapitalismens økonomiske basis. Men Lise Vogels synspunkter gir også et utgangspunkt for å forstå mystifiseringa av husarbeidet under kapitalismen:

Marx avslørte det skjulte tjuveriet som lå under det tilsynelatende «like byttet» mellom arbeider og kapitalist. På overflata ser det ut som om arbeideren får betalt for det arbeidet han gjør. I virkeligheten får han betalt for arbeidskraftas verdi, den tilsvarer bare en del av det arbeidet han utfører i løpet av en dag. En vare, arbeidskrafta, blir solgt til sin verdi, og dette er «likt bytte» ifølge kapitalismens logikk. Men det virkelige innholdet er grov utbytting, skjult under en form som er vanskelig å trenge igjennom. Den livegne bonden under føydalismen flytta seg fra sine egne jorder til godseierens når han gikk over fra å utføre nødvendig arbeid til merarbeid. Eller han tok med seg noen sekker av kornet han hadde dyrka og ga det fra seg til godseieren. I den moderne lønnsarbeiderens arbeidsdag er det ikke noe synlig skille i tid og rom mellom det nødvendige arbeidet og merarbeidet. Alt framtrer rett og slett som arbeid, og det må en spesiell analyse til for å oppdage de to elementene. Slik mystifiseres den utbyttinga som skjer i den kapitalistiske produksjonsprosessen.

Mystifiseringa av husarbeidet skjer på den motsatte måten: nettopp ved at husarbeidet er atskilt fra den kapitalistiske produksjonsprosessen i tid og rom, foregår i andre institusjonelle former, og er underkastet en annen «logikk». Ved at husarbeidet utføres i familien, i boligen langt vekk fra fabrikkene, og uten pengelønn, framstår det som noe som ikke har noe som helst med den kapitalistiske produksjonen å gjøre. Husarbeidet er noe kvinnen utfører, ikke for kapitalisten, men for sin egen familie, i den private sfæren, ut fra kjærlighet og omtanke for sine nærmeste.

I en forstand er det riktig at husarbeidet ikke inngår i den kapitalistiske produksjonsprosessen. Det er bruksverdiproduserende arbeid, innretta på direkte konsumpsjon i husmoras familie. Men det er ikke riktig at husmora bare arbeider til fordel for seg sjøl og sin egen familie. Hun inngår i en større økonomisk sammenheng, og arbeider for kapitalen i den forstand at hun bidrar til å holde kapitalens reproduksjonskostnader nede. Men det er vanskelig å gjennomskue fra utkikkspunktet ved kjøkkenbenken.

At husarbeidet framstår som noe husmora utelukkende gjør for seg sjøl og familien sin, har mange fordeler sett fra kapitalens synspunkt (med det mener jeg sjølsagt ikke at det dreier seg om en bevisst konspirasjon). Arbeidet blir styrt av helt andre normer enn lønnsarbeidet, og har helt andre følelsesmessige overtoner. Ei husmor skal i prinsippet ofre seg ubegrenset for familiens beste, uansett hva hun måtte få igjen for det, og ofte gjør hun det i praksis også. Det finnes altså en ikke-økonomisk motivasjon som sikrer at husmora jobber livet av seg (til fordel for kapitalen) under alle slags forhold. Om hun samtidig har lønnsarbeid, er ikke det noe hinder. Hun kutter ned på fritida si for å sikre familien det stellet og den omsorgen de trenger. Tidsnyttingsundersøkelsen basert på data fra 12 land som er referert i starten av dette kapitlet, viser at resultatet kan bli at kvinner ender opp med 10 timer mindre fritid i uka enn menn.

Husmoras arbeid med å holde kapitalens reproduksjonskostnader nede, har altså ei drivkraft som er praktisk talt uavhengig av belønninger og arbeidsforhold. Noe slikt er utenkelig i en fabrikk. Skal det sammenliknes med noe, må det kanskje være med bondens arbeid på egen jord. Forestillinga om å arbeide «for seg sjøl» gjør mange bønder villige til å tåle atskillig lengre arbeidsdager og dårligere inntekt enn en industriarbeider ville akseptere.

Offerideologien knytta til husarbeidet er sjølsagt ikke bare en vrangforestilling i kvinnes hoder. I vårt samfunn er det faktisk slik at barns og ektemenns velferd er avhengig av kvinners ubetalte arbeid. Kvinner flest er glade i barna sine, og i varierende grad også i ektemannen. Derfor tar kvinner på seg den dobbelte arbeidsbyrden. De ser at det er nødvendig dersom ikke mennesker de er glade i skal lide nød. Dette arrangementet sikrer kapitalen en praktisk talt uuttømmelig kilde ubetalt arbeid.

Men en kan spørre seg om det ikke også er sånn at husarbeidet skaper og opprettholder offerideologien? Jeg har tidligere sagt at kvinnen er et svært nyttig økonomisk dyr for kapitalen. Men dette er avhengig av at kvinnen har en bestemt psykologisk struktur. Den kvinnelige psykologiske strukturen i vårt samfunn er prega av det som kalles «relasjonsorientering»: hun er opptatt av, og følsom for forholdet mellom mennesker, og trenet i å tolke andre menneskers signaler, følelser og behov. Kvinners moraloppfatning er mer bestemt av hensynet til konkrete andre i hennes nærmeste omgivelser enn av abstrakte prinsipper om rett og galt. Kvinner har ikke samme forhold til egne rettigheter som menn, først er det en rekke andre hensyn som må tas. Og kvinner er vant til å være bipersoner i eget liv.

Dette er sjølsagt en svært grov og «idealtypisk» beskrivelse av den kvinnelige psykologiske strukturen. Men den har såpass sterkt gjennomslag hos konkrete, levende, moderne kvinner at det er mulig for kapitalen å holde dem fast i den økonomiske rollen kvinner skal spille i vårt samfunn.

Finnes det noen annen virksomhet som er bedre egna til å innprente og forsterke en slik psykologisk struktur enn nettopp husarbeid? Kanskje er dette en grunn til at omfanget av husarbeidet viser slik motstandskraft mot den teknologiske utviklinga? Ikke bare trenger kapitalen kvinnene for å sikre seg at husarbeidet utføres. Den trenger kan hende også husarbeidet for å sikre seg at «det kvinnelige mennesket» skapes på nytt og på nytt, et menneske som er nyttig på så mange slags vis. Når du styres av «omsorgsrasjonaliteten» er det i prinsippet ingen grenser for det arbeidet du må gjøre. Det finnes ingen klare kriterier for når en har ytt «nok» omsorg. I et slikt perspektiv kommer også Dag Solstads og andres utlegninger om det meningsløse og irrasjonelle husarbeidet i et nytt lys: Husarbeidets funksjon under kapitalismen er ikke bare å senke kapitalens reproduksjonskostnader. Mulig er det også et ledd i en alltid pågående sosialiseringssprosess, som skal sikre det kapitalistiske samfunnet stadig nye forsyninger av undertrykte kvinner med den «riktige» psykologiske strukturen.

Kapitalismen mot kvinnene

Den måten å se husarbeidet på som jeg har presentert her, gir andre politiske konklusjoner enn Dalla Costas syn. Forholdet mellom mann og kvinne i familien kan ikke ses som et direkte, økonomisk utbyttingsforhold, og mannen er ikke kvinnens «klassefiende» på lik linje med kapitalisten. At det finnes en, til tider svært skarp motsetning mellom kvinne og mann i familien, er klart. For mennfolk er det behagelig å ha en privat tjener i huset. Men husarbeidet er også arbeid som holder kapitalens reproduksjonskostnader nede. De økonomiske betingelsene som gjør det ubetalte husarbeidet nødvendig, er det kapitalismen som opprettholder.

Den som setter sin lit til at kapitalismen skal avskaffe «dette teknologisk og sosialt avlegse, menneskeforbrukende slitet», må nok vente forgjeves. Kapitalen har fordel av dette arbeidet. Og kapitalismen har en mye svakere drivkraft til å effektivisere husarbeidet enn til å effektivisere lønnsarbeidet. Siden husarbeidet foregår utafor den kapitalistiske produksjonsprosessen, har ikke kapitalistene noe å tjene direkte på at det blir mer effektivt. De kan tjene indirekte, ved at flere kvinner kan trekkes inn i lønnsarbeid og utbyttes der. Men det er vanskelig å tenke seg at kapitalens behov for arbeidskraft noen gang skal bli så stort at det ikke lar seg forene med dobbeltarbeidende kvinner, særlig når en vet hvor langt det «kvinnelige mennesket» kan strekke seg. I tillegg kommer det at kvinnene utgjør et marked med svak kjøpekraft. Derfor «ser» ikke markedet deres behov, og det tar lang tid for det blir utvikla og produsert varer som dekker disse behovene. Mennesket landet på månen før det fantes rengjøringsroboter som kunne ta over den tyngste og tristeste delen av husarbeidet. Dette skyldes ikke at det byr på større teknologiske problemer å lage en rengjøringsrobot enn å lande på månen. Det kommer av at det finnes mektige og betalingsdyktige grupper som er villige til å finansiere en månelanding. Men kvinner er fattige og har lite makt.

Dessuten har husarbeidet en ideologisk og sosialiserende funksjon i tillegg til den økonomiske. Gjennom husarbeidet skapes og gjenskapes «det kvinnelige mennesket».

Av alle disse grunnene må kvinnebevegelsen rette seg mot det kapitalistiske systemet.

BORGERSKAPET HERSKER NÅR MANNEN HERSKER LITT

Kvinneundertrykkinga er vevd inn i kapitalismens økonomiske basis, både ved at husarbeidet er nødvendig for å reprodusere arbeidskrafta på en svært billig måte, og ved at kapitalen utnytter «det kvinnelige» til å skaffe seg økt profitt i produksjonen. Men kvinneundertrykkinga bidrar også til å opprettholde borgerskapets politiske og ideologiske herredømme. Ei side ved dette er det sjølbildet kvinneundertrykkinga påfører kvinnene: som svake, foraktelige og mindreverdige. At ei undertrykt gruppe overtar det bildet undertrykkerne tegner av dem, er ikke noe ukjent fenomen i andre sammenhenger heller. Den svarte bevegelsen i USA i 60-åra utforma slagordet «Black is beautiful», ikke så mye for å overbevise hvite som for å overbevise seg sjøl. Også de svarte var vant til å tenke på svart som stygt. Mennesker som mener at de er mindreverdige, gjør vanligvis ikke opprør.

Denne sida av saken skal jeg ikke ta opp her. I stedet skal jeg skrive om hvordan kvinneundertrykkinga trekker den mannlige delen av det arbeidende folket inn i borgerskapets maktutøvelse. Vanlige mannfolk bærer en del av herredømmet på vegne av herskerne.

Kvinneundertrykkinga gir alle menn en rekke faktiske, objektive fordeler. Som vi har sett, gir den mannen sjansen til å få en så stor del av ressursene at han unnslipper den groveste underernæringa i situasjoner der den reine nøden rår. Ingen uviktig fordel! Pikebabyer har også større sjanse for å bli ofre for barnemord enn guttebabyer i deler av verden der dette fortsatt er en av metodene for å holde barnetallet nede.

Helt fra fødselen av får guttebarna en større del av de materielle og ikke-materielle ressursene som er til rådighet. Der det er knapphet på mat, får guttebarna mer enn jentebarna. I vår del av verden får de i stedet dyrere julepresanger! Gutter får oftere skolegang. Der alle barn går på skole, får guttene mest av lærernes tid og oppmerksomhet. Menn

stiller med forsprang i kampen om bra og godt betalte jobber, og i kampen om posisjoner i politikk og foreningsliv. De får personlige tjenester utført for seg i hjemmet, og de nyter godt av en omsorg i voksen alder som om de fortsatt var barn. I privatliv og i offentlig liv er det menn som blir gjenstand for mest oppmerksomhet. Og menn stiller premisene for samhandling med kvinner, i alle sammenhenger

Samtidig er menn i det arbeidende folket ofre for klasseundertrykking. I den fattige delen av verden er denne av en sånn karakter at det går direkte på livet løs. I vår del av verden utbyttes de og undertrykkes de, brytes ned av slit og helsefarlig arbeidsmiljø, passiviseres og gjøres til umælende stemmekveg, frarøves makta over sin egen klasseorganisasjon, fagbevegelsen, og kastes brutalt etter bruk når de ikke lenger er lønnsomme nok.

Helhetlig sett har mennene i det arbeidende folket interesse av å forene seg med sine kvinnelige klassefeller for å styrte borgerskapets herredømme. Men det er vanskelig å forene seg med dem en undertrykker, både fordi en har vanskelig for å se dem som «verdige» alliansepartnere, og fordi alliansen krever at en må oppgi privilegiene sine et stykke på vei. Kvinneundertrykkinga splitter det arbeidende folket, og gjør det til en mindre farlig fiende for borgerskapet.

Men ikke bare det. Gjennom kvinneundertrykkinga får borgerskapet hjelp av mennene i det arbeidende folket til å holde halvparten av det samme folket nede. Dette gjør det vanskeligere for den kvinnelige delen av det arbeidende folket å reise seg, og det gjør det vanskeligere for den mannlige delen å reise seg, for de øder kreftene sine på å holde sine kvinnelige klassefeller under seg. Den amerikanske feministen Bell Hooks har sagt det slik (1981):

«Menn blir oppmuntra til å konsentrere seg på en helt sykkelig måte om kvinnen som fienden. Det skjer for at menn blindt skal tillate at de virkelig mektige umenneskelige kreftene i det amerikanske samfunnet daglig fratar dem menneskeverdet deres. De som skaper amerikansk kapitalisme har gjort sexismen til en vare som de kan selge, samtidig som de hjernevasker menn til å føle at personlig identitet, verdi og verdighet kan vinnes gjennom å undertrykke kvinner. På denne måten holder patriarkene mannfolk under støvelen.»

Og sist, men ikke minst, kvinneundertrykkinga gir den mannlige delen av det arbeidende folket en «trollsplint i øyet». De overtar en del av borgerskapets menneskesyn og verdier, og blir ute av stand til å gjennomskue kapitalismens fornedring og undertrykking av mennesker i sin fulle djubde.

Splittelse gjør svak

Arbeiderklassen og fagbevegelsen i Norge har en lang og tragisk historie med splittelse mellom kvinner og menn. Også på dette området tar motsetninga mellom kjønnene først helt åpne former, mens den seinere opptrer på en mer tildekket måte.

Typografene var pionerer når det gjelder fagorganisering her i Norge. Men det var også i den grafiske bransjen at en av de første og bitreste kampene mellom kvinnelige og mannlige arbeidere utspilte seg. Det gjaldt kampen mellom settersker og typografer. (Framstillinga nedenfor bygger på Andersgaard, 1977.)

Setterskene var ufaglærte og lavtlønte. De ble brukt av trykkerieierne til å presse lønna ned (også på den tida visste kapitaleierne å utnytte «det kvinnelige»). Men setterskenes lønn og arbeidsforhold var likevel såpass mye bedre enn i typiske kvinneindustrier at setterskene var innstilt på å slåss for å beholde arbeidsplassene sine.

Denne kampen kom langt på vei til å rette seg mot de mannlige arbeidskameratene, typografene. Typografene reagerte nemlig på setterskenes rolle som lønnspressere med å prøve og få kvinnene ut av bransjen. I 1902 skrev f.eks. redaksjonen i typografenes fagblad (gjengitt etter Andersgaard, s. 38):

«Det er de beskjørtede, der skaber slige forhold (arbeidsforhold, A.s anm.) – det kribler og kravler af dem i alle fuger i Gutenbergs hellige haller /... / Der er stor efterspørsel efter tjenestepiger, saa jentene behøver ikke at sulte, om de lægger vinkelhagen bort. Men for oss mandfolk er det værre! Faa af os kan koge og skure, hvad vi nu vistnok blir nødt til at lære os; for enden vil nok bli den – hvis der da ikke blir nogen forandring i de nuværende forhold – at vi faar det lidet opbyggelige syn, at sætterne staar ved komfyren, mens hustruen og døtrene arbejder ved kassen.»

Dette var riktignok ikke den eneste oppfatninga som kom til uttrykk hos de mannlige typografene. I perioder dominerte et annet syn, sosialistenes syn. Det var påvirket av Marx og Engels linje fra Internasjonalen, og gikk ut på at kvinnenes lønnsarbeid var et samfunnsmessig framskritt. Det var ikke kvinnene som måtte bekjempes, men det kapitalistiske systemet som gjorde at kvinner ble brukt som konkurrenter til menn. Denne linja fikk også praktiske konsekvenser, og det ble oppnådd midlertidig enhet mellom typografer og settersker. Men setterskene bevarte hele tida en djup mistenksomhet overfor de mannlige typografene. Ett uttrykk for dette var at setterskene, i motsetning til organiserte arbeiderkvinner for øvrig, gikk mot kravene om særvern for kvinner, som de så på som et middel til å svekke kvinnene i konkurransen om jobbene.

Det mest kjente, og bitre eksemplet på splittelsen mellom mannlige og kvinnelige arbeidere, er striden om gifte kvinners rett til arbeid i mellomkrigstida. I 1925 fatta LOs fagkongress følgende vedtak (alle sitater gjengitt etter Lønnå, 1977, s. 151):

«Fagkongressen pålegger de fagorganiserte arbeidere og deres tillitsmenn, å motarbeide at det, i sådanne hjem hvor det ikke er nødvendig for familiens eksistens, at både mann og hustru tar fast arbeide.»

For å «sikre» sine egne arbeidsplasser i vanskelige tider, gikk altså de mannlige arbeiderne som fulgte den sosialdemokratiske LO-ledelsen linje, sammen med arbeidsgiverne mot kvinnene. At dette var mulig skyldtes nok at de fleste arbeidere ikke oppfattet det som om de skulle sikre «menneske arbeidsplasser», men derimot «familiens eksistens». Den gifte kvinnens status, ikke som sjølstendig økonomisk person men som vedheng til familien, var så selvfølgelig at de færreste satte spørsmålsteget ved at de kvinnelige arbeiderne skulle ofres.

Ifølge Lønnås framstilling var noe av bakgrunnen for vedtaket i 1925 at LO-flertallet var redde for kommunistenes linje i kampen mot arbeidsløsheten. Denne linja gikk ut på å gjennomføre aksjoner på arbeidsplassene. «I denne situasjonen kunne vedtaket om å motarbeide de gifte kvinners yrkesarbeid for noen arbeidere bli stående som et alternativ til resignasjonslinjen, mens ledelsen kunne godta det som et ufarlig forsøk på handling,» sier Lønnå (s. 155).

At samarbeidet med arbeidsgiverne var helt bevisst fra en del sosialdemokratiske tillitsmenns side, viser dette innlegget, som ble holdt av formannen i Chokolade- og sukkervarearbeidernes forening i 1932 (linja med å stenge gifte kvinner ute hadde vært praktisert i hans forening siden 1926):

«Vår største styrke i dette spørsmål er nemlig, at når det gjelder andre krav som vi skal ha gjennomført, møter vi den største motstand hos vår arbeidsgiver. Men i dette spørsmål våger jeg å påstå at her er forholdet omvendt, da arbeidsgiveren i dette spørsmål må innrømme, og har innrømmet, at her står vi overfor et samfundsspørsmål som vi i første rekke må ordne med.»

Å få de gifte kvinnene ut av arbeid, ville ifølge Lønnå hatt liten praktisk innvirkning på arbeidsløsheten blant menn. I 1930 viste folketellinga at det var 101.568 arbeidsløse i landet. De gifte kvinnene det kunne være aktuelt å si opp, var 2.000–3.000. Gifte kvinner utgjorde en svært liten del av arbeidsstyrken. Dessuten var en god del i jobber der det ikke var aktuelt å erstatte dem med menn, som f.eks. jordmødre og vaskehjelper.

Var LO klar over dette? Lønnå viser i hvert fall at debattantene i Oslo bystyre var klar over at den praktiske betydninga var minimal, når bystyret i 1928 vedtok at gifte kvinner ikke skulle ansettes i kommunen, og at gifte kvinner måtte gå først når det ble snakk om innskrenkninger. Vedtaket ble fatta med DNAs og en del av Høyres stemmer.

Hvorfor gikk de så inn for et vedtak som de visste ikke ville få særlig praktisk betydning for å avhjelpe arbeidsløsheten blant menn? Lønnå refererer hvilken type argumenter som ble brukt i debatten. Arbeiderbladet skrev for eksempel:

«Det har hendt at fruene er kommet kjørende til sine stillinger i mannens private bil. /... / Dette forhold har vakt megen og berettiget harme blant alle de arbeidsledige forsørgere.»

Forslagsstilleren i bystyret begrunnet forslaget sitt med at gifte kvinner ikke trengte arbeidet sitt. Når de likevel var i arbeid virket det «... sårende og tungt for de mange bra mennesker som sliter for matbiten og ikke får anledning til å arbeide».

Vedtaket i Oslo bystyre hadde altså en reint symbolsk betydning. Et typisk eksempel på at ei gruppe mennesker får rollen som syndebukk, og dermed avleder misnøyen fra de virkelige årsakene. Den praktiske konsekvensen ble at DNA skjermte det kapitalistiske systemet ved å rette raseriet mot gifte kvinner, som var umoralske nok til å arbeide sjøl om de hadde en «forsørger». Fordi folk med egne øyne kunne se fattigdommen og nøden, fordi kvinnens rolle som «forsørget» var så selvfølgelig, og fordi de ble budt få andre klare handlingsalternativer, ble angrepet på de gifte kvinnene akseptert. Av DNAs kvinner ble det krevd at de gikk inn i denne syndebukkrollen i solidaritet med sine mannlige klassefeller. Wiig (1984, s. 53) siterer Einar Gerhardsen, som i 1983 uttalte følgende:

«Jo, Werna måtte slutte i jobben da vi giftet oss i 30-årene. Hun hadde en god og fast jobb i Samvirkelaget, og hun hadde nok ikke lyst til å slutte. Hun ble heller ikke sagt opp. Men det var utenkelig at hun kunne fortsette i jobben, hun som var gift med en av partilederne. Mann og kone skulle ikke begge ha jobb når arbeidsløsheten var så stor.»

Utover i 30-åra foregikk det en hard strid i LO og DNA om gifte kvinners rett til arbeid. Ikke minst begynte arbeiderkvinnene sjøl å ta til motmæle. Endelig, i årsskiftet 36/37 slo det motsatte synet av 1925-vedtakets igjennom, og det ble fatta et nytt vedtak, der det het at «... retten til arbeid skal være lik for alle, menn og kvinner, enten de er gifte eller ugifte». Men heller ikke dette vedtaket tok noe prinsipielt oppgjør med linja fra 1925. Når en ikke lenger gikk inn for å stenge gifte kvinner ute fra arbeidslivet, var det fordi tidene var blitt noe bedre, og det ikke ble sett på som nødvendig.

Motstanden mot gifte kvinners yrkesarbeid var altså ikke forsvunnet. Den dukket opp igjen med den tyske okkupasjonen. Et stort forbund som Handel og kontor, med mange kvinnelige medlemmer, permitterte de gifte kvinnene som arbeidet i organisasjonen allerede 9. april. Og i juni 1940 fattet representantskapet i LO følgende vedtak:

«Representantskapet vil peke på fordelingen av de arbeidsmuligheter som er til stede slik at oppsigelser av arbeidere mest mulig kan unngås. Det gjelder innskrenking av overtids- og akkordarbeid, dobbeltstillinger og forholdene der flere medlemmer av en familie er i alminnelig godt lønnet arbeid.

I disse overmåte vanskelige spørsmål må de enkelte fagforeninger treffe sine avgjørelser under hensyntagen til økonomisk evne og allminnelig solidaritetsfølelse.»

Seinere på året fulgte LO opp med praktiske retningslinjer for hvordan en skulle gå fram når gifte kvinner skulle presses ut av arbeid.

Etter krigen er det, så vidt jeg kjenner til, ikke blitt gjort denne typen vedtak i LOs organer. I etterkrigstida var da også forholdene svært annerledes. Det var stort behov for arbeidskraft til gjenoppbygginga av landet, uten at det førte til noen alvorlige forsøk på å få kvinner ut i lønnsarbeid. (Se Wiig, 1984.) Tvert imot, 50-åra var den hjemmeværende husmoras glansperiode.

Våler Skurlag og Hillesland

Men ideologien om at gifte kvinner bare hadde en betinget rett til arbeid, var ikke død. Det viser historia om streiken på Våler Skurlag i 1975, den eneste «ville» streiken jeg kjenner til som har hatt bedriftsledelsens fulle støtte!

Våler Skurlag var en trelastbedrift der det jobbet både menn og kvinner. Våler Skurlag var eid av Norske Skogindustrier, landets største skogindustrielle foretak. I 1975 hadde konsernet 2.800 ansatte og ei omsetning på nærmere 1 milliard. Norske Skogindustrier omfattet 12 produksjonsenheter og 21 industribedrifter innen treforedling, cellulose, sponplater og trelast. På Våler Skurlag hadde ledelsen funnet ut at den skulle innføre noen nye maskiner som ville gjøre 13 arbeidere overflødige. Våler Skurlag var en nøkkelbedrift i Våler, det fantes lite annet arbeid å få i bygda. Alternativet for de oppsagte var arbeidsløshet eller pendling. Hva skjedde? Jo, de mannlige arbeiderne gikk til streik for å tvinge igjennom at det var kvinnene ved bedriften, ikke mennene, som skulle bli sagt opp. Begrunnelsen var den klassiske: at mennene var familieforsørgere og trengte jobbene bedre (flere av kvinnene var riktignok enslige forsørgere).

Bedriftsledelsen støttet de mannlige arbeiderne. Slik forteller f.eks. nestformannen i «aksjonskomiteen» blant de mannlige arbeiderne (Schau & Aakerholt, 1978, s. 86):

«Sp.: Møttes dere ofte? I arbeidstida?

Sv.: Hver dag – mesteparten av dagen. En del sammen med klubbledelsen og en del alene. Vi fikk full lønn under dette.

Sp.: Hvordan så bedriftsledelsen på dere? Hvordan reagerte de på streiken?

Sv.: De mente den var fullt berettiga.»

Konflikten ved Våler Skurlag vakte stor oppsikt. Da LO grep inn, ble resultatet etter forhandlinger at ansiennitetsprinsippet skulle følges ved oppsigelsene. Noen menn, og noen kvinner måtte gå.

Resultatet kunne sjølsagt blitt et annet dersom de mannlige arbeiderne ved Våler Skurlag i utgangspunktet hadde reist kampen mot bedriften for å hindre oppsigelser, i stedet for å rette den mot kvinnene. Norske Skogindustrier var et stort og rikt konsern, som ikke ville hatt noen problemer med å opprettholde de 13 arbeidsplassene på Våler Skurlag. Nå ble resultatet en konflikt mellom kvinnelige og mannlige arbeidere, i stedet for en konflikt mellom arbeiderne og bedriftsledelsen. Og bedriften fikk sitt hovedmål igjennom: Innskrenkninger i arbeidsstyrken.

I 1986 hadde vi den såkalte «Hillesland-saken». 4 kvinner på en liten bedrift på Karmøy fikk sparken av «sosiale grunner», de var gift og forsørga og kunne dermed klare seg uten jobb. Ansiennitetsreglene ble satt til side. De fire kvinnene tok opp kampen, og førte saka si helt til Høyesterett, der de tapte. Oppsigelsen av Hillesland-kvinnene lå innfor rammene av bedriftens styringsrett.

Rettsstilstanden i Norge på dette punktet er altså svært tvetydig nå i 1987: På den ene sida har vi likestillingsloven. På den andre sida har vi en høyesterettsdom som definerer bedriftens styringsrett slik at det i praksis blir lovlig å si opp kvinner fordi de er gift og «forsørga».

Dette er skremmende nok. Like skremmende er fagbevegelsens tafatthet og manglende engasjement i Hillesland-saka. LO-ledelsens holdning var at saka ikke var deres bord, siden de 4 kvinnene ikke var fagorganiserte på det tidspunktet de ble oppsagt! Hillesland-kvinnene fikk en del støtteuttalelser og penger fra klubber og foreninger, men reaksjonene på høyesterettsdommen var svært tam. En rekke store fagforbund hadde landsmøter den høsten dommen falt, men bare Norsk Kommuneforbund tok saken opp og fatta et protestvedtak (etter initia-

tiv fra AKP (m-l)-medlemmer blant delegatene). Det var aldri snakk om aksjoner eller større demonstrasjoner.

En annen sak som demonstrerer splittelsen mellom kvinnelige og mannlige arbeidere, er kampen for 6-timers-dagen. Det var den organiserte kvinnebevegelsen, ikke fagbevegelsen, som først gjorde kravet om 6-timers-dagen til en viktig kampsak. Men kvinnebevisste fagforeningskvinner fulgte raskt opp. 6-timers-dagen ble sett på som et middel til å styrke kvinnes posisjon i arbeidsliv og samfunn: Som tidsnyttingsundersøkelsene viser, er tid et knapphetsgode for dobbeltarbeidende kvinner. Kortere arbeidsdag er nødvendig dersom kvinner flest skal ha mulighet til å jobbe full dag. Lik arbeidstid for kvinner og menn gir også kvinnene et bedre utgangspunkt for å slåss for lik fordeling av husarbeidet. Og kortere arbeidsdag må til for å skaffe kvinner fritid, og gi dem muligheter til politisk og samfunnsmessig deltaking.

Den sosialdemokratiske ledelsen i LO og i de fleste fagforbundene bekjempet kravet om 6-timers arbeidsdag fra første stund. Kravet ble systematisk satt opp mot lavere pensjonsalder og lengere ferie, og kvinnene som ville ha 6-timers-dagen, ble beskyldt for å være usolidariske. Blant vanlige mannlige fagorganiserte ble kravet om 6-timersdagen mottatt på forskjellige måter: med lunken velvilje, med manglende interesse eller med tilslutning til LO-ledelsen linje om at lavere pensjonsalder måtte prioriteres.

LO-ledelsen – mannssjåvinisme som linje

Det er ingen tilfeldighet at det er det sosialdemokratiske lederskapet i LO som hele tida har stått for de mest kvinnefiendtlige linjene. Dette betyr ikke at ikke slike linjer har grunnlag i deler (kanskje store deler) av den mannlige medlemsmassen. Men det er LO-ledelsen som systematiserer dem og gjør dem til politikk. Ut fra LO-ledelsens klassemessige tilhørighet og funksjon, er dette ikke noe å undre seg over. LO-ledelsen tilhører klassemessig borgerskapet, og har som funksjon å sikre klassefred for at kapitalistenes profittjakt kan pågå uforstyrret av motstand fra arbeiderne. Splittelse mellom kvinnelige og mannlige arbeidere svekker arbeiderklassen, og gjør det lettere å opprettholde klassefred og dermed borgerskapets herredømme. Når LO-ledelsen fremmer

en slik splittelse, er det en naturlig del av den borgerlige politikken deres. Siden den mannlige delen av arbeiderklassen også har visse objektive fordeler av kvinneundertrykkinga, er det ikke så veldig vanskelig å få gjennomslag for denne politikken hos dem.

Flere utspill fra Jern og Metalls formann Lars Skytøen høsten 1986 illustrerer hvordan en ledende sosialdemokrat, som har sin basis i en i all hovedsak mannlig medlemsmasse, kjører fram den ene kvinnefiendtlige saken etter den andre. Et av Skytøens utspill dreide seg om arbeidstidsforkortelsen i offentlig sektor. Som kjent ble det vedtatt i tariffoppgjøret 1986 at arbeidstida skulle settes ned til 37 1/2 times uke. I offentlig sektor har mange arbeidstakere spisepausen inkludert i arbeidstida. Skytøen mente derfor (i likhet med arbeidsgiverne) at disse arbeidstakerne ikke skulle nyte godt av arbeidstidsforkortelsen. Skytøens argument var at vitsen med arbeidstidsforkortelsen var å skape likhet mellom arbeidere og funksjonærer. Dersom arbeidstidsforkortelsen ble gjennomført i offentlig sektor, ville funksjonærene likevel ha kortere arbeidstid.

I offentlig sektor jobber svært mange kvinner. En stor del av den kvinnelige delen av arbeiderklassen finner vi nettopp her, som underordnet personale i helseinstitusjoner, i rutinemessig kontorarbeid, i rengjøringsarbeid osv. Dette er Skytøens «funksjonærer». Ved å angripe deres rett til kortere arbeidstid, angriper han dem som trenger arbeidstidsforkortelsen mest.

I offentlig sektor finnes også et stort antall lavtlønte kvinner. Et annet av Skytøens utspill i 1986 dreide seg om lønnsveksten i offentlig sektor. Skytøen var redd for at offentlig sektor skulle bli «lønnsledende», noe som ville være i strid med prinsippene for en sunn økonomi.

Skytøens tredje utspill handlet om streikeretten. Skytøen hevdet at små, uansvarlige forbund ikke burde ha streikerett. Med bakgrunn i lønnsoppgjøret 1986 kan en kanskje gjette seg fram til hvilke forbund han hadde i tankene. Ett av dem var sikkert CAF, cateringansattes forbund, kvinneforbundet som streika for å bli lønnsmessig likestilt med de operatøransatte mannfolka. Et annet var kanskje lærerlaget, kvinne-dominert det også, som både streika og protesterte høylydt mot tvungen voldgift da det ble vedtatt. Et tredje var muligens sjukepleierforbundet, også et kvinneforbund, også i streik i 1986.

Ingen av Skytøens utspill er i formen et angrep på kvinner. Men i innhold rammer de kvinner spesielt, fordi de retter seg mot kamper som har særlig stor betydning for kvinnene i arbeiderklassen og de laveste delene av småborgerskapet. Det samme skjer når det mannsdominerte Jern og Metall, som er først ute i lønnsoppgjørene, sikkert som amen i kjerka godtar et lavt generelt tillegg fordi de «tar det igjen i lønnsglidninga lokalt». Men Jern og Metalls lave generelle tillegg blir retningsgivende også for de lavtlønte kvinneforbunda, som ikke har sjansen til å oppnå noe særlig gjennom lokale forhandlinger.

I striden om gifte kvinners rett til arbeid i mellomkrigstida, ble kvinner skilt ut som noe særegent, og dette særegne ble brukt mot dem. I dag er LOs politikk prega av det motsatte: Det særegne ved kvinners stilling i arbeidslivet ignoreres, og deres spesielle problemer og krav overses. Siri Jensen (1986, s. 37) sier det slik:

«Kvinner usynliggjøres bak ord som arbeidstakere, lavtlønte, kommunensatte. Kvinners situasjon er ikketema. Under ligger hele tida oppfatningen: Som arbeidstakere stiller vi alle likt. Skal kvinner inn, skal det ikke være noen spesialbehandling. De skal stille opp på de premisene som alt er lagt: Menns premisser. Harriet Andreassen ble i et 8. mars-intervju spurt om LO-ledelsen spesielt jobbet for kvinnenes interesser i forbindelse med 6-timers-dagen. Svaret er typisk: Vi jobber for våre medlemmer.»

«Vi jobber for våre medlemmer,» er imidlertid ikke noe nytt standpunkt i LO-ledelsen. Da striden om gifte kvinners rett til arbeid pågikk som verst, i 1936, ble det fra kvinnelige konfeksjonsarbeidere stilt forslag om å opprette et eget kvinneutvalg i LO. Dette ble avvist. En skulle ikke ha noen oppsplitting i «en kvinne- og en mansorganisasjon, i landsorganisasjonen blir alle behandlet likt» (Lønna, s. 166). Dette kunne altså LOs ledere si samtidig som de hadde som vedtatt linje å stenge gifte kvinner ute fra lønnsarbeid. Det går ei klar linje fra denne formen for «likhet» til kvinnesynet i dagens LO-ledelse. Når det å ta hensyn til det særegne ved kvinnene kan bety å styrke kvinnes situasjon, ser en bort fra det særegne, og postulerer en «likhet» som usynliggjør kvinners spesielle problemer.

Det at borgerskapet har ledelsen i arbeiderklassens største og bredeste kamporganisasjon, fagbevegelsen, er ett av midlene til å opprett-

holde borgerskapets herredømme. Det inngår som et ledd i det borgerlige demokratiets «mjuke diktatur», som gjør det nødvendig å gripe til åpen vold og maktutøvelse. LO-ledelsens kvinnepolitikk må også ses i dette perspektivet. Å infisere arbeiderklassens egen organisasjon med mannssjåvinisme er en effektiv måte å splitte arbeiderklassen på, og å passivisere både kvinner og menn i kampen mot kapitalismen. Mannssjåvinismen er en integrert del av LO-ledelsens klassesamarbeidspolitikk og forsvar av det kapitalistiske systemet.

Dette er viktig å forstå, både for kvinner og menn. En undervurderer mannssjåvinismen i LO dersom en ser den først og fremst som sidrompa, gammaldage gubbeholdninger. Et slikt syn kan også føre til at en sidestiller ledelsen og menige mannlige LO-medlemmer, som når 8. mars-toget i Oslo 1986 bar parolen «LO – en bremsekloss i kvinnekampen – knus gubbeveldet.» Riktignok finnes det mange menige mannlige LO-medlemmer som har like sidrompa gubbeholdninger som Lars Skytøen. Men det er forskjell på de objektive interessene til Lars Skytøen og de menige, mannlige medlemmene. Lars Skytøens gubbeholdninger er i samsvar med klasseinteressene hans. Slik er det ikke med de menige medlemmene.

Dersom en ikke ser LO-ledelsens spesielle rolle i å opprettholde og fremme mannssjåvinismen, blir det også vanskelig å jobbe for å bringe den organiserte kvinnebevegelsen og grunnplanet i fagbevegelsen nærmere hverandre, noe som har stor strategisk betydning for arbeiderklassen og kvinnene. En slik allianse er en trussel mot den borgerlige ledelsen i LO, og dermed mot ett av redskapene for borgerskapets herredømme.

Et annet slag

Kvinneundertrykkinga gjør kvinner til et annet slag enn menn, en annen type ikke helt fullverdige mennesker. Dermed blir det også vanskelig for menn å oppleve fellesskap med kvinner og identifisere seg med dem. Slik svarer f.eks. en engelsk skolegutt når han blir spurt hvem i klassen han aller minst vil være lik (Stanworth, 1981):

«Gutteelev: Jeg veit ikke. La oss se (kikker gjennom kortene over medelevene sine). Ja, en av den grå massen, går jeg ut fra. De virker så anonyme. Antakelig en av de fnisende jentene, la meg plukke ut en. Linda, hun er ekkel. Ja, Linda.

Intervjuer: Er det fordi hun er ekkel?

Gutteelev: Nei, men hun virker så barnslig. Hun bidrar med lite i klassen. Hun står for alt jeg misliker.»

Dette er et typisk svar i Stanworths undersøkelse. Også norske ungdommer har store problemer med å se positive egenskaper ved jenter. De har i det hele tatt problemer med å beskrive jenter som individer med bestemte egenskaper (Ericsson, Lundby og Rudberg, 1985, s. 53):

«Kåre: (Hva er det du liker ved jentene i gjengen?) Liker med jentene i gjengen? (Ja) Jeg vet ikke noe spesielt, jeg. Liker dem ikke noe spesielt. Dem bare er der. (Ja, er dem noe kule?) Ja, dem er ålreit, dem.»

«Ola: Liker? Nei, at dem bare er der. Nei, liker dem ikke noe spesielt. Jo, jeg liker dem, men ...»

Også for Kåre og Ola ser jentene ut til å være en del av den «grå massen». Jenter og kvinner blir utydelige som personer. De forsvinner bak en stereotyp kategori. Og denne kategorien tilskrives en rekke, i all hovedsak negative trekk (det er nok å minne om synonymordbokas lange ramse av skjellsord på oppslagsordet «kvinne»).

Hva skjer når mennesker blir visket ut som individer og i stedet blir del av en foraktelig «grå masse»? Myrdal (1986) gir et eksempel på det. Han siterer en episode fra Bertrand Russells sjølbibliografi, der Russel og hans gravide kone Dora utsettes for pressefotografer i Yokohama. Russel skriver:

«I det øyeblikket ble jeg rystet av de samme ville lidenskaper som angloinderne må ha kjent under opprøret (i originalen «mutiny», J.M.s anm.) som hvite menn omgitt av en farget opprørske befolkning må føle. Her lærte jeg meg å innse at driften til å beskytte sin egen familie mot å bli mishandlet av folk fra en fremmed rase, er den vildeste og mest lidenskapelige følelse mennesket overhodet er i stand til å kjenne.»

På grunn av Russells rasistiske fordommer, blir pressefotografene i Yokohama ikke ganske enkelt plagsomme pressefotografer. De blir en

utgave av «den gule fare», en truende, av-individualisert masse uten menneskelige trekk. Det opprøret eller «mytteriet» Russel sikter til i teksten, er sepoy-opprøret i India i 1857, et nasjonalt opprør mot engelsk kolonialisme, som ble slått ned med ufattelige grusomheter og massakrer. Men humanisten og pasifisten Russel identifiserer seg med de engelske morderne. De er personer for ham, dem kan han forstå. De indiske opprørerne er noe ikke-menneskelig, ikke-personlig, slik som de japanske pressefotografene i Yokohama.

Slike stereotyper, slik av-individualisering, skaper og opprettholder sosial avstand. Dette kan få fryktelige følger. Christie har analysert forholdet mellom fanger og fangevoktere i en konsentrasjonsleir for serbere i Nord-Norge under siste krig. Hva var forskjellen mellom de norske fangevokterne som ble mordere og fangemishandlere, og de som ikke ble det? En viktig forskjell lå i måten de oppfattet fangene på (Christie 1982, s. 67):

«Mest typisk var kanskje at de (mishandlerne) ikke kom fangene så nær at de opplevde dem som medmennesker. /... / De klarte ikke å se fangeatferden som et rimelig svar på en urimelig ytre situasjon. Fangene ble en grå masse med dels uforståelige, dels onde, dels farlige egenskaper. Bare en ting nyttet mot dem: Makt. De øvrige fangevokterne så noe mer. Litt etter litt ble fangene noe annet enn en masse, ett og annet menneskelig trekk trengte fram, de ble individer preget av en redselsfull situasjon. Men derved var det gjort. Hvor mennesket kom til syne, der kom fangevokterne under styring av sitt vanlige normsystem.»

Når ei gruppe mennesker blir en stereotyp, av-individualisert masse i andre menneskers øyne, blir det lettere å undertrykke dem og begå overgrep. Hvor langt denne mekanismen kan føre til at det «vanlige normsystemet» blir satt ut av kraft i forhold til kvinner, viser voldspornoen og særlig de såkalte «snuff-filmene» (som viser virkelige kvinnemord, ikke filmtricks). Disse filmene er det meningen at vanlige menn skal bli seksuelt opphisset av.

Men voldspornoen er bare et ytterpunkt i en lang rekke mer eller mindre grove overgrep, fysiske, psykiske og sosiale, som vanlige menn begår mot kvinner. De negative stereotypene om kvinner som kjønnsvesener gjør det lettere å begå slike overgrep. Det skapes sosial av-

stand til kvinner, kvinner blir noe det er vanskelig å identifisere seg med, deres situasjon kan en ikke leve seg inn i.

Å gjøre individer til ansiktsløse medlemmer av en stereotyp sosial kategori, kan sjølsagt også brukes som en slags forsvarsmekanisme i undertrykte klassers og gruppers kamp mot overmakta. «Male chauvinist pig» (mannssjåvinistisk gris) er en slik stereotyp som kvinnebevegelsen har skapt. Men de undertrykte har ikke samme definerende makt som undertrykkerne. I vårt samfunn er menn individer i langt større grad enn kvinner, kvinner er kjønn i langt større grad enn menn. Rousseaus synspunkt fra andre halvdel av 1700-tallet har ikke mistet all gyldighet:

«Mannen er mann kun i visse øyeblikk, kvinnen er kvinne hele sitt liv ... alt minner henne stadig om hennes kjønn.» (Se Viestad 1982.)

Jo mer menn i det arbeidende folket er preget av de negative stereotypene om kvinner som kjønnsvesener, jo nyttigere redskaper blir de til å holde kvinnene fra det samme arbeidende folket nede. Borgerskapet får slik vanlige mannfolk til å gjøre jobben for seg.

Trollsplinten i øyet

Da Peer Gynt besøkte Dovregubbens hall og skulle gifte seg med Dovregubbens datter, ville trollene gi han et lite snitt i øyet. Dette snittet skulle sikre at han sluttet å se verden med menneskeøyne, og i stedet så den fra trollenes perspektiv. Kvinneundertrykkinga påfører menn fra det arbeidende folket en slik «trollsplint» i øyet.

På kontoret mitt har jeg hengende to plakater. Den ene er Sonja Krohns plakat fra AKP (m-l)s kvinnekongress høsten 1986, «Vi eier morgendagen». Den andre er laga av tegneren «M» fra Klassekampen, foran et møte om «Mannsrollen i endring» arrangert av Kvinnefronten på Elverum, også høsten 1986.

Kunstnerne som har laga plakatene, har tilknytning til samme politiske miljø. Temaene de skal illustrere, har nær sammenheng, de er to sider av samme debatt. Men plakatene er vidt forskjellige i uttrykket.

Sonja Krohns plakat til kvinnekongressen uttrykker stolthet, glede og styrke. Den viser en kvinne som reiser seg og strekker armene opp mot lyset, en kvinne som virkelig er seg bevisst at hun «eier morgenda-

gen». «M»s plakat viser en på samme tid trist og latterlig mannsfigur. Han har et uttrykk i ansiktet som en sørgmodig sanktbernhardshund, og hele skikkelsen er i ferd med å krympe eller falle sammen til en våt flekk.

Jeg tror at de to plakatene gir et godt bilde av herskende sinnstemninger i det politiske miljøet de er sprunget ut av høsten 1986. Kvinnene stormer fram, føler seg stolte og sterke. Mennene blir redde og usikre, føler at de krymper.

Dette sier noe om en viktig kilde til menns storhet og styrke i dette samfunnet. Kvinner bærer menns storhet og styrke på skuldrene (Ericsson, 1986):

«Menn nyter godt av kvinners praktiske arbeid for dem, at kvinner bruker hodet sitt til å tenke på alle dagliglivets små og store begivenheter, at kvinner omgås menn på en måte som hele tida gir menn signaler om at de er viktigst, at kvinner bygger opp under menns livsløgn, at kvinner støtter menn følelsesmessig, at kvinner vurderer sine handlinger ut fra hvilke konsekvenser det hun gjør og ikke gjør får for mannen, at kvinner ikke med selvfølgelig mener de har rettigheter, det kommer an på hvordan andre blir berørt, at kvinner tar ansvar for at konflikter blir løst eller glatta over, uansett hvem som skaper dem. Fordi kvinner gjør alt dette, er det også mulig for mannen å utfolde en del av de positive egenskapene som han får bekreftelse på som mann: Han kan være interessert i «store» ting, fordi noen andre tar seg av de små, han kan være sjølsikker fordi noen alltid gir han bekreftelse på at han er viktig, han kan stå på sin rett, fordi andre viker, han kan snakke «rett fra levra» fordi noen andre tørker opp i konfliktene det skaper, han kan virke trygg og uavhengig, fordi noen hele tida automatisk trår til for å dekke behovene hans for støtte og omsorg.»

En endring i dette samspillet mellom kvinne- og mannsrollen kan skape en følelse hos menn av at grunnen svikter under dem. Noe av det sentrale ved selve identiteten som mann, er dessuten å ha makt over kvinner. Det motsatte av en virkelig mann, er en tøffelheld. Tøffelhelden har ikke makt over kvinner.

Dagens mannsidentitet er avhengig av at kvinnene holdes nede. Så selvfølgelig og uproblematisk er dette i mange sammenhenger at familierapeuter beskylder kvinner som etter deres mening tiltar seg for mye makt i familien, for å «fjerne ektemannens kjønnsorganer». Når mannen i sin tur tar igjen overfor kona, opptrer han slik at han «viser at

han har testikler» (se Haley 1969, s. 114 og 117). Makta sitter altså i kjønnsorganene.

Bell Hooks (1981) gir en overbevisende (og hjerteskjærende!) analyse av hvordan dette virket i den svarte bevegelsen i USA på 60-tallet. Kampen mot rasismen, for de svartes rettigheter og menneskelige verdighet ble ifølge Hooks også en kamp for å styrke de svarte mennenes makt over «sine» kvinner. En del av fornedrelsen av den svarte mannen besto i at han ble fratatt retten til å herske over svarte kvinner, han ble «avmaskulinisert». Bell Hooks siterer forfatteren Richard Wright, som i novellen «Long Black Song» lar helten, som nettopp har drept en hvit mann, rope:

«De hvite har aldri gitt meg en sjanse! De har aldri gitt en svart mann en sjanse! Det er ikke noe i hele verden du kan ha i fred for dem! De tar landet ditt! De tar friheten din! De tar kvinnene dine! Og så tar de livet ditt!»

At mannsjåvinismen også kommer til uttrykk hos svarte menn, er i og for seg ikke noe å undre seg over. Mer tragisk er det når en bevegelse for frigjøring fra rasismen samtidig blir en bevegelse for å styrke svarte menns makt over ei anna undertrykt gruppe, kvinnene, slik Bell Hooks beskriver. Bell Hooks siterer også en annen forfatter, en av den svarte bevegelsens mest framtrædende poeter, nemlig Amiri Baraka. I et avsnitt i skuespillet «Madheart» forherliger Baraka vold mot kvinner som et middel til å styrke den svarte mannens storhet og verdighet:

«Svart mann: Jeg kan få deg tilbake. Hvis jeg trenger det.

Svart kvinne (ler): Det trenger du, baby ... bare se deg rundt. Du får jaggu se å få meg tilbake, hvis du vet hva som er bra for deg ... det får du jaggu.

Svart mann (ser direkte på henne, tar noen skritt fram): Jasså, får jeg det? (en myk latter). Ja. Nå er vi der vi alltid har vært (snur seg plutselig og slår henne flere ganger på begge sider av ansiktet).

Svart kvinne: Hva?? Hva ... å kjære ... vær så snill ... ikke slå meg (han slår henne igjen, flere ganger).

Svart mann: Jeg vil ha deg, kvinne, som kvinne. Gå ned. (Han slår henne igjen.) Gå ned, underkast deg, underkast deg ... kjærligheten ... og mannen, nå og for alltid.

Svart kvinne (gråter, snur ansiktet fra side til side): Vær så snill, ikke slå meg ... vær så snill ... (Hun bøyer seg ned.) Årene har vært så lange uten deg, mann. Jeg har ventet ... ventet på deg...

Svart mann: Og jeg har ventet.

Svart kvinne: Jeg har sett deg bli fornedret, svarte mann, sett deg kripe for hunder og jævlør.

Svart mann: Og jeg har sett deg bli voldtatt av ville og udyr, og føde skittbleike unger med aper til fedre.

Svart kvinne: Du tillot det ... du kunne... ikke gjøre noe.

Svart mann: Men nå kan jeg det (han slår henne ... drar henne inn til seg, kysser henne dypt på munnen). Det er slutt på den driten, kvinne, du er hos meg nå, og verden er min.»

Avsnittet fra Barakas skuespill er gripende, rystende og tragisk. Det framstiller drømmene til en svart, militant mann som vil fri seg fra rasismens undertrykking og fornedring og forene seg i kjærlighet med den svarte kvinnen. Men hans storhet er avhengig av at hun underkaster seg. Og først når han har makt til å herske over henne, kan kjærligheten mellom dem oppstå.

Klarere kan «trollsplinten i øyet» knapt illustreres. Fordi det er så mange likhetspunkter mellom rasismens og kvinneundertrykkingas mekanismer og ideologi, blir det så åpenbart hvordan den svarte mannen i Barakas skuespill overtar herskernes verdensbilde: Verdighet og storhet er avhengig av at en har noen under seg. Hvordan kan virkelig frigjøring fra rasismens umenneskeliggjøring være mulig på et slikt grunnlag?

I vårt samfunn er det kanskje pornoen som aller klart uttrykker menns drømmer om underkastende kvinner. Pornoen er blitt en storindustri og et mektig ideologisk redskap for å spre et fornedrende kvinnesyn. Når mange menn holder fast ved at kampen mot porno er en kamp mot seksualitet, sier det noe om «trollsplinten i øyet». At en blir stor og mandig gjennom å undertrykke og fornedre andre mennesker, kvinner, er så selvfølgelig at det er umulig å se det.

Den som undertrykker andre, kan ikke sjøl være fri, sa Marx. Han siktet til den engelske arbeiderklassens forhold til den undertrykte nasjonen Irland. Men borgerskapets frihetssyn er et annet: Bare den som undertrykker andre, kan sjøl være fri. Og borgerskapets frihet som klasse er nettopp bygd på undertrykkinga og utbyttinga av arbeider-

klassen. Gjennom dette frir de seg fra det daglige slitet, og skaffer seg en materiell, kulturell og politisk frihet som er ukjent for flertallet av befolkninga.

Det er det samme frihetssynet som kommer til uttrykk i utsnittet fra Barakas skuespill: Bare den som har makt til å undertrykke andre, kan sjøl være fri. Og i vårt samfunn bygger en del av vanlige mannfolks «friheter» på undertrykking av kvinner.

Men det er en innskrenka og pervertert frihet, av en helt annen karakter enn den Marx snakker om. Problemet er at kvinneundertrykkinga bidrar til å overføre borgerskapets frihetssyn til arbeiderklassens menn, og gjør det vanskelig for dem å bryte med disse premissene. Slik styrker «trollsplinten i øyet» borgerskapets klasseherredømme.

Nyttige idioter

Lenin skapte uttrykket «nyttige idioter». Med det mente han folk som lot seg bruke av andre i strid med de virkelige interessene sine. Under kapitalismen oppdras vanlige menn til å være nyttige idioter for herskerne, i den forstand at de lar seg bruke til å holde sine kvinnelige klassefeller nede.

Dette skjer ved at kvinneundertrykkinga gir vanlige menn en rekke objektive fordeler. Men disse fordelene kjøpes dyrt. De må betales med splittelse i arbeiderklassen. De må betales med at mannlige arbeidere, gjennom mannssjåvinismen i fagbevegelsen, hjelper borgerskapet til å beholde ledelsen i deres egen kamporganisasjon. De må betales med sosial avstand mellom kvinner og menn i det arbeidende folket. Og de må betales med at menn blir hengende fast i borgerskapets menneske- og frihetssyn, de får en «trollsplint» i øyet som gjør det vanskelig for dem å se at et friggjørende samfunn må bygge på helt andre premisser enn det nåværende. Gjennom alt dette undergraver menn i det arbeidende folket sine egne klasseinteresser.

Det er sjølsagt kvinner som betaler den største prisen for kvinneundertrykkinga. Men mannfolk betaler også. Bell Hooks har sagt et slik:

«Å være undertrykker er like fornedrende og umenneskeligjørende som å være offer. Patriarkatet tvinger fedre til å oppføre seg som monstre, oppmuntrer ektemenn og kjærester til å bli voldtektsforbrytere i forkledning, det lærer brødrene våre å skamme seg over at de bryr seg om oss, og nekter alle menn det følelseslivet som kunne vært en sjølbekreftende kraft i livet deres. Den gamle oppfatninga av patriarken som en som fortjener respekt og ære, har forlenget overlevd seg sjøl i den utvikla, kapitalistiske verden. Patriarkatet er ikke lenger noe annet enn en undertittel under den imperialistiske kapitalismen, som er det dominerende systemet. Som patriarker tjener ikke menn familiene sine og lokalsamfunnet sitt, de tjener ganske enkelt statens interesser.»

På denne bakgrunnen blir «M»s plakate til mannsrollemøtet på Elverum dobbelt trist, uansett hvor humoristisk den er. Bildet av mannen som krymper seg for kvinnebevegelsens frammarsj viser hvordan vårt samfunns kjønnssystem stenger for utsynet og gjør det vanskelig å forestille seg en ny måte å være mann på som er frigjørende for begge kjønn. Mange menn opplever det slik at de har det lite lystelige valget mellom å være en undertrykker og å være et null. I eksperimenter med slike «avoidance–avoidance»-konflikter, som psykologene kaller det (valg mellom to negative alternativer) blir forsøksdyra gjerne stående på stedet hvil, inntil den grumme eksperimentator gir dem et elektrisk sjokk som er enda mer smertefullt enn de to ubehagelige alternativene. For en del menn føles kanskje kvinnebevegelsen som et slikt elektrisk sjokk. Det er en utfordring, både til kvinner og menn som ønsker å slåss mot det nåværende kjønnssystemet, å befri mannen fra denne tvangsmessige «valg»-situasjonen. Dette kan bare skje gjennom praktisk kamp som gjør det mulig for mannfolk å oppleve at de ikke bare har privilegier, men også atskillige tunge lenker, å miste.

KNUTEN DER TRÅDENE LØPER SAMMEN

Familieinstitusjonen er knuten der mange av trådene løper sammen. Familien spiller en nøkkelrolle i å opprettholde kvinneundertrykkinga. Dette betyr ikke at vi bare kan «avskaffe» familien, så er vi kvitt hele elendigheten. Men familien «organiserer» de kvinneundertrykkende mekanismene i samfunnet, og skjuler dem under ideologien om et frivillig kjærlighetsfellesskap.

I familien foregår en del av det arbeidet som er nødvendig for å gjen-skape arbeidskrafta. Og nettopp fordi det foregår i familien, framtrer det som noe kvinnene gjør utelukkende for seg sjøl og sine nærmeste. Dermed arbeider de hardt og offervillig uten materielle belønninger.

I familien pleies gamle og syke, mennesker som i kapitalismens øyne er «sosialt avfall», en rein utgiftspost som ikke gir noen form for avkastning. Ved at familien (kvinnene) tar seg av dem, slipper kapitalen å betale, samtidig som en unngår det opprørende synet av hjelpeløse mennesker som ligger og dør på gatene. Også dette oppnås ved å mobilisere kvinnes offervilje, forpliktelse og omsorg overfor sine egne. Det arbeidet hun gjør, blir dermed noe hinsides enhver økonomisk kalkulasjon.

I familien ivaretas «buffer-funksjonen»: Når offentlige tjenester innskrenkes eller blir for dyre, kan kvinnen erstatte dem med sitt eget arbeid. Om familiens inntekt blir mindre, enten ved lønnsnedslag eller arbeidsløshet, kan kvinnen, i hvert fall delvis erstatte inntektsbortfallet gjennom eget, ubetalt arbeid. På den måten framtrer ikke virkningene av de kapitalistiske krisene så grelt som de ellers ville gjort.

Familien gjør også kvinnen til «tilleggsarbeidskraft» som forutsetter en «hovedforsørger». Dermed blir hun ekstra billig arbeidskraft på arbeidsmarkedet. Det er ikke bare kvinner som faktisk har en «hovedforsørger» som blir ekstra billige. Alle kvinner blir det, enten de lever

alene, sammen med en mann eller sammen med en kvinne, om de har noen å forsørge eller ikke.

Dette legger også et økonomisk press på kvinner til å leve i familieforhold, fordi det er bortimot umulig å forsørge seg sjøl og eventuelle barn på ei kvinnelønn. Dermed sikres det at flest mulig kvinner lever innafor den institusjonen der mannen oppnår de klareste, mest direkte fordelene av kvinneundertrykkinga. I familien er sjøl den usleste mann «overhode». Han kan være et null i samfunnet for øvrig, men i familien får han sin belønning. Og blir dermed litt mindre innstilt på å forandre systemet.

I familien foregår også en sentral del av sosialiseringa av nye generasjoner til «kvinnelige» og «mannlige» mennesker. Alt dekkes til av et ideologisk slør som gjør familien til noe hellig og opphøyd: Resultatet av to menneskers gjensidige kjærlighet og frivillige beslutning om å dele livet med hverandre fordi dette er den høyeste menneskelige lykke. Framstilt på denne måten virker det som en ondsinnet konspirasjon. Det er det sjølsagt ikke. Familieinstitusjonen slik vi kjenner den i dag, er resultatet av en lang, historisk utviklingsprosess, der både økonomiske, sosiale og ideologiske forhold har spilt inn. Denne historia skal jeg ikke gå særlig inn på her, men konsentrere meg om familiens funksjon i dag.

Familien – en økonomisk enhet

Familien er først og fremst en økonomisk enhet. Dette var tydeligere før i tida enn det er nå. I kapitlet om husarbeidet skrev jeg om hvordan kapitalismen skilte husarbeid og produksjon, som to ulike former for arbeid som ble utført innafor forskjellige institusjonelle rammer. Det var nok forskjell på husarbeid og produksjon før også. Men begge deler foregikk ofte innafor familien. Og husmora hadde oppgaver som direkte og indirekte inngikk i produksjonen. På gardene deltok hun i gardsarbeidet, og der det var ansatte tjenestefolk (også i handverkerfamilier) var det hun som hadde ansvaret for det husarbeidet som var nødvendig for at tjenestefolkene skulle få det de trengte til livets opphold.

At skillet mellom husarbeid og produksjon blir mer uklart når begge deler foregår innafor samme institusjonelle ramme, gjenspeiles i den diskusjonen som går blant bondekvinnene i dag. Kvinnene i landbruket ønsker status som bønder, ikke bare «koner». Men hvilket grunnlag skal de bygge kravet om slik status på? Hva innafor alt det arbeidet som gjøres på en gard, er en nødvendig del av produksjonen? Og hva er «husarbeid»? Når gardkona lager mat til dem som jobber på jordene, er hun kantinebestyrer eller husmor? Her er det ulike meninger. Men hele diskusjonen er utenkelig overført på industriarbeidere.

Familien som økonomisk enhet var også tydeligere før, fordi familien ikke hadde samme sosiale og følelsesmessige funksjoner som nå. I de føydale landsbyene var familien mer en arbeids- og overlevelsesenhet enn en følelsesmessig enhet, hevder Frønes (1981). De følelsesmessige bånd mellom ektefeller og mellom foreldre og barn var ikke så sterke som nå, og det kollektive landsbylivet dekket mange av de behovene for sosialt samvær, nærhet og tilknytning som familien dekker i dag.

At familiens økonomiske funksjon er mindre tydelig enn før, betyr ikke at den har forsvunnet. Kapitalismens utvikling har ført til at en del økonomiske oppgaver er blitt tatt ut av familien. Men det er nok igjen! Det er bare å se på hvor stor del av samfunnets samla arbeid som fortsatt utføres innafor familiens rammer. Tidsnyttingsundersøkelsen i 1972 beregnet at antallet timer som ble brukt til arbeid i hjemmet, var 1/5 større enn det som ble brukt på inntektsgivende arbeid. En fransk undersøkelse fra 1975, beregnet at antallet timer som ble brukt i hjemmet, var 30% større enn det samla antallet timer som ble nedlagt i lønnsarbeid (referert i Scott, 1984). Tallene kan ha forandra seg en del. Men det skulle likevel være klart nok at familien fortsatt må ha viktige økonomiske oppgaver.

Hva disse oppgavene består i, har jeg skrevet om tidligere: Det er snakk om arbeid som er nødvendig for å gjenskape arbeidskrafta, det er snakk om å ta vare på de menneskene som fra kapitalens synspunkt er «sosialt avfall», og det er snakk om det jeg har kalt «bufferfunksjonen». Ved at samfunnet er organisert etter prinsippet om privat forsørging (sjøl om dette modereres noe gjennom trygder og sosiale stønader), får også familien oppgava med å være den «naturlige» forsørgingsenheten. I dagens kriseramte Belgia kommer dette bl.a. til

uttrykk ved at myndighetene ønsker å innskrenke arbeidsløshetstrygden for arbeidsløse som er gift eller samboende med en person som er i arbeid.

I de siste tiåra har det skjedd viktige endringer i familiemønsteret. 50-tallets idealfamilie, med yrkesaktiv far, hjemmeværende mor og to eller flere barn, er redusert til en minoritet. Kvinnene har gått ut i yrkesarbeid i stor målestokk. Antallet skilsmisser har økt, og samboerskap uten offentlige papirer er blitt vanlig. Åpne, homofile og lesbiske samliv er blitt mer alminnelig enn tidligere. Antallet eneforsørgere, i hovedsak kvinner, har også økt. Noen snakker om at familien er i ferd med å oppløses.

Når det gjelder familien som økonomisk enhet, er dette i hvert fall ikke tilfelle. Familien er fortsatt et privat forsørgelsessystem, og en enhet der ubetalt arbeid utføres. Kvinnelige eneforsørgere har ikke «oppløst» familien, for den forsvinner ikke sjøl om mannen forsvinner. Det eneste som skjer, er at kvinnen blir stående aleine med oppgavene. Hun skal gjøre alt hus- og omsorgsarbeid, samtidig som hun skal forsørge seg sjøl og ungene, attpå til på «spe-på-lønn».

At familien ikke forsvinner sjøl om mannen forsvinner, er et land som Nicaragua et godt eksempel på. I Nicaragua er andelen kvinnelige eneforsørgere svært høy, oppimot halvparten av alle mødre med barn. Den revolusjonære regjeringa forsøker å løse dette problemet (som er et stort fattigdomsproblem) gjennom kampanjer for «ansvarlig farskap». Det vil si at de forsøker å tvinge fedre til å ta økonomisk ansvar for de ungene de er med på å bringe til verden. Prinsippet om privat forsørging opprettholdes, og regjeringa forsøker å få mennene til å ta sin del av forpliktelsene innafor rammene av familien som økonomisk enhet.

Familien – et ledd i samfunnshierarkiet

I bibelen heter det at Gud er mannens hode, men mannen er kvinnens hode. Kvinnen har altså plikt til å underordne seg mannens åndelige autoritet.

Men det er ikke bare mannens åndelige autoritet kvinnen skal underordne seg. Familien er også et ledd i det verdslige samfunnshierarkiet. Tidligere kom dette til uttrykk ved at ugifte kvinner sto un-

der farens formynderskap, gifte kvinner under ektemannens. I vielsesritualet inngikk det et påbud om at kvinnen skulle adlyde ektemannen. Det er ikke så lenge siden offentlige spørreskjemaer hadde en rubrikk for familiens «hovedperson». Utad, overfor myndigheter og annen offentlighet, var det, og er det langt på vei fortsatt, mannen som representerer familien, som familiens «overhode».

Mannen hadde, og har, fysiske maktmidler til disposisjon. Tidligere var fysisk maktbruk fra «familiens overhode» legalisert og institusjonalisert som «hustukt». I våre dager blir slik fysisk maktbruk mer og mer sett på som illegitim, i hvert fall i samfunn av Norges type. Men kvinnemishandling innafor familiens ramme er ikke mer illegitim enn at den ikke settes på linje med andre voldslovbrudd, men klassifiseres som «husbråk» og beskyttes av «privatlivets fred». Det har vært vanskelig å få politi og sosiale myndigheter til å gripe inn. Snare, Olafsdottir og Peltoniemi oppsummerer resultatene av den nordiske forskninga på området slik (1983, s. 224):

«Kvinnemishandling har kunnet forbli et «ikke-eksisterende» problem. Sosialmyndighetenes passive holdning henger sammen med synet på familien som en enhet som har rett til å leve på egne premisser. Samtidig har en ikke-intervensjonistisk linje vært knyttet sammen med ideen om å bevare kjernefamilien.»

Det å ha kontroll over de økonomiske ressursene, er også et viktig maktmiddel. Moxnes viser hva dette kan bety i familier der kona er hjemmeværende, når hun gjengir intervju-utsnitt der skilte kvinner forteller fra ekteskapet sitt (1981, s. 94–95):

«Han gikk til kjøpmannen og fortalte at jeg var helt umulig med penger, så vi måtte få fortsette å handle på bok likevel. Og det fikk vi. Hver lørdag skrev han ut en sjekk på det nøyaktige beløp jeg hadde handlet for, men først etter at jeg hadde forklart hva hver ting på regningen var.»

«Folk som aldri har opplevd det selv, kan aldri forstå hva det vil si aldri å ha en eneste krone som du kan bruke på deg selv. Når datteren min gikk på musikkskolen fikk vi penger til bussen, men kr. 1,50 til kaffe mens jeg satt og ventet på henne, det kunne jeg ikke få. Ungene kom heller aldri og tagg meg om penger, for de visste godt at jeg aldri

hadde et øre. Skulle de være med på noe som kostet penger, måtte det planlegges i god tid slik at de kunne be faren om penger.»

Også når kona er i lønnsarbeid, er det vanligvis mannen som rår over det meste av de økonomiske ressursene, siden han oftest både har full dag og høyere lønn enn kona. Men uansett hvordan det økonomiske mønsteret er, viser det som finnes av undersøkelser at mannen tar en større del av familiens samla ressurser til personlig disposisjon og bruk enn kvinnen. Dette er delvis uttrykk for at mannen har større økonomisk makt i familien, og for ideologien om at kvinnene skal ofre seg for de andre familiemedlemmene, og dermed stille sist i køen når ressursene fordeles (se Whitehead, 1984).

Mannens posisjon som «familiens overhode» er altså solid forankra, i økonomiske forhold, i (delvis akseptert) adgang til å bruke fysisk makt, i verdslige og religiøse normer. Familien er den institusjonen der vanlige menn får størsteparten av belønninga for å være et redskap for kvinneundertrykkninga i samfunnet. Familien blir dermed særlig viktig for å «korrumpere» menn i det arbeidende folket, og gjøre dem til det bestående samfunnets støttespillere. Det er ikke uten grunn at autoritære og samfunnsbevarende politiske bevegelser alltid understreker familiens betydning for samfunnets stabilitet og velvære. Familien er også avgjørende for å sosialisere nye mennesker inn i et «selvfølgelig» og «naturgitt» hierarki, og dermed gjøre eksistensen av slike over- og underordningsforhold i det hele tatt til noe like «selvfølgelig» og «naturgitt».

I dag snakkes det imidlertid om likestilling i familien. «Borgerskapet har revet det rørende sentimentale sløret vekk fra familieforholdet og redusert det til et rent pengeforhold,» skrev Marx og Engels i «Det kommunistiske manifest», i et avsnitt der de påstår at kapitalismen erstatter alle tradisjonelle, følelsesmessige bånd med det nakne, kalde kjøp og salg. Der tok Marx og Engels feil. Kapitalismen har ikke mindre bruk enn andre klassesamfunn for en forskjønnende ideologi over utbyttings- og maktforhold. Familien står minst av alt fram som «et rent pengeforhold» i dag, de økonomiske funksjonene er godt maskert bak det frivillige kjærlighetsfelleskapet. I dag er det også nødvendig å maskere familiens funksjon som en institusjon der mannen utover makt over kvinnen, til beste for det bestående samfunn. Det er bare halvgale

utgrupper som den kristne, karismatiske bevegelsen som nå står åpent fram med denne ideologien i sin fulle og hele bredde.

Åpen maktutøvelse fra mannens side er ikke lenger akseptert i mange sosiale miljøer. Hva skjer? I en artikkel om endringer i forholdet mellom kvinner og menn, skriver Hanne Haavind (1985, s. 38):

«Derfor er det riktig at en moderne kvinne kan gjøre alt, men bare så lenge hun gjør det underordnet i forhold til de menn hun har med å gjøre. Sjansene for at hun bekreftes positivt som kvinnelig, dvs. at hun blir satt pris på, er størst om hun selv bidrar til at denne relative underordningen fremstår som noe annet enn underordning. Hun har ansvaret for å oppleve og fremstille det som villet og etterstrebet i overensstemmelse med hennes personlige egenskaper. Derved vil hans overordning ikke fremstå som illegitim dominans, men som de egenskaper ved hans person som hun setter særlig pris på. Det er altså helt i orden at en kvinne er intellektuell og selvhevdende hvis hun bare ikke lar det gå ut over menn, men f.eks. velger seg partnere som overgår henne i så måte. /.../ Det at to elsker hverandre, er selvfølgelig det som best får overordning og underordning til å framstå som noe annet. Men også i alle andre sammenhenger hvor menn og kvinner omgås, er det å sette pris på hverandre som henholdsvis mann og kvinne et underliggende poeng. Kjærlighetsforholdet blir en slags prototyp for samvær, også når formålet med samværet ikke er å finne hverandre som partnere eller være partnere for hverandre.»

Sjølsgagt har det også skjedd virkelige forandringer i maktforholdet mellom kjønnene i familien. Men hovedstrukturen, med mannen som «overhode», er ikke forandra, sjøl om den er blitt mer tilslørt. En grunn til dette er at den enkelte mann har mye å tape på en radikal endring av maktforholda. Men vel så viktig er det at maktforholda i familien er et ikke uvesentlig ledd i å opprettholde maktforholda i samfunnet, med borgerskapet øverst og arbeiderklassen underst.

Hvor skal vi ellers varme oss?

Mange, både kvinner og menn, føler seg truet av en slik beskrivelse av familien som den jeg har gitt ovenfor. Det er som å angripe det siste tilfluktsstedet deres. Riktignok har de siste tiåras kvinneforskning (og

litteraturen og psykologien før det) avdekket at det er mye uhyggelig som foregår i «familiens lune rede». Men hvor skal vi ellers varme oss?

I diktsamlinga «Nattåpent» har Rolf Jacobsen et nydelig dikt om hvordan han føler det når kona hans dør. Diktet lyder slik:

«To hender var som et hus:
De sa:
Flytt inn her.
Ikke regn, ikke frost, ikke frykt.
Jeg har bodd i dette huset
uten regn, uten frost, uten frykt
til tiden kom og rev det ned.

Nå er jeg ute på veiene igjen.
Kappen min er tynn. Det trekker opp
til sne.»

Diktet kan leses som en skildring av ei viktig side ved kvinnerollen i samfunnet vårt: Kvinnens oppgave er å være varmestue for mannen. Men det kan også leses som et dikt om familien, om hvor vondt det er å være «ute på veiene igjen». At det er svært vondt, særlig for menn, ser vi av hvilken skjebne skilte menn ofte lider hvis de ikke lykkes i å komme raskt inn i et nytt ekteskap: Ensomhet, helseproblemer, alkoholisme. Dette triste bildet av skilte menn skyldes delvis at en skilsmisse ofte er en dyr affære, og at menn ikke er opplært til å ta vare på seg sjøl reint praktisk. Men det er også noe med omsorg, omtanke, sosial kontakt og personlig nærhet, som familien skal ivareta og i varierende grad ivaretar. Den isolerte, privatiserte familien skal bære storparten av byrden med å innfri behovet vårt for givende menneskelig samvær. Det finnes få gode alternativer. Å leve i en familie kan være fælt. Men å leve uten, er ofte verre.

Utviklinga av familien har betydd at denne institusjonen har fått større og større følelsesmessige oppgaver. Dette er en virkelig utvikling, ikke bare tilsørende ideologi. De føydale landsbyenes åpne, ikke-privatiserte fellesskap er borte. Kanskje betyr det også noe at samfunnet er blitt så verdsliggjort. Kirka var sjølsagt en undertrykkende og knugende makt i middelalderen. Men kanskje dekket også religionen behovet for hen-

givelse og henrykkelse, inderlighet, intensitet og nært menneskelig samvær. Nå må kjærligheten til Gud erstattes med kjærlighet til mennesker. I vårt samfunn er kjærlighet noe som først og fremst hører familien til.

Fordi familien har slike virkelige, følelsesmessige oppgaver, får også ideologien om det frivillige kjærlighetsfellesskapet stor gjennomslagskraft. Den bygger på noe som folk kan kjenne seg igjen i. Men samtidig tilsløres familiens økonomiske, politiske og undertrykkende funksjoner, og «kjærlighetsfellesskapet» blåses opp ut over alle rimelighetens grenser.

Når følelsesmessig nærhet og kjærlighet blir den eneste legitime begrunnelsen for familiens eksistens, blir den enkelte familien lett sårbar. Alliansen mellom kvinne og mann skal bygge på forelskelse, romantisk kjærlighet. Ingen andre grunner til å inngå et parforhold er akseptert. Som kjent oppsto forestillinga om romantisk kjærlighet i riddertida helt atskilt fra ekteskapet og familien som institusjon. Romantisk kjærlighet var ikke noe en fortrinnsvis opplevde i forholdet til sin ektefelle eller tilkommende. Der var det andre, mer jordnære grunner som styrte valget.

Men forelskelser tar slutt, og nye har lett for å oppstå. Å leve med en annen partner enn den en for øyeblikket er forelsket i, anses nærmest som synd. I hvert fall er det lite tilfredsstillende, når hele begrunnelsen for et samliv er forelskelse og personlig nærhet. Dermed får vi fenomenet «seriemonogami», der folk gifter seg og skiller seg i en uendelig rekke ettersom forelskelser oppstår og dør. Det kan se ut som om den ideologiske overbygninga for å rettferdiggjøre familieinstitusjonen har begynt å leve sitt eget liv og styre folks atferd på ekteskapsmarkedet.

Så enkelt (eller komplisert) er det nok ikke, sjøl om en ikke skal undervurdere ideologiens sjølstendige kraft til å påvirke folks handlinger. «Seriemonogamiet» har flere årsaker. Endringene i kvinnesituasjon har gjort det lettere for dem enn tidligere å bryte ut av undertrykkende forhold (og det er oftest kvinnene som tar initiativet til skilsmisse). De økonomiske, sosiale og følelsesmessige problemene med å leve alene skyver imidlertid mange raskt inn i nye familieforhold. Menn inngår gjerne nye forbindelser fortere enn kvinner. Det kan ha sammenheng med at en «brukt» mann har større verdi på ekteskapsmarkedet enn en «brukt» kvinne, og at han har større muligheter til å

komme seg ut der forbindelser knyttes enn skilte kvinner, som gjerne sitter med hovedansvaret for barna. Men det skyldes nok også at belønningene ved familielivet er større, og omkostningene mindre, for menn enn for kvinner. Og gode alternativer finnes ikke. En engelsk undersøkelse (referert i Ingham, 1984) viser at 56% av et utvalg skilte menn som ble intervjuet, fortalte at venne-nettverket dere hadde blitt mye dårligere eller var brutt fullstendig sammen etter skilsmissen (antakelig et resultat av at det vanligvis er kvinnen som organiserer familiens sosiale omgang og holder liv i nettverket). Nesten to av tre mente også at yrkeskarrieren deres led alvorlig under skilsmissen på grunn av dårligere leveforhold og dårligere helse. Sjøl om familie spiller hovedrollen i kvinners liv på en annen måte enn i menns, ser det ut til at det ofte er mannen som lider mest når forholdet går i oppløsning. Det er et tegn på hvor mye av mannens «styrke» som hviler på kvinnens skuldre.

Men forestillinga om familien som en institusjon som først og fremst er til for å sikre mennesker personlig nærhet, lykke og gjensidig omsorg, gir kvinner nok en grunn til å gi seg ut på leiting etter et mer tilfredsstillende forhold enn det de for øyeblikket lever i. Kvinners og menns ulike psykiske struktur, som skyldes at de sosialiseres til å fylle forskjellige funksjoner i samfunnet, gjør at kvinners behov og lengsler vanskelig blir tilfredsstilt i forholdet til menn. Ericsson, Lundby og Rudberg har beskrevet dette slik (1985, s. 71):

«Menns og kvinners psykologi blir forskjellig på en slik måte at møtet mellom dem må bli utilfredsstillende og vanskelig. Det er vanlig at kvinner klager over mangel på følelsesmessig gjensvar fra menn. Lengselen etter å motta omsorg og nærhet blir ikke tilfredsstilt. Ofte forstår ikke mannen engang hva kvinnen krever av han. En grunn til at han ikke forstår, er at hans eget behov for omsorg, anerkjennelse og oppmerksomhet blir oppfylt i langt større grad, han har jo en profesjonell omsorgsarbeider i huset som på selvfølgelig vis tar seg av denne sida av livet hans. Den mette har vanskelig for å forestille seg hvordan sult kjennes. En annen grunn finner vi i kvinnens problemer med å formulere sine egne behov klart og utvetydig, noe som ville komme i konflikt med hennes identitet som uselvisk og givende. Og sjøl om mannen vagt føler hva hun ønsker, vet han ikke hvordan han skal gi henne det, hun krever at han skal gjøre noe han ikke har lært! Det fører til usikkerhet, hjelpeløshet og frustrert sinne. I tillegg kommer den trusselen som

ligger i nærhet og intimitet, trusselen om å miste kontrollen og bli oppslukt. Kvinnen tolker på sin side mannens manglende evne til å gi henne det hun lengter etter, som bristende kjærlighet: Mannen vil ikke komme henne i møte. For kvinner er det vanskelig å forstå at menn ikke skjønner hva kvinner ber om, og at de ikke vet hvordan de skal gi det. De føler seg følelsesmessig utnyttet i forholdet til menn.»

Ikke rart at «samlivsproblemene» flourerer. Det reelle innholdet i familieinstitusjonen skjules, og den følelsesmessige funksjonen blåses opp. Men den følelsesmessige sida ved familien er i seg sjøl så full av konflikter at den aleine kan gi stoff til utallige samlivsproblemer. Likevel virker en kritisk analyse av familien truende på de aller fleste av oss. For familien gir oss også noe virkelig, noe viktig som det er vanskelig å leve uten. Og «ute på veiene» er det kaldt, og det trekker opp til snø.

Familiemyter og doble budskap

Få andre samfunnsmessige institusjoner framstår som «naturgitt» på samme måte som familien. Vestlige antropologer som i siste halvdel av forrige århundre begynte å studere andre kulturer, var ofte ute av stand til å begripe at det gikk an å organisere seg på andre måter enn den familieformen de sjøl kjente. Observasjoner ble tolket inn i denne familieformens rammer. Av og til gikk det så langt at de nektet å se det de så. Evelyn Reed siterer Westermarck fra 1893 (Reed 1978, s. 93):

«Ekteskapet påtreffes hos flere av de lavere dyreartene, utgjør regelen hos de menneskelignende apene og er universelt innenfor menneskeslekten. Det står i nært samband med foreldrepliktene – den umiddelbare omsorgen for barna faller hovedsakelig på moren, mens faren forsørger og forsvarer familien /.../ ekteskapet hos primatene ser ut til å skyldes det lave antallet unger og den lange perioden de er ute av stand til å klare seg sjøl. Seinere, da menneskeslekten begynte å livnære seg hovedsakelig av kjøtt, ble den fullvoksne mannens hjelp enda mer uunnværlig for barna, siden jakt overalt er mannens oppgave. Antakelsen om at barnas beskytter i ei fjern fortid ikke var faren, men morbroren, har like liten støtte i fakta som at alle stammens medlemmer var deres beskytter.»

En liknende «naturgitt» holdning til familien har dagens familierapeuter. Det er merkelig at ei yrkesgruppe som gjennom egen praksis har sett hvor mye uhyggelig, sinnssykt og pervertert som foregår i en familie (og som etter familierapeutenes egen mening er et resultat av mekanismer i selve familiesystemet) så sjelden setter spørsmålsteget ved familien som samfunnsinstitusjon. Haleys beskrivelse av den schizofrenes familie gir visse assosiasjoner til familiens samfunnsmessige funksjon (1969, s. 149): «... en slags formløs, bisarr fortålelse under en glasur av storslåtte håp og gode hensikter, som skjuler en dødelig maktkamp og framtrer i form av endeløs forvirring.»

Familierapeutene var også de siste til å oppdage fenomener som kvinnemishandling og incest. «Oppdage» er kanskje ikke ordet, for de visste jo at slikt foregikk. Men det ble ikke definert som overgrep. Incest og kvinnemishandling var resultater av samspillet i familien, og dermed ble det heller ikke ropt varsko. Det var kvinnebevegelsen, med sitt undertrykkingsperspektiv, som måtte til for å «oppdage» hva som virkelig var på ferde.

Litteraturen om familierapi er full av eksempler på doble budskap tvetydig kommunikasjon, ugjennomtrengelige forhold, uløselige konflikter, magiske ritualer og ondartet maktkamp, stadig gjentatte, destruktive handlingsmønstre. Det er synd at denne kunnskapen aldri er blitt brukt til å analysere familiens samfunnsmessige funksjon, og hvilke følger den får for livet i familien. Her er det virkelig et emne som søker en forfatter!

Familien er en institusjon der det foregår systematisk maktutøvelse under dekke av frivillighet og kjærlighet. I de verste tilfellene går det så vidt som til langvarig, grov tortur. Men også i de tilfellene der maktutøvelsen foregår på et mer akseptert nivå, setter den regler som det verken er lett å leve etter eller lett å bryte. Jeg har tidligere referert Hanne Haavinds syn på hvilke spilleregler som gjelder for moderne kvinner: Budskapet til den moderne kvinnen er at hun må underordne seg mannen, men det skal være en valgt og frivillig underordning som framstår som noe annet. I familien skal det framstå som kjærlighet. Et eksempel på «doble budskap» som brukes i litteraturen om familierapi, er moren som signaliserer til barnet sitt at hun vil at barnet spontant skal gjøre det moren ønsker. Barnet skal altså helt av seg sjøl, av egen drift, utføre morens ordre. (Haley 1982, s. 28.) Slike «doble bud-

skap» antas å føre til psykiske forstyrrelser og bisarr oppførsel. Men sjølve hovedpremisset for forholdet mellom mann og kvinne i familien er jo et slikt «dobbel budskap»: Kvinnen må underordne seg, men det skal være frivillig.

Et annet begrep som brukes i den familierapeutiske litteraturen, er «familiemyte». (Se Ferreira 1967.) En familiemyte er en, ofte helt irrasjonell forestilling, som familiemedlemmene samarbeider om å opprettholde, fordi den er helt sentral for å holde familiesystemet sammen. Blir familiemyten utfordra, får det dramatiske konsekvenser. Samtidig krever familiemyten sin pris: Familiesystemet blir holdt sammen ved forvrengning av virkeligheten og samhandlingsformer som er i tråd med denne forvrengninga. Familiemytens «enorme betydning i en families liv forstår en først fullt ut når en ser hvordan hvert familiemedlem kjemper for å opprettholde en familiemyte. I noen familier virker det til og med som om myten er den eneste tråden som hindrer familieforholdet i å rakne fullstendig,» sier Ferreira (s. 187). Og han konkluderer med at familiemyten beskytter familien mot å se de virkelige konfliktene i øynene:

«Familiemyten er et gruppeforsvar mot forstyrrelser eller forandringer i forholdet medlemmene imellom. På denne måten utøver familiemyten en svært viktig funksjon når det gjelder å bevare forholdet slik det er, og mytens påstander kan meget vel være langt hinsides fakta og virkelighet.»

Det er ikke vanskelig å se paralleller til det samfunnsmessige planet. Familieinstitusjonens virkelige innhold: en økonomisk institusjon for å sikre kapitalen reproduisert arbeidskraft til en lavest mulig pris, og en helt sentral institusjon for å opprettholde mannsmakta som et ledd i borgerskapets herredømme, skjules bak myten om det frivillige kjærlighetsfellesskapet. Kvinnes ubetalte slit i en maktløs posisjon rettferdiggjøres ved at hun gjør det for dem hun elsker, i naturlig, kvinnelig oppofring. Borgerskapets raseri når disse mytene utfordres, viser at de er helt sentrale for å holde familiesystemet sammen. I Norge har borgerskapet til og med organisert et eget politisk parti som har som hovedoppgave å opprettholde samfunnets familiemyte, nemlig Kristelig Folkeparti.

Et annet, vanlig mønster familieterapeutene er opptatt av, går ut på at ett av medlemmene, vanligvis et barn eller en ungdom, «ofrer» seg ved å bli «mislykket» for å holde familien sammen. Barnet/ungdommen kan bli kriminell, stoffmisbruker eller psykisk forstyrret i perioder der familiesystemet truer med å gå i oppløsning, f.eks. ved at foreldrene vil flytte fra hverandre. Ved å bli «mislykket», gjør barnet/ungdommen seg fullstendig avhengig av familien, som dermed blir nødt til å holde sammen. Dersom barnet/ungdommen kommer seg, skjer det ofte et «tilbakefall» i familien: foreldrene truer med å flytte fra hverandre på nytt, og barnet/ungdommen må igjen bli «mislykket» og avhengig for å hindre dette. Dette mønsteret er særlig vanlig i familier med et barn som er kommet i den alderen da det er naturlig å flytte hjemmefra og stå på egne bein. (Se bl.a. Haley, 1982.)

På det samfunnsmessige planet krever også familien store, menneskelige ofre, særlig av kvinnene. Kvinnene må framstå som avhengige av familien, økonomisk og følelsesmessig. De må være «mislykket» i samfunnslivet utenfor familien, i den grad at de er ute av stand til fullverdig yrkesmessig og samfunnsmessig deltaking, på lik linje med mannen. De kan ikke fullt ut stå på egne bein.

Den langvarige hetsen mot yrkesaktive kvinner som en «trussel mot familien», viser en redsel for vellykte, uavhengige kvinner som ikke står tilbake for forstyrrete familiers redsel for vellykte, uavhengige barn. Skal familien bestå, må kvinner «ofre» seg og være halve mennesker. Straks de truer med å bli noe annet, ryster familiesystemet i grunnvollene.

Familien som samfunnsinstitusjon er altså preget av like mange myter, like mange doble budskap og tvetydigheter, like mange ødeleggende, tvangsmessige mønstre som de «sjuke» enkeltfamiliene familieterapeutene arbeider med. Familieterapeutenes jobb blir å prøve å få klientfamiliene til å fungere «normalt» på sjuke premisser. Resultatet blir ofte at de strever for å opprette «sunne, normale hierarkier», få slutt på maktkampen gjennom å fastslå maktforholda en gang for alle, eller hjelpe ektemannen til å vise at han «har testikler».

Poenget mitt er ikke at familieterapeuter bør prøve å omstyrte samfunnet. Det jeg vil ha fram, er at familieterapeutenes holdning viser noe om den enorme styrken i forestillinga om familien som noe naturlig og selvfølgelig. Uten denne inngrodde forestillinga ville flere familie-

terapeuter brukt den omfattende kunnskapen til å stille spørsmålet: Kanskje er det sjølve familien som samfunnsmessig institusjon det er noe i veien med?

Nylig så jeg en gammel, fransk film fra 1946, «Pastoralesymfonien» etter en roman av Andre Gide. Filmen var tankevekkende, både fra en familiedynamisk synsvinkel og som symbol for familien som samfunnsmessig institusjon. Hovedpersonen i filmen er en blind adoptivdatter i en prestefamilie. Hun vokser opp til en vakker kvinne, og vekker følelser både hos far og sønn i familien som døtre og søstre helst ikke skal vekke, aller minst i en prestefamilie. Men alt kan omtolkes og holdes skjult, og familiesystemet fungerer i en slags balanse, så lenge jenta er blind. På slutten av filmen blir jenta operert og får synet tilbake. Da raser alt. Familiemedlemmene vender seg mot hverandre i åpen fiendskap, og jenta sjøl drives til å ta sitt eget liv.

Et dystert drama om hvor farlig det er å «se» hva som virkelig foregår i familien. På det samfunnsmessige planet må vi tro at det finnes en annen mulighet enn død og ødeleggelse, nemlig forandring.

IMPERIALISMEN OG KVINNENE

Dette kapitlet skal i hovedsak ta for seg imperialismen og kvinnene i den tredje verden. Etter som vi har samlet stoff om, og analysert kvinnes situasjon i vår egen del av verden, har vi revolusjonære kvinner kommet fram til at denne analysa må få konsekvenser for den allmenne strategien vår, ikke bare for et «delområde» – kvinnekampen. Men finnes det ikke kvinneundertrykking, også i den tredje. verden? Og er ikke kvinneundertrykkinga vevd inn i imperialismens økonomiske basis, og i dens politiske og ideologiske herredømme? Må ikke det bety at analysa av kvinnes situasjon må få følger for den allmenne, anti-imperialistiske strategien?

Jeg skal ikke forsøke meg på noen uttømmende analyse av dette her. Å gjøre ei slik analyse, og trekke de politiske konsekvensene av den, er et stort arbeid som ville sprengte rammene for denne boka. Men jeg skal trekke fram noen momenter, og reise en del spørsmål som jeg håper vil være til hjelp i en videre diskusjon.

En dødelig kombinasjon

I rapporten som ble laga til kvinnekongressen i Nairobi i 1985 om kvinnes stilling i jordbruket, uttaler FNs organisasjon for mat og jordbruk, FAO, følgende (gjengitt i «Women, a world report», 1985):

«Produktiviteten i jordbruket i den tredje verden kan ikke øke betydelig, og fattigdommen på landsbygda kan heller ikke avhjelpest, dersom ikke kvinnes tilgang på viktige produktive ressurser og tjenester blir mye bedre. Virkningene av patriarkatet når det gjelder produktiviteten i jordbruket, er svært alvorlige. Utviklingslanda kan ikke bære denne tunge byrden.»

På dette viset setter FAO sultkatastrofene i sammenheng med kvinneundertrykkninga. De peker på at kvinnene i størsteparten av den 3. verden er viktige matprodusenter, i en del områder de viktigste. Når det blir vanskeligere for kvinnene å utøve jordbruket sitt, merkes dette straks på ernæringssituasjonen til befolkninga. Rapporten peker på slike forhold som at

- Utviklingsprosjekter med målsetting å modernisere jordbruket, er vanligvis retta inn på menn. Planleggere og eksperter «ser» kvinnene med bestemte kjønnsrollebriller: som mødre og husmødre. Dermed blir kvinnes jordbruksarbeid usynlig. I f.eks. Afrika fører dette til at flertallet av de virkelige bøndene, som er kvinner, blir utdefinert fra utviklingsprogrammene for jordbruket.

- Av det vesle som investeres av penger i jordbruket, går praktisk talt alt til menn.

- Kvinner fratras tradisjonelle rettigheter til å eie og bruke land, for når «utviklinga» kommer, er det mannen som blir registrert som familiens overhode, og dermed eier av jorda.

- Mange steder drar mennene inn til byene for å søke arbeid, kvinnene og barna blir igjen på landsbygda. Kvinnes arbeidsbyrde blir så svær at den alene blir en årsak til sult og dårlig ernæring. I Zambia, Ghana, Botswana og Gambia viste undersøkelser at størrelsen på høsten ikke avhang av hvor mye jorda kunne yte, men av hvor mye arbeid kvinnene maktet å sette inn mens det var dagslys. I Ghana førte den økte arbeidsbyrden også til at kvinner gikk over fra å dyrke yam til å dyrke den mindre næringsrike kassavaen, fordi den krevde mindre arbeid.

Når FAO snakker om «patriarkatet» som den tunge byrden utviklingslandene ikke kan bære, blir det imidlertid for snevert. Det er når imperialismen tar de tradisjonelle rollemønstrene og maktforholda mellom kjønnene i bruk i utbyttinga av den 3. verden, at konsekvensene virkelig blir dødelige.

Imperialismen har påtvunget de fleste land i den 3. verden en «utviklingsmodell» som tjener dens egne økonomiske interesser: Produksjon av råvarer for eksport på verdensmarkedet, som skal gi eksportinntekter til bruk i økonomisk utvikling av landet. Dette er supplert med «utvikling via kapitalimport» i form av lån eller «bistand».

Denne «utviklingsmodellen» har flere fordeler, sett fra imperialis- mens synsvinkel: Den trekker utviklingslanda inn i verdensmarkedets vareøkonomi, og åpner dermed nye markeder for de imperialistiske landa. Bistandspolitikken blir f.eks. bevisst brukt for å skaffe «giver- landet» nye markeder. Et mønster der utviklingslanda eksporterer rå- varer og importerer industrivarer, gir også mulighet til utbytting gjen- nom ulikt bytte. Og bankene har funnet nye plasseringsmuligheter for pengene sine gjennom lån til landa i den 3. verden.

Fra 3. verden-landas synsvinkel ser det annerledes ut: Omlegginga til «cash crops» (avlinger for eksport) har i stor grad gått ut over mat- produksjonen til egen befolkning. Argentina bruker f.eks. mer korn til dyrefor enn til å fø sin egen befolkning. Kornet går til de store kveg- farmene, og ender til slutt som hamburgere på det nordamerikanske markedet. Samtidig er 80% av ungene på landsbygda i Argentina un- derernært. De lave råvareprisene gjør dessuten at det blir lite eksport- inntekter å bruke på økonomisk utvikling i landet. I den siste tida har dessuten gjeldskrisa forsterket denne onde sirkelen: Rentene har steget kolossalt, slik at mange 3. verden-land må bruke mesteparten av eksportinntektene sine på å betale renter på låna fra de vestlige stor- bankene. Dette igjen tvinger dem til å prøve og skaffe seg større eksport- inntekter, ved å legge enda mer av jorda ut til cash crops.

Noen mener at denne «utviklingsmodellen» er ei dødelig felle for landa i den 3. verden, som bare kan bringe dem lenger ut i maktesløs- het og nød (se f.eks. Samir Amin). De har pekt på en annen mulighet: Et mer eller mindre drastisk brudd med verdensmarkedet, og ei økono- misk oppbygging basert på egne ressurser og med målsetting å dekke den egne befolkningas behov. Altså en strategi der sjølbergning er et hovedelement.

At denne modellen er i stand til å løfte fattige utviklingsland ut av den reine nøden, er f.eks. Kina under Mao et eksempel på. Et annet eksempel er kanskje Demokratisk Kampuchea, som anvendte en nokså drastisk utgave av denne modellen og oppnådde store økonomiske framskritt i løpet av få år. Ifølge Myrdal var nettopp dette en hoved- grunn til den rasende kampanja mot Kampuchea både i øst og vest (1986b, s. 253):

«Men Demokratisk Kampuchea brøt også med det imperialistiske systemet på en atskillig mer grunnleggende måte. I verdenspressen forarget man seg over at Demokratisk Kampuchea isolerte seg og stengte verden ute. Det var et bevisst valgt utviklingsalternativ. All erfaring har vist at det som imperialismens ideologer – kapitalistiske frihandelsmenn, sosialdemokratiske bistandsarbeidere, Moskva-avhengige talsmenn for gjensidig hjelp snakker seg varme for, utelukkende er måter for ytterligere å utplyndre de fattige bondemassene. Ikke et eneste land i den tredje verden har på imperialismens vilkår – den vestlige kapitalistiske eller den øst-imperialistiske eller for den saks skyld den som er forkledd som sosialistisk demokrati – oppnådd noe annet enn dypere misere for massene. Elitene – kapitalister og kompradorkommunister – har kunnet få det bedre, men den absolutte utarming i verdensmålestokk har bare fortsatt. For den tredje verden eksisterer det ingen annen vei opp av fattigdommen enn ved å bryte med dette systemet. Å isolere seg. Å stenge grensene. Å bygge på egne krefter.»

Nå er heller ikke sjølbergingsmodellen uten problemer, særlig når det gjelder å skape økonomisk utvikling ut over et visst nivå. Dette er også Kina et eksempel på. Men Myrdal har likevel rett i at ikke et eneste land i den tredje verden på imperialismens vilkår har oppnådd noe annet enn dypere misere for massene. Det finnes ingen god fasit for hvordan land i den 3. verden skal frigjøre seg og utvikle seg. Men det er bevist, om igjen og om igjen, at det ikke kan skje på imperialismens premisser.

Hva har så dette med kvinner og kvinneundertrykking å gjøre? Jo, det er slik at den imperialistiske utviklingsmodellen får spesielt katastrofale konsekvenser for kvinnene. Det betyr ikke at sjølbergingsmodellen automatisk fører til kvinnefrigjøring. Igjen er det nok å hen-vise til Kina. Men imperialisme kombinert med manskraft er direkte dødelig.

Kvinnene og sjølbergingssektoren

Ann Whitehead (1984) har studert forholdet mellom kvinner og menn i husholdene i Kusasi-folket i Ghana. I et hushold inngår ofte mange slektninger, med en mann som overhode. Fra gammelt av har slike hushold dyrket hirse, som er hovedingrediensen i Kusasi-folkets diett. Alle medlemmene av husholdet bidrar til å dyrke hirsene, men det er

husholdets overhode som eier og kontrollerer den. Hver tiende dag eller så deler han ut ei korg med hirse til hvert av de andre voksne medlemmene av husholdet. Den skal vare de ti dagene til neste forsyning deles ut. Også kona til husholdets overhode får ei slik korg, som skal rekke til henne og barna hennes.

De enkelte husholdsmedlemmene (også kona til overhodet) har sitt eget lille jordstykke i tillegg til husholdets fellesjorder. Kona til overhodet arbeider på fellesjordene der det dyrkes hirse, og på mannens private jordlapp i tillegg til sin egen. Men det er sjelden andre enn kona sjøl som arbeider på hennes private jordlapp.

De private jordlappene kan brukes til å dyrke mat til eget forbruk, eller til å dyrke produkter for salg. Siden konas og mannens ressurser ikke slås sammen, og siden det er kona som har ansvaret for at familien skal leve, er det mer sannsynlig at det hun dyrker på sin private jordlapp, går til eget forbruk. Den vanlige oppfatninga blant Kusasi-folket er ifølge Whitehead at «kvinner dyrker jordnøtter for å kunne ungene sine i sultperioder. Menn dyrker jorda for å få kontanter.»

Den inntekta mannen får når han selger produktene sine, er hans egen. Han har ingen forpliktelse til å dele den med andre familiemedlemmer. Det er ikke så rart at mange menn konsentrerer seg om å dyrke produkter for salg på egne jordlapper, og bruker mindre tid til å dyrke hirse på fellesjordene. Dette har ført til at hirse-produksjonen i området har gått tilbake.

Kvinnene blir sittende igjen med mindre hirse fra fellesjordene, men samme ansvar for å fø familien. Whitehead konkluderer slik (s. 107):

«Menn og kvinner vil opplagt oppleve minskende avlinger i sjølbergingsjordbruket svært forskjellig, siden menn har tilgang til alternative inntektskilder, samtidig som det til sjuende og sist ikke er mennene som har ansvaret for barnas livsopphold.»

En utviklingsmodell som vrir jordbruksproduksjonen over fra sjølberging til cash crops, har altså konsekvenser inn i den enkelte familie. Og konsekvensene er forskjellige for kvinner og menn.

Liknende mekanismer beskriver Fruzzetti (1984) i en undersøkelse fra Blå Nil-området i Sudan. Her er det også kvinnene som har hovedansvaret for familiens livsopphold. Men denne oppgava blir vanskelig-

gere og vanskeligere å løse. En av grunnene er at mange av mennene forlater jorda og drar inn til byene for å finne lønnsarbeid (s. 42):

«Som forsørgere for husholdet blir kvinnene avhengige av sjølbergingsbruket. Innimellom (månedlig eller sjeldnere) mottar de pengebidrag fra mannlige familiemedlemmer som har forlatt landsbyen for å finne bedre muligheter. Men inntekta til mennene blir ikke nødvendigvis brukt eller investert i familien, og den går heller ikke alltid til å forbedre den vesle gården. I stedet blir forbruksvarer og alkohol kjøpt med den ekstra inntekta, og i mange tilfeller tar mannen seg ei ekstra kone. I motsetning til dette bruker kvinnene vanligvis inntektene sine på familiefester, på husholdet, helse og skolegang.»

En annen grunn til at kvinnene får det så vanskelig, er at planleggere og eksperter holder dem utenfor alle økonomiske utviklingsprogrammer. Kvinnene hører naturlig hjemme i den tradisjonelle sektoren, mens menn blir sett på som naturlige deltakere i moderne, økonomiske aktiviteter. Resultatet av den økonomiske veksten som har vært er et mindre likeverdig samfunn, sier Fruzzetti. Kvinnene tvinges inn i mindre lønnsomme økonomiske posisjoner, og ulikheten mellom kjønnene blir forsterket i den økonomiske utviklinga og den effektive produksjonens navn. Ny teknologi i jordbrukssektoren blir konsentrert i produksjonen av cash crops, og kvinnene oppmuntres ikke til å delta der. De blir værende i sjølbergingssektoren, der de konsentrerer seg om å skaffe mat til familien, under vanskeligere og vanskeligere forhold.

Jeg har tidligere referert fra Vanessa Mahers undersøkelse av ressursfordelinga mellom kvinner og menn i marokkanske landsbyfamilier. Ei anna side ved kjønnsrollemønsteret i disse landsbyene er at kvinner skal holdes atskilt fra alt som har med pengeøkonomien å gjøre. Dette henger sammen med tradisjonelle, religiøse oppfatninger. Kvinnene skal f.eks. ikke gå til markedet for å kjøpe eller selge, det er «skammelig i Guds øyne». Hva fører dette til? Maher sier (1984, s. 133):

«En konklusjon er, gitt den ideelle atskillelsen av kvinnene fra pengeøkonomien, at kvinnes situasjon blir verre ettersom den delen av husholdets inntekter som består av penger, øker, pga. utbredelsen av lønnsarbeid og fordi jordbruksprodukter og håndverksprodukter oftere blir solgt på markedet.»

Pengeinntektene er det mannen som kontrollerer, hans inntekt er hans inntekt. Kona har ingen selvfølgelig rett til noen stor del av «hans» ressurser. Men hun har fortsatt ansvaret for at ungene får mat nok.

En rekke undersøkelser viser det samme: Kvinnene er knytta til sjølbergingsjordbruket, der de slåss for å brødfø familien, under vanskeligere og vanskeligere forhold. Ofte blir de fratatt den beste jorda, som går til dyrking av «cash crops». Siden mennene forlater sjølbergingsjordbruket til fordel for jordbruksproduksjon for salg eller lønnsarbeid i byene, får kvinnene større arbeidsbyrde. Og utviklingsprogrammer og moderne jordbruksteknologi berører dem ikke, fordi de konsentreres i den ekspanderende, lønnsomme cash crops-sektoren. (For mer stoff om dette, se kapitlet om jordbruk i «Women, a world report».)

At det er kvinnene som har havna i denne situasjonen, skyldes tradisjonelle maktforhold og rollemønstre mellom kjønnene i disse landa. Men den imperialistiske «utviklingsmodellen» har gjort alt mye verre. Som Fruzzetti sier: Resultatet av «utviklinga» er et mindre likeverdig samfunn. Imperialismen har skjerpet kvinneundertrykkinga.

Derfor hjelper det også lite å snakke om å «synliggjøre kvinnene i jordbruket» eller å drive «kvinnerettet bistand» hvis en ikke samtidig setter spørsmålsteget ved selve den imperialistiske utviklingsmodellen. Mektige økonomiske krefter vil gjenskape kvinnes elendighet om igjen og om igjen dersom motoren i «utviklinga» fortsatt skal være produksjon for verdensmarkedet. Da hjelper det lite å peke på kvinnene i sjølbergingssektoren og si at de også trenger god jord, fordelaktige lån, moderne teknologi, lettere arbeid. Investeringsene går dit det er penger å tjene. Timberlake (1986) har et illustrerende eksempel på det: Fem Sahel-land produserte rekordavlinger med bomull i tørkeperiodene i 1983 og 1984. Samtidig importerte regionen som helhet rekordmengder av korn, og mange liv gikk tapt i hungersnøden. Hvorfor ramma tørken de avlingene som skulle spises, men ikke de avlingene som skulle eksporteres til verdensmarkedet? Svaret er enkelt: avlinger som gir regjeringene utenlandsk valuta, blir støttet av regjeringene med forbedret såkorn, billig gjødsel, transport for innhøstinga og garanterte priser. Men mat til sultne fattigbønder gir ingen eksportinntekter. Dermed vil også kvinnene være dømt til fattigdom og nød så lenge den imperialistiske «utviklingsmodellen» rår.

Den utviklinga jeg har skissert her, med kvinnene som «sjølbergingsbønder», ser ut til å være mest uttalt i Afrika (se f.eks. Timberlake, 1986b og Agnete Strøm, 1986). Men tendensen finnes også på andre kontinenter, som Latin-Amerika og Asia.

Sjølbergingssektoren og den billige arbeidskrafta

I dag angripes sjølbergingssektoren, og kvinnene med den, hardt gjennom den imperialistiske «utviklingsmodellen». Men sjølbergingssektoren har også økonomisk betydning for imperialismen. Slike motsigelser opptrer stadig innafør kapitalismen som økonomisk system. Kapitalistene prøver f.eks. å presse lønningene til arbeidsfolk nedover, samtidig som det betyr at markedet for forbruksvarer skrumper.

Jeg har tidligere referert Bennholdt-Thomsen, som mener at sjølbergingssektoren bidrar til å senke kapitalens reproduksjonskostnader ved at arbeidskrafta delvis forsørger seg sjøl med produktene fra sjølbergingsbruket. Dermed kan kapitalisten betale lavere lønn enn han ellers måtte. Bennholdt-Thomsen mener også at sjølbergingssektoren gjør det mulig for kapitalen å opprettholde en reservearmé av arbeidskraft uten å betale for den.

Bennholdt-Thomsen er ikke den eneste som hevder at sektorer utafør den kapitalistiske vareproduksjonen har økonomisk betydning for kapitalen. Samir Amin beskriver imperialismen som en samfunnsformasjon der kapitalen dominerer over alle ikke-kapitalistiske produksjonsmåter (1980, s. 228):

«Å analysere det imperialistiske systemet er å analysere et system av samfunnsmessige formasjoner, og ikke den kapitalistiske produksjonsmåten utvidet til hele verden. I dette systemet er alle ikke-kapitalistiske produksjonsmåter underkastet kapitalens dominans, og merarbeid blir slik trukket ut av de ikke-proletariserte produsentene for å bli omformet til profitt for kapitalen.»

En slik ikke-kapitalistisk produksjonsmåte som er underkastet kapitalens dominans, er produksjonen i sjølbergingsjordbruket. Amin beskriver også industrien i den 3. verden som «parasittisk» i forhold til jordbruket (s. 145):

«Industrien i den 3. verden fortsetter å være parasittisk i den forstand at akkumulasjonen foregår ved at den mottar virkelige tilskudd fra jordbrukssektoren (den får arbeidskrafta si gjennom utflyttinga fra landsbygda) og finansielle tilskudd (gjennom skatter, interne bytteforhold som er ugunstige for bøndene osv.), uten i sin tur å støtte opp under utviklinga av jordbruket.»

Kapitalen i den 3. verden, som for en stor del er dominert av de imperialistiske landa, mottar altså stadig ny arbeidskraft som er produsert i en annen økonomisk sektor, uten kostnader for kapitalen. Denne arbeidskrafta har ofte ingen «forsørgelsesbyrde», fordi kvinner og barn blir igjen på landsbygda for å klare seg som best de kan. Et gammelt sosialt mønster: Kvinnen har hovedansvaret for at familien overlever, gjør dette mulig. Men dette mønsteret ble skapt under helt andre økonomiske betingelser. Nå setter det kvinners og barns liv i fare, men øker kapitalens profitt, siden kapitalen ikke trenger å betale «forsørgerlønn» til den mannlige arbeidskrafta. Ofte kan lønna presses ytterligere ned, ved at kapitalen bare betaler en del av det arbeideren trenger for å forsørge seg sjøl, mens resten skaffes fram av slektninger i sjølbergingssektoren. Som Celia Mather påpeker i sin studie fra industri på Vest-Java: Arbeidernes lønn blir et tilskudd, ikke en hovedinntektskilde.

Scott (1984) refererer et arbeid av Barbara Stuckey og Margaret Fay, som beskriver hvordan dette systemet oppsto under kolonialismen. Skattlegging og ekspropriasjon av land ble brukt til å skape en «overskuddsarbeidsstyrke» som kunne brukes på de europeisk-eide plantasje og i gruvene. Arbeiderne fikk akkurat nok i kontanter til å kunne holde seg i live mens de var i arbeid. Dette systemet skaffa arbeidsgiverne en stadig strøm av arbeidskraft, uten at arbeidsgiveren var økonomisk eller politisk ansvarlig for at denne arbeidskrafta skulle overleve i det lange løp. Lønnsarbeid i gruver og på plantasjer, i bygg og anlegg og transport, ga ingen sikkerhet i tilfelle sjukdom, skader, arbeidsløshet, alderdom, eller for familien. Alle disse «sosiale tjenestene» var det sjølbergingsjordbruket i de afrikanske og asiatiske landsbyene som sto for. Arbeidsgiverne ble fritatt for å bære de fulle kostnadene ved å forsørge arbeidskrafta si, i mye større grad enn i Europa i det 19. og 20. århundre.

Det nye er at sjølbergingssektoren blir mer og mer kvinnedominert. De «sosiale tjenestene» Stuckey og Fay beskriver, blir nå skapt gjennom kvinners arbeid. Scott oppsummerer det slik (s. 69):

«Kvinnene er blitt hovedstyrken i det velferdssystemet som bidrar til å gjøre lønnsarbeiderne i den 3. verden så lønnsomme for de multinasjonale selskapene. Sjølbergingssektoren på landsbygda forsørger ikke bare arbeiderens barn og familiemedlemmer som er for gamle eller sjuke til å arbeide, den tar seg også av arbeideren sjøl ved arbeidsløshet eller sykdom.»

Når Amin snakker om at kapitalen trekker merarbeid ut av de ikke-proletariserte produsentene, og at industrien i den verden er en «parasitt» på jordbruket, så er det i stor grad kvinner som blir utsatt for denne utsuginga. I dagens imperialistiske system er imperialismens groteske utnyttning av produsentene innafor de ikke-kapitalistiske produksjonsmåtene, langt på vei ei utnyttning av kvinnene som kjønn. Siden sjølbergingsjordbruket får trangere og trangere kår, samtidig som utnyttninga fortsetter, får dette forferdelige konsekvenser for kvinnenes levekår. Som Amin påpeker: kapitalens dominans påvirker også reproduksjonsforholda (og dermed levekårene) for arbeidskrafta i de ikke-kapitalistiske sektorene. Og, fortsetter han, (s. 228): «... det er ingenting som tilsier at betingelsene for at de skal kunne reproducere seg, sikres.» Sagt med andre ord: Det er ingenting som tilsier at kapitalen vil sørge for at befolkninga på landsbygda vil overleve. Som vi veit er det ikke uvanlig at de ikke overlever.

Den «uformelle» sektoren

I mange land i den 3. verden finner vi enorme storbyer, byer som bare vokser og vokser uten noen kontroll eller plan. Det mest kjente eksemplet er kanskje Mexico City. Disse byene er kunstig oppsvulmet, i den forstand at det ikke er den økonomiske betydninga som gjør dem store. De svulmer opp fordi de stadig får tilsig fra de fattigste på landsbygda som har gitt opp kampen for tilværelsen på det tidlige hjemstedet sitt. I stedet søker de «lykken» i byen. Men «lykken» blir ofte ei bølge-

blikkhytte og arbeidsløshet. Økonomisk sett er disse kjempebyene nærmest for kreftsvulster å regne.

Hva gjør så de fattige som kommer til byen og møter arbeidsløsheten i stedet for lykken? Mange forsøker å livnære seg i den såkalte «uformelle sektoren» av økonomien. De som arbeider i den uformelle sektoren, er på et vis «sjølstendig næringsdrivende». Samtidig er de fullstendig utafør all regulering av arbeid og økonomi. De selger kanskje varer de har laga sjøl på gata, eller utfører ulike typer tjenester. På en biltur gjennom Managua, hovedstaden i Nicaragua, høsten 1986, fikk jeg flere eksempler: Da vi parkerte bilen for å besøke markedet, dukket det straks opp en liten gutt som tilbød seg å passe på bilen vår mot betaling. Seinere stoppa vi for rødt lys. En kvinne benytta anledningen til å selge oss nøtter gjennom bilvinduet.

«Uformell» økonomisk virksomhet av denne typen finnes sjølsagt i vår del av verden også. Det spesielle med storbyene i den tredje verden, er at den uformelle sektoren er så svær. I en rapport om «Kvinner i handel» utarbeida til FNs kvinnekonferanse i Nairobi 1985, anslås det at mellom 20 og 70% av arbeidsstyrken i den 3. verdens byer livnærer seg i den uformelle sektoren (gjengitt i *Women, a world report*, s. 40). Den samme rapporten, og andre undersøkelser, viser at kvinnene utgjør en stor del av dem som jobber i den uformelle sektoren. Det er mange grunner til dette. Kvinnene har ofte mindre sjanser til å få arbeid i den «formelle» sektoren enn menn, pga. dårlig eller ingen utdanning og andre forhold. Kvinner har barn som de har ansvaret for, hvor skal de gjøre av dem mens de arbeider? I den «uformelle» sektoren kan de ta dem med seg. Og de kan «velge» sin egen arbeidstid. Noen av de samme forholda som gjør kvinner i vår del av verden til lavtlønte deltidsarbeidere med ubekvem arbeidstid, gjør altså kvinner i den tredje verden til «sjølstendig næringsdrivende» i den uformelle sektoren.

Hva gjør disse kvinnene? Masse forskjellig. Scott (s. 71) refererer Ela Bhatt, som organiserte «Sjølstendig arbeidende kvinners forening» i Ahmedabad, India. Hun forteller at kvinner er i flertall i den uformelle sektoren, en sektor som består av 45% av byens arbeidsstyrke. En oversikt over medlemmene av foreninga viser at 97% bor i slummen, 93% er analfabeter, 91% er gift og 70% har med seg barna når de arbeider. Noen får innimellom en jobb som kroppsarbeider, med å bære ting på hodet eller dra kjerrer. Andre arbeider hjemme, der de lager røkelse

eller sigaretter, eller produserer billige klær og ulltepper på leide sy-maskiner, med tekstilavfall som materiale. Ei tredje gruppe selger frukt, grønnsaker og egg. Ingen arbeidervernlovgivning gjelder for disse kvinnene, og de er avhengige av pengeutlånerens velvilje for å holde «forretningen» gående.

At disse kvinnene tilhører de fattigste sjiktene i den 3. verdens storbyer, er knapt nødvendig å si. Ifølge en rapport som også ble presentert på kvinnekongressen i Nairobi (referert i «Women, a world report», s. 40) viser undersøkelser både fra Djakarta, fra Lagos og de fattigste byområdene i Bolivia og Peru, at de som arbeider i den uformelle sektoren tjener om lag halvparten av de lavest lønte arbeiderne i den «formelle» sektoren.

Et bunnløst hav av elendighet. Men kanskje har det også sine lyse sider, for kapitalen? For det første bidrar sjølsagt den enorme arbeidsløsheten til å holde lønningene i den «formelle» sektoren nede. For det andre tilbyr den uformelle sektoren varer og tjenester til en pris som ligger langt under den som gjelder på det «vanlige» markedet. En arbeider som kan kjøpe billige, hjemmelagde sigaretter, billige, hjemmelagde klær og billig frukt på gata, kan klare seg på mindre lønn enn om han måtte handle alt i butikkene. Stuckey og Fay (referert i Scott, s. 71) går så langt som til å si at den «uformelle sektoren» er den moderne versjonen av sjølbergingssektoren:

«Den 3. verdens lønnsarbeidere var tidligere helt avhengige av familie-medlemmer som arbeidet i sjølbergingssektoren. Deres arbeid var helt nødvendig for at den lavtlønte arbeideren skulle overleve. Denne avhengigheten blir nå gjenskapt inne i byene. Det som kalles veksten i den uformelle sektoren er i virkeligheten en omplassering av landsbygdas sjølbergingssektor til byene.»

Kvinnens arbeid i sjølbergingssektoren på landsbygda utnyttes grovt av imperialismen. Så flytter hun til byen. Men utnyttinga flytter med på lasset.

Det nye proletariatet

I følge en av rapportene til kvinnekonferansen i Nairobi (gjengitt i «Women, a world report», s. 39) er frihandelssonene i den 3. verden den sysselsettingssektoren som vokser raskest i hele verden i dag. Det store flertallet av arbeiderne her er unge kvinner.

Hva slags industri er det som flyttes fra den rike del av verden til den fattige, hvorfor flyttes den og hvorfor foretrekkes kvinnelig arbeidskraft? Elson og Pearson (1984) trekker fram følgende forhold:

– Det er ikke den industrien som er prega av den mest moderne teknologien, som flyttes til den 3. verden. Produksjonsprosessen er gjerne standardisert, preget av gjentakelser, krever lite moderne kunnskap og er arbeidsintensiv. Ofte er den arbeidsintensiv fordi den består av samleoperasjoner som det har vist seg vanskelig eller dyrt å mekanisere videre.

– I arbeidsintensiv industri er det særlig viktig med billig arbeidskraft. Og arbeidskrafta i den 3. verden er billig. Lønna i verdensmarkedsfabrikker er ofte bare en tiendedel av det som betales i tilsvarende fabrikker i den rike del av verden. Samtidig er arbeidstida i løpet av et år opptil 50% lengre. Behovet for billig arbeidskraft er sjølsagt en god grunn til å ansette kvinner. Kvinnelønna i slike fabrikker er 20–50% lavere enn lønna for menn i tilsvarende jobber.

– Produktiviteten i disse fabrikkene er like høy, ofte atskillig høyere, enn i tilsvarende jobber i USA. Dette skyldes altså ikke bedre teknologi. Det skyldes i stedet høyere arbeidsintensitet, større kontinuitet i produksjonen, kort og godt: større kontroll over det arbeidskrafta gjør. Som å tidligere har sett, egner kvinner seg særlig godt i jobber som krever strikte disiplineringsmetoder. Maktforholdet mellom menn og kvinner kan brukes som ei ekstra brekkstang for å presse mer arbeid ut av kvinnene. Dette kan gjøres på flere måter: Ved å utnytte tradisjonelle autoritetsbånd utafor produksjonen til å skape lydighet i produksjonen, slik Celia Mather beskriver fra Vest-Java. Elson og Pearson har et eget eksempel fra multinasjonale selskaper i Malaysia. De prøver bevisst å bevare og utnytte tradisjonelle former for patriarkalsk makt. I stedet for å underminere farens autoritet over datteren ved å oppmuntre «moderne, vestlig» oppførsel forsterker de tradisjonelle mønstre. Selskapet har innredet egne bønnenrom i fabrikkene, har ikke moderne uni-

former, men lar jentene gå i sine tradisjonelle drakter, og gjennomfører en streng og rigid disiplin på arbeidsplassen. Den andre måten å utnytte maktforholdet mellom kvinner og menn på, er å bruke det bevisst i produksjonen: Ved å la mannlige formenn ha overoppsyn med kvinnelige arbeidere osv. Elson og Pearson nevner dessuten et eksempel fra en elektronikkbedrift ved den mexikanske grensa, der arbeidsgiverne har plassert noen få menn på produksjonslinjer der det før bare satt kvinner, i håp om at dette skulle bedre kvinnes disiplin og produktivitet.

– Den kvinnelige arbeidskrafta kan også utnyttes mer intenst og slites raskere ned under dekke av at de er «jenter som venter på å gifte seg». Derfor er det «naturlig» for kvinner å slutte i arbeid når de har lagt den aller første ungdom bak seg.

– I frihandelssonene er det dessuten vanlig at en rekke faglige rettigheter ikke gjelder, på områder som minimumslønn, rett til trygd, arbeidsdagens lengde, oppsigelsesvern, rettigheter under permittering, og streikerett. Dette er kanskje lettere å gjennomføre overfor unge jenter pga. deres svakere faglige tradisjoner.

Alt dette bidrar til å gjøre ei ekstra hard utbytting av den kvinnelige arbeidskrafta mulig. Imperialismen vet å utnytte «det kvinnelige» til sin fordel, også i verdensmarkedsfabrikkene.

Anti-imperialisme på kvinners premisser

Dette er sjølsagt ikke hele historia om imperialismens utbytting og undertrykking av kvinnene. Som i den rike delen av verden, tar undertrykkinga en uendelighet av former. En særlig grotesk form er utviklinga av en del sørøst-asiatiske land til reine hallikstater. En viktig kilde til valutainntekter er nemlig turismen. Og en hovedattraksjon for turistene er rikelig tilgang på unge prostituerte som utstråler orientalsk sødme og mystikk. Når det internasjonale pengefondet presser på regjeringene for å få dem til å gjennomføre en økonomisk politikk som både gjør flertallet av befolkninga fattigere og sikrer større valutainntekter til å betale lånerenter, blir pengefondet i praksis en slags sjefshallik. Agnete Strøm beskriver prostitusjonens virkninger i dette området slik (1986b, s. 62):

«96% av de prostituerte i Bangkok kommer fra de fattigste provinsene i landet. Av Thailands 700.000 prostituerte blir 200.000 benyttet i sex-turismen. Regjeringen gjør lite eller ingenting for å stoppe denne utviklingen, men gjør seg tvert imot avhengig av valutainntektene og bygger ut for økt sex-turisme.

Sex-industrien er et ektefødt barn av imperialismen. Den har eksistert i 20–30 år, men først nå har vi fått øynene opp for hva det virkelig er. Tusenvis av landsbyer bygger sin økonomiske eksistens på at de unge kvinnene prostituerer seg i storbyene og sender penger hjem.

Når døtrenes prostitusjon er foreldrenes – familiens økonomiske grunnlag, og myndighetene ser det som nasjonaløkonomisk viktig, da har imperialismen nådd langt med å rive grunnen vekk under føttene på kvinnene. Hva slags nytt samfunn kan de bygge hvis de ikke tar et oppgjør med det kvinnesynet som har utviklet seg?»

Det jeg har lagt fram i dette kapitlet, skulle imidlertid være nok til å vise at imperialismen ikke fungerer kjønnsnøytralt. Dermed kan heller ikke kampen mot imperialismen være kjønnsnøytral. Kvinner står ikke i samme objektive situasjon som menn, heller ikke i den 3. verden. Dermed spiller de heller ikke samme rolle i klassekampen og den anti-imperialistiske kampen.

Det er for eksempel viktig å vite at det er kvinnene som tynes hardest av den imperialistiske «utviklingsmodellen» og angrepene på sjølbergingssektoren. Kanskje er det de som må være hoveddrivkrafta i en eventuell afrikansk fattigbonderevolusjon etter Amins og Myrdals mønster, en revolusjon som tar sikte på å bryte med verdensmarkedet og gjøre sjølberging til et hovedelement i strategien? For mannfolka har ofte noen andre utveier, hvor usle de enn er. For kvinnene blir det mer og mer umulig å «leve på den gamle måten». Dette betyr i så fall at en frigjøringsstrategi i mange 3. verden-land må ha et klart kvinneperspektiv dersom den skal lykkes.

Sikkert er det at kvinneopprør i den tredje verden vil være en dødelig trussel mot imperialismen. Et slikt opprør kan ramme mye av grunnlaget som imperialismen bygger sin ekstrautbygging av massene i den 3. verden på. Forestillinga om at «kvinnene er blitt hengende etter utviklinga» som mye mer eller mindre velmenende bistandsarbeid bygger på, er nemlig grunnleggende feil. Jeg er hjertelig enig med Elson & Pearson når de sier (s. 19):

«Vi aksepterer ikke at problemet består i at kvinner er blitt stengt ute fra utviklingsprosessen. Det er tvert imot måten kvinner er «integrert» i utviklingsprosessen på, som må problematiseres og undersøkes. For denne «integreringa» kan godt være en del av problemet, snarere enn en del av løsinga.»

Måten kvinnene er integrert i den imperialistiske utviklinga på, er opplagt «en del av problemet» for kvinnene, og «en del av løsinga» for imperialismen. Dersom kvinnene organiserer seg til kamp mot denne «integreringa», vil de utgjøre ei mektig anti-imperialistisk kraft (og mange steder i den 3. verden har ei slik organisering begynt, på forskjellige nivåer og på ulikt grunnlag). Og som i vår del av verden, vil deres kamp kreve mer radikale løsninger enn mennenes kamp. Den som ikke ser dette, og tar konsekvensen av det, vil ha problemer med å være en virkelig revolusjonær antiimperialist i praksis.

KVINNEKAMP OG KLASSEKAMP

Forholdet mellom klassekamp og kvinnekamp har vært et stadig tilbakevendende tema blant sosialister og revolusjonære. Det er ikke så merkelig. Kvinnene i arbeiderklassen og det arbeidende folket er utsatt for klasseundertrykking, som de deler med mennene i sin egen klasse. Men de er også utsatt for kjønnsundertrykking, som de deler med kvinnene i andre klasser. Dermed møter de press fra to kanter: Fra kvinnene i borgerskapet og høyere småborgerskap, som ønsker å mobilisere dem til en kvinnekamp ubesmittet av alt som har med klasse-motsigelser å gjøre. Kvinnesaksbladet «Nylænde» uttrykte det slik i 1903 (gjengitt etter Hagemann, 1977, s. 103):

«Ingen skal komme og si at vort blad ikke fra første stund har vist sympati for fagorganisasjoner blandt vore arbeiderker. Men det vil ingen fortænke «Nylænde» i, at vi heller saa disse staa på kvindesagens end på «klassekampens grund»...»

Den samme motsetninga kommer også fram i synet på forholdet mellom kvinnekamp og imperialismen. Mange hvite, vestlige kvinner vil ikke godta at kampen mot imperialismen har noe med «kvinnesak» å gjøre. Slik forteller den bolivianske gruvearbeiderkona Domitila om sin diskusjon med Betty Friedan fra USA på kvinnetribunalet i Mexico 1975 (1980 s. 193):

«Den dagen kvinnene talte mot imperialismen, holdt jeg også et innlegg. Jeg fikk dem til å forstå hvor totalt avhengige vi er av utlendingsene på alle måter, hvordan de bestemmer over oss både på det økonomiske og det kulturelle området. /.../ Dette førte til at jeg kom opp i en diskusjon med Betty Friedan, den store feministlederen fra USA. Hun og gruppa hennes hadde foreslått visse endringer til den «verdensomspennende aksjonsplanen». Men de bygde på rent feministiske problemstillinger, og vi var ikke enige med dem fordi de ikke omfattet problemer som var vesentlige for oss kvinner i Latin-Amerika.

Betty Friedan oppfordret oss til å følge hennes linje og ba oss gi avkall på våre «krigerske aktiviteter». Hun sa at vi ble «manipulert av mennene», at vi «bare tenkte på politikk», og at vi ikke hadde noe rede på de egentlige kvinnespørsmål.»

Fra den andre kanten kommer presset fra mennene i arbeiderklassen og det arbeidende folket, som hele tida advarer mot at «kjønnskampen blir overordnet klassekampen». Kvinneorganisasjoner tilknyttet sosialistiske bevegelser og i sosialistiske land har ofte hatt som hovedoppgave å mobilisere kvinnene til å sette bevegelsens eller partiets allmenne politikk ut i livet, ikke drive særegen kvinnekamp.

I dette krysningspunktet må flertallet av kvinnene utforme si linje for frigjøring. Men det er ikke sånn at det er en «rein» kjønnsmotsigelse og en «rein» klassemotsigelse. Som jeg har prøvd å vise i kapitlene foran, er kvinneundertrykkinga innvevd både i kapitalismens økonomiske basis og i borgerskapets herredømme. Kvinneundertrykkinga tjener borgerskapet som klasse.

Full likestilling under kapitalismen?

Den borgerlige kvinnebevegelsens mål har vært, og er, full likestilling innafor det kapitalistiske systemets rammer. Er dette mulig? En skal ikke undervurdere hvilke endringer som kan skje. Også revolusjonære har lett for å bli fanget av sin egen tids oppfatninger av hva som er «naturlig» og «selvfølgelig», og har dermed vanskelig for å forestille seg omfattende forandringer.

Men full likestilling? Historia til nå viser etter mitt syn to ting: For det første at det er mulig for kvinnene å slåss for, og oppnå virkelige forbedringer under kapitalismen. For det andre at kvinneundertrykkingas grunnstruktur består gjennom alle forandringer, gjerne ved at undertrykkinga tar nye, mer maskerte former: Det ubetalte husarbeidet består trass i teknologisk utvikling og produksjon av forbruksvarer. Lønnsforskjellen mellom kvinner og menn består trass i «like-lønn» gjennom det kjønnsdelte arbeidsmarkedets mekanisme. Kvinners underordning under mannen består trass i likestillingsideologi, ved en «frivillig» underordning gjennom «kjærighet» og «personlige egenskaper». Den «seksuelle revolusjonen» og bruken av prevensjon

har, for å bruke Bell Hooks ord (s. 102) «gitt menn ubegrenset adgang til kvinners kropper». Forestillinga om at en kvinnes liv er slutt når hun fyller tretti, er blitt erstatta med et vanvittig krav om at kvinner skal være like sexy og ungdommelige langt inn i støvets år, gjennom rollemodeller som Joan Collins og Jane Fonda. Dette krever en langt hardere jobbing og mer intens konsentrasjon om kropp og utseende enn tidligere tiders kvinner kjente.

Diskusjonen om full likestilling er mulig under kapitalismen eller ikke, tar ofte en nokså frustrerende form. De som mener at kapitalismen må styrtes, blir gjerne sittende og lete etter det avgjørende logiske trikket som gjør det umulig for kapitalismen å leve uten kvinneundertrykking. De som mener likestilling kan virkeliggjøres innafor det kapitalistiske systemets rammer, sier «jamen hvis, jamen hvis», og havner til slutt i en hypotetisk konstruksjon som likner nokså lite på de kapitalistiske samfunnene historia kjenner til. Dessuten finnes det minst to mulige tolkninger av hva «full likestilling under kapitalismen» skulle bety:

– Den ene mulige tolkninga er at kapitalismen kan oppheve de forholda som i dag undertrykker kvinnene, og likevel fortsette å eksistere som kapitalisme.

– Den andre mulige tolkninga er at menn og kvinner «deler elendigheten»: dvs. at de undertrykkende forholda består, men rammer ikke ensidig kvinnene.

Jeg har liten tro på det avgjørende trikket. Men la oss se på de to mulige tolkningene av «full likestilling under kapitalismen» ut fra dagens virkelighet, og se om det virker som noen særlig fornuftig strategi for kvinnekampen.

Tolkning en: Dette måtte for det første bety at familien ble nedbygd som økonomisk enhet innafor det kapitalistiske systemets rammer. Hvordan skulle dette skje? En mulighet er at alt det arbeidet som i dag utføres i familien, ble overført til en stor, offentlig servicesektor, med gratis eller veldig billige tjenester. Dette er en svært lite realistisk mulighet. Et av de store problemene for de kapitalistiske landa i dag, er det som gjerne kalles «krisa i den offentlige økonomien». Den offentlige sektoren tar en så stor del av den merverdien som produseres at det truer takta i kapitalakkumulasjonen og blir en sjølstendig kilde til krisetendenser innafor det kapitalistiske systemet (se Minken, 1986). I

alle land, uansett farge på regjeringa, forsøker myndigheten å møte denne krisa med budsjettnedskjæringer, innstramminger og privatisering. Dersom den offentlige sektoren skulle bli så stor at de overtok alt det arbeidet som nå utføres i familien, ville denne krisa skjerpes voldsomt.

En annen mulighet er at alt det ubetalte arbeidet ble betalt, dvs. overført til markedet. Slik er det jo gått med ganske mye av husarbeidet. Brød kan kjøpes i butikken i stedet for å bakes hjemme, vi går i konfeksjon i stedet for i hjemmesydd klær osv. Denne løsninga ville ha den fordelene, fra kapitalens synspunkt, at den utvida markedet.

Det er flere problemer med dette: dersom folk flest skulle ha råd til å betale for det som nå gjøres ubetalt (gå på restaurant eller kafé hver dag, bruke reingjøringsbyrå i stedet for å vaske sjøl, plassere sine gamle på private aldershjem osv. osv.), så ville de fort komme opp i samme problem som mannen til Domitila: Lønna ville ikke strekke til! Lønna ville måtte økes kraftig, på bekostning av kapitalistenes profitt. I en økonomi der moderne teknologi ser ut til å gjøre massearbeidsløshet til et konstant fenomen, står kapitalistene i en gunstig posisjon når det gjelder å holde lønna nede. Alt taler for at alle de flotte, privatiserte tjenestene ville være for de få, og ikke for de mange. Denne «løsninga» forutsetter dessuten at familien fortsatt eksisterer som en privat forsørgelsesenhet, der den med sterkest økonomi vil ha mye av makta, og der barn er helt økonomisk avhengig av foreldrene. Det kan neppe kalles å «bygge ned familien som økonomisk enhet».

Videre måtte det kjønnsdelte arbeidsmarkedet og «kvinnelønna» oppheves. I og med at dette henger sammen med samfunnets organisering i familier, vil vanskene med å bygge ned familien som økonomisk enhet, også sette grenser for hvor langt det var mulig å komme med «likestilling» på arbeidsmarkedet. Et kapitalistisk lønssystem uten lavtlønnsyrker er også vanskelig å tenke seg. Det vil f.eks. alltid være et press for å holde lønna til de store lønnstakergruppene i offentlig sektor nede, et press som «krisa i offentlig sektor» gjør særlig kraftig. Og dersom arbeidskrafta i arbeidsintensive industrier blir for dyr, vil kapitalen flytte annetsteds hen, eller det vil bli rasjonalisert og automatisert. Det er derfor svært vanskelig å tenke seg at kapitalismen kan oppheve kvinneyrkene gjennom å innføre virkelig likelønn.

Kvinnene er dessuten en fleksibel reservearmé for kapitalen. En slik reservearmé skapes påny og påny som et ledd i selve kapitalakkumulasjonsprosessen. Et kapitalistisk system uten en reservearmé av arbeidskraft, er utenkelig.

Kvinneundertrykkinga, og familien som makthierarki, tjener også en viktig funksjon når det gjelder å opprettholde borgerskapets herredømme. Kvinneundertrykkinga bidrar til å splitte det arbeidende folket, og til å «korrumpere» den mannlige delen så de får en viss, objektiv interesse av at systemet opprettholdes, og dessuten «smittes» av sider ved borgerskapets måte å betrakte verden på. Familien opprettholder videre forestillinga om «naturlige» hierarkier, og sosialiserer nye generasjoner inn i disse forestillingene. Det er sjølsagt ikke utenkelig at kapitalismen kunne utvikle andre undertrykkingsmekanismer som kunne erstatte dette systemets plass i borgerskapets maktutøvelse. Men det er ikke så veldig sannsynlig.

Et kapitalistisk system uten de forholda som i dag virker undertrykkende på kvinnene, kan neppe bli noe annet enn en hypotetisk konstruksjon. Men hva med den andre tolkningsmuligheten, at menn og kvinner deler likt på elendigheten?

Det er helt sikkert mulig å komme lenger når det gjelder f.eks. deling av husarbeid enn der vi står i dag. Det er imidlertid ikke bare gammeldagse holdninger, men også materielle forhold som gjør at fordelinga fortsatt er så skeiv som den er. Menn har stort sett høyere lønn enn kvinner. Det gir dem både større makt i familien, og det gjør det ulønnsomt for en familie å la mannen gå på deltid i stedet for kona, for å få dagliglivet til å henge i hop. Ofte er det slik at mannen jobber mye overtid for at familien skal klare seg økonomisk. Da blir mulighetene for lik deling av husarbeidet enda dårligere. Lik deling av husarbeidet forutsetter derfor også likhet på arbeidsmarkedet: lik arbeidstid og lik lønn. Det er nettopp i familier der kona tjener like mye eller mer enn mannen, at fordelinga av husarbeidet er jevnest. En må i det minste si at det er langt fram for dette blir hovedregelen. Som jeg har pekt på ovenfor, har kapitalismen innebygd viktige sperrer mot ei slik utvikling.

Familien har dessuten en viktig plass i samfunnshierarkiet, for å opprettholde og gjenskape over- og underordningsforhold. Det er svært vanskelig å tenke seg en fullstendig demokratisk, borgerlig familie. Mye

av vitsen med familien under kapitalismen er nettopp at det ikke skal herske likhet der. Å forlange at familien under kapitalismen skal slutte å reproducere sosiale kjønn med et bestemt over- og underordningsforhold, er omtrent som å forlange at skolen skal slutte å reproducere sosiale klasser. Alle undersøkelser viser at skolen, på tross av uttalte målsettinger om «utjamning», er ei sorteringsmaskin med usvikelig klassebevissthet (se Ericsson og Rudberg, 1981). Familien ser ut til å være ei sorteringsmaskin med usvikelig kjønnsbevissthet, uansett uttalte målsettinger fra kjønnsrollebevisste foreldre.

Hvis kvinner og menn skulle «dele likt på elendigheten», ville det kreve ei ny «programmering» av sosiale kjønn innfor det rådende systemets rammer. En grunn til at kvinner påtar seg den store byrden som det ubetalte arbeidet utgjør, er nettopp den psykologiske strukturen deres. Menns psykologiske struktur, på sin side, er slik at identiteten er nøye knytta til det å arbeide, å ha jobb. Dette kommer tydelig fram i situasjoner der de mister denne støtta for identiteten sin, som f.eks. pensjonering eller arbeidsløshet. Ikke så reint få menn dør av å bli pensjonert. Og arbeidsløshet blir ofte en psykologisk, ikke bare en økonomisk katastrofe. Personligheten brytes ned. Ingham (1984, s. 27) siterer en arbeidsløs mann som sier: «Kona mi har rett, det påvirker meg som mann, det er ikke pengene så mye som den følelsen mannfolk har.» Å foreta ei fullstendig omprogrammering av dette innfor det rådende systemets rammer, er en formidabel oppgave.

Det har skjedd store forandringer, og det kan fortsatt skje store forandringer i forholdet mellom kjønnene. Likevel er det svært vanskelig å tenke seg en kapitalisme som ikke på en eller annen måte har kvinneundertrykkinga innvevd, i den økonomiske basisen og i maktapparatet. Ikke minst er det vanskelig å tenke seg som praktisk bevegelse. Når de som er underst virkelig reiser seg, vil det være ut fra den helhetlige situasjonen som knuger dem. De vil ikke analysere hva som er «rein» kvinnekamp og hva som er «rein» klassekamp, men reise seg ut fra den sammenvevde virkeligheten de lever i, og som er blitt uutholdelig. Bevegelsene blant arbeiderklassens og det arbeidende folkets kvinner i dag, både i Norge og i andre deler av verden, har nettopp denne helhetlige karakteren: De har både ei kvinneside og ei klasseside. En svær, mektig bevegelse fra dem som er underst, kan neppe unngå å

true dem som er øverst. Det forsiktige reformkravet om full likestilling innafor kapitalismen som system er et umulig, et utopisk mål.

Kvinnekampen – en trussel mot klassekampen?

I tider da kvinnekampen har hatt vind i seila, har det ikke manglet på advarsler om at kvinnekampen ikke må «overordnes» klassekampen. I dette har det ligget flere ting: Frykt for at kvinner og menn skal bruke kreftene på å slåss mot hverandre i stedet for å samle seg mot borgerskapet. Frykt for at sosialistiske og revolusjonære kvinner skal gå over på ei «klasseløs likestillingslinje» i kvinnekampen. Og sikkert også frykt for at egne mansprivilegier skal komme under ild.

Agnete Strøm (1986b) har sagt det slik: Et klassestandpunkt uten kvinneperspektiv er et klassestandpunkt basert på undertrykking. Dette er viktig for å forstå forholdet mellom klassekamp og kvinnekamp.

I den 2. Internasjonalens dager var det representanter der som snakket om en «sosialistisk kolonipolitikk» (se Myrdal, 1986, s. 67). Arbeiderne i de imperialistiske landa skulle altså akseptere imperialismen (som de kanskje hadde noen kortsiktige fordeler av), men utvikle en alternativ kolonipolitikk som var «sosialistisk». I dag virker uttrykket «sosialistisk kolonipolitikk» bare grotesk. Er du sosialist, må du slåss mot imperialismen, du må stille deg på de undertrykte nasjonenes side i kampen mot borgerskapet. Et klassestandpunkt uten anti-imperialistisk innhold er et klassestandpunkt basert på undertrykking. Med et slikt klassestandpunkt støtter du i virkeligheten opp under det systemet du ønsker å bekjempe.

Et klassestandpunkt uten kvinneperspektiv er en slags «sosialistisk kolonipolitikk». De mannlige arbeiderne vil da akseptere kvinneundertrykkinga (som de har noen kortsiktige fordeler av). Men akkurat som «den sosialistiske kolonipolitikken» er støtte til imperialismen som system og borgerskapet som klasse, er et klassestandpunkt uten kvinneperspektiv støtte til kapitalismen som system og borgerskapet som klasse. Ønsket om å holde kvinnene fast i det ubetalte husarbeidet, ønsket om å bygge identiteten som «mann» på makt over kvinner, bidrar samtidig til å bevare økonomiske forhold og maktstrukturer som kapitalismen er avhengig av.

Samtidig betyr kvinneundertrykkinga at arbeiderklassen splittes og svekkes. Konkret er det heller ikke vanskelig å argumentere for at kvinnekampen styrker arbeiderklassens kamp, ikke svekker den:

Kvinnene utgjør i dag halvparten av den yrkesaktive arbeiderklassen i Norge, og de utgjør en enda større andel av de laveste småborgerlige sjiktene, arbeiderklassens nærmeste allierte. At disse store massene blir dratt inn i aktiv kamp mot borgerskapet, vil sjølsagt være en enorm styrke for hele arbeiderklassen. Men skal dette skje, må det tas hensyn til at kvinner og menn i arbeiderklassen og det arbeidende folket ikke står i samme objektive situasjon på viktige områder. Den kvinnelige delen av arbeiderklassen må slåss på sine egne premisser, må mobiliseres på sine egne premisser, som kvinner. En arbeiderpolitikk som ikke tar hensyn til kvinnes sære egne situasjon, som ikke reiser de krava som er spesielt viktige for dem, vil derfor være en dårlig arbeiderpolitikk, som ikke makter å mobilisere arbeiderklassens fulle styrke. Siri Jensens spissformulering er derfor helt riktig: «Det er ikke slik at altfor stor vekt på kvinnespørsmål vil splitte arbeiderklassen. Tvert imot: Altfor lite vekt på kvinners interesser hindrer i dag arbeiderklassens kamp!» (Jensen 1986.)

Altfor lite vekt på kvinners interesser hindrer i dag arbeiderklassens kamp på minst 3 måter:

- Den ene måten er at de kravene som tjener hele arbeiderklassen, men som kvinner har størst interesse av, ofte får en svært stefaderlig behandling i fagbevegelsen. Dette gjelder særlig ledelsen i fagbevegelsen, som f.eks. systematisk har bekjempa og sabotert kravet om 6-timers arbeidsdag helt siden det ble reist. Men også på grunnplanet har det ofte vært tungt å få gjennomslag for det kvinner har vært opptatt av.

- Den andre måten er at kvinneundertrykkinga i arbeiderklassen og fagbevegelsen sjøl virker splittende. Porno på jobben, sex-trakassering, kvinneforakt, mannssjavinisme i fagbevegelsen, alt dette virker til å holde de kvinnelige arbeiderne nede og dermed splitte og lamme arbeiderklassens styrke. Kamp for kjønnskvotering i fagbevegelsen, kamp mot porno på jobben og sex-trakassering er derfor nødvendig for å styrke arbeiderklassens enhet, sjøl om den retter seg mot mannlige arbeidskamerater. Slike kamper er en nødvendig del av oppgjøret med en «sosialistisk kolonipolitikk».

– Den tredje måten er at kampen blir mindre radikal, og lettere forfaller til klassesamarbeid og reformisme dersom den ikke tar opp i seg kampen mot kvinneundertrykkinga. Midt i kampen blir det et grunntrekk i samfunnet som må bevares, et område for samarbeid med borgerskapet. Kampen mot den sosialdemokratiske ledelsen i fagbevegelsen og deres klassesamarbeidspolitikkl blir også haltende og unnfalende dersom den ikke innbefatter kampen mot mannssjåvinismen deres.

Budskapet til menn som ønsker å være konsekvente klassekjempere burde derfor være klart: De må stille seg på kvinnenenes side og ta aktivt del i kampen mot kvinneundertrykkinga. En «enhet i arbeiderklassen» med kvinneundertrykkinga som premiss er i strid med deres egne klasseinteresser i det lange løp.

Ei linje for borgerskapets kvinner og ei linje for arbeiderklassens?

Historisk har det utvilsomt vært slik. Det har vært et skille mellom en borgerlig/småborgerlig kvinnebevegelse og en proletær kvinnebevegelse, og disse to retningene har stått for ulike ting. Dette skyldes sjølsagt det objektive faktum at kvinner tilhører ulike klasser. Klasse er ikke en «kategorisering som er oppfunnet av patriarkatet for å splitte og herske», slik en moderne feminist som Robin Morgan (1984, s. 19) hevder.

For kvinner i ulike klasser framstår ulike problemer som de mest brennende. Det er ingen tilfeldighet at Katti Anker Møller trakk seg i frustrasjon fra det første styret i Norske Kvinners Nasjonalråd. Katti Anker Møller var opptatt av abort, prevensjon og ugifte mødres situasjon (se Tokheim, 1977). Dette var spørsmål som berørte kvinnene i arbeiderklassen mest, og Katti Anker Møller vant liten gjenklang for sine hjertesaker i det borgerlig dominerte Nasjonalrådet.

I svært grove trekk kan en si at den borgerlig/småborgerlige kvinnesaksbevegelsen nettopp har vært kvinnenenes borgerrettsbevegelse, en bevegelse for likestilling innafor systemets rammer. Den har retta seg mot den ulike behandlinga av kvinner og menn, med et demokratisk krav om likestilling. I utgangspunktet var kvinnesaks-

bevegelsen prega av et liberalt samfunnssyn, og ønsket fri konkurranse mellom individene uten handikap for noe kjønn.

Kvinnebevegelsen i arbeiderklassen har gjerne vært knytta til arbeiderklassens politiske partier, og har vært mindre opptatt av likestilling enn av krav som sprang ut av arbeiderkvinnenes materielle og sosiale situasjon. Hensynet til enheten i arbeiderklassen (en enhet som mennene dikterte premissene for), har ofte gjort den proletære kvinnebevegelsen litt tam i kampen mot den særegne kvinneundertrykkinga. I sin artikkel om Arbeiderpartiets kvindeforbund fra 1901 til 1909, skriver Kirsten Flatøy (1977, s. 76):

«I 1904 rettet KF kritikk mot de borgerlige kvinnesakskvinnene nett-opp fordi den kamp de førte, var rettet mot mannen, og ikke mot det bestående samfunnssystem. Kvinnesakskvinnenes fremste mål var å oppnå formelle rettigheter i samfunnet og hevde seg i konkurranse med mennene på arbeidsmarkedet, ble det sagt. For arbeiderkvinnene var det ikke et mål å oppnå hva de oppfattet som en mer eller mindre kunstig likhet med mannen, men å oppnå forbedringer for arbeiderklassen som helhet.»

Dette kan stå som en illustrasjon som antyder hvordan skillelinjene gikk. Men begge retninger hadde viktige motsigelser innebygd i seg:

Den borgerlige kvinnebevegelsen bar (og bærer) på en motsigelse som springer ut av de borgerlige kvinnenes motstridende interesser som kjønn og som klasse. Som kjønn blir de undertrykt av et system som de samtidig høster fruktene av som klasse. Den borgerlige kvinnebevegelsen har forsøkt å løse denne motsigelsen ved å gjøre «kvinnesak» til noe «upolitisk», noe som ikke har noen sammenheng med andre samfunnsspørsmål. «For kvinnesakskvinnene var målet derfor likestilling, verken mer eller mindre. De ønsket ingen endring av klasseforholdene, og de holdt seg unna spørsmål som de oppfattet som «politiske». Kvinnesak var for dem upolitisk,» skriver Gro Hagemann om situasjonen i Norge det første tiåret av dette hundreåret (1977, s. 108). Seinere har den borgerlig prega delen av den nye kvinnebevegelsen også tatt opp andre saker enn slikt som dreier seg om formell likestilling mellom kjønnene. Men forestillinga om at det finnes «reine» kvinnesaker, som ikke har med politikk å gjøre, har holdt seg. Polemikken mellom Domitila og Betty Friedan i Mexico viser dette.

Arbeiderklassekvinnen Domitila fra 3. verden-landet Bolivia har et annet syn på hva som er «kvinnesak» enn den hvite middelklassekvinnen Betty Friedan fra USA.

Mens den borgerlige kvinnebevegelsen strir med det innebygde problemet at målet deres: full likestilling innafor systemets rammer, er umulig, har den proletære kvinnebevegelsen sine egne problemer. Det mest iøynefallende av dem er forholdet til mennene i arbeiderklassen og det arbeidende folket.

Den kvinnebevegelsen som har vært tilknytt arbeiderbevegelsen, har stadig blitt stilt overfor kravet om å rette kampen sin mot «samfunnet», ikke mot «mannen». Dette er ikke bare et krav som er blitt pressa på kvinnene utafra. Kvinnene i arbeiderbevegelsen har sjøl sett behovet for enhet mellom kjønnene, for å stå sterkest mulig i kampen mot den klasseundertrykkinga begge kjønn rammes av. Å slåss mot den kvinneundertrykkinga som utøves av «samfunnet», eller «systemet», eller «borgerskapet», mens en ikke tar opp den undertrykkinga som utøves av «menn», er imidlertid en umulig oppgave. Den undertrykkinga som utøves av «menn», inngår i et helhetlig kjønnssystem som bidrar til å opprettholde borgerskapets klasseherredømme. Når mannen har fordel av en privat tjener i familien, har kapitalen samtidig fordel av at reproduksjonskostnadene holdes nede gjennom kvinnenes ubetalte arbeid. Når mannen hersker over «sin» kvinne, har borgerskapet samtidig fordel av at halvparten av det arbeidende folket holdes i sjakk, og at forestillinga om «naturlige» samfunnshierarkier opprettholdes. Djubden og bredden i «samfunnets» eller «borgerskapets» undertrykking av kvinnene kan ikke forstås uten at «mennis» undertrykking tas med i analysa. Når det er tabu å slåss mot «mennis» undertrykking, fører det bare til at viktige deler av selve kjønnssystemet blir fredet. Dette har blitt resultatet i praksis, både i tidligere tiders arbeiderkvinnebevegelser; og i deler av den «nye» kvinnebevegelsen i perioder.

For kvinnene i det arbeidende folket eksisterer det ingen slik objektiv, innebygd motsigelse som for de borgerlige kvinnene.

Tvert imot, både den kampen de fører som kjønn og den kampen de fører som klasse trekker i samme retning: den truer borgerskapet som klasse og kapitalismen som system. Dette er det viktig å forstå, både for kvinner og menn. For kvinnene er det viktig å forstå dette for å

kunne motstå både borgerlig innstilte kvinners og arbeiderklassemenns forsøk, fra hver sin kant, på å innsnevre den kampen som må føres. Og det er viktig å forstå arbeiderklassemannens dobbelte rolle som offer og profitør i kapitalismens kjønnssystem. Uten å se denne dobbelte rollen, risikerer en å vakle fra «enhet mot borgerskapet» på manns-sjåvinismens premisser, til ensidig fiendtlighet uten forsøk på overbevisning og allianser på progressive premisser. For mannfolk er det viktig å forstå kvinnekampens funksjon for å kunne tjene sine egne klasseinteresser, og å bli i stand til å gjøre motstand mot å spille rollen som «nyttige idioter».

Hva skiller oss?

«Søsterskap er verdensomfattende» heter ei bok redigert av Robin Morgan. Og det er sant at alle kvinner i verden blir undertrykt som kjønn, og at vi dermed har noe felles. Men i kampen for å kvitte oss med denne undertrykkinga, kan vi bare gå sammen et stykke på vei.

Kvinnene i det arbeidende folket har all grunn til å samarbeide med, og støtte, den borgerlig prega kvinnebevegelsen så lenge den opptrer som «borgerrettsbevegelse», dvs. stiller det demokratiske kravet om likestilling mellom kjønnene. For det første er kravet om likestilling rettferdig, og det tjener kvinnekjønnen som helhet. For det andre er det slik at jo større formell likhet som blir oppnådd, jo klarere trer den reelle ulikheten fram. Kvinnene fikk stemmerett, men ikke politisk makt. Kvinnene fikk adgang til de aller fleste yrker. Men fortsatt er kvinnene konsentrert i et lite antall yrker med lav lønn og prestisje, mens menn er spredt over hele spekteret. Kvinnene fikk likelønn. Men fortsatt har de ikke ei lønn de kan leve av. Jo flere diskriminerende formelle regler som blir ryddet unna, jo klarere blir det at det er noe annet enn disse formelle reglene i seg sjøl som opprettholder kvinneundertrykkinga. Det er parallelt med forholdet mellom klassene: Jo større formelle demokratiske rettigheter arbeiderklassen tilkjemper seg, jo klarere blir det at kapitalismen ikke kan innfri løftet om likhet mellom menneskene. Utbyttingsforholdet står i veien.

Derfor har arbeiderkvinnene grunn til å støtte alle «klasseløse» likestillingskrav, sjøl om de har liten direkte betydning for deres egen

situasjon. Det er riktig å støtte kravet om at kvinner skal kunne bli sjefer, prester og regjerende monarker, sjøl om vi verken liker prester, sjefer eller regjerende monarker. Også slike krav er en del av kampen for formell og juridisk likestilling, som arbeiderklassen har interesse av. Et eksempel på et viktig demokratisk krav som den borgerlig/småborgerlige kvinnebevegelsen har reist i vår tid, er kravet om kjønnskvolterung. Kvinnene oppdaga at de stilte svakt i kampen om høye stillinger og om ulike typer verv, uansett hvor kvalifiserte de var. Kravet om kjønnskvolterung, i mer eller mindre radikal utforming, er et demokratisk krav om forholdsmessig representasjon av kjønne.

En proletær kvinnebevegelse kan derfor ikke skille seg fra en borgerlig/småborgerlig kvinnebevegelse ved at den går mot de klasseløse likestillingskrava. En proletær bevegelse må gå lenger, ved at den tar opp også de reelle ulikhetene, og setter dem i sammenheng med det kapitalistiske systemets måte å fungere på.

I dag er det ikke mye igjen av den borgerlige kvinnebevegelsen som borgerrettsbevegelse. Den har i det store og hele uttømt de progressive mulighetene sine, sjøl om borgerlige kvinnesakskvinner fortsatt gjør seg gjeldende på noen områder, for eksempel når det gjelder kampen for kjønnskvolterung til høyere stillinger. Det ene, store spørsmålet der den formelle ulikheten mellom menn og kvinner fortsatt skjærer i øynene, nemlig verneplikten, blir bare tatt opp av noen enslige svaler blant de borgerlige kvinnene.

Kvinnebevegelsen i verden i dag er prega av et virvar av retninger, ideer og kampsaker. Det er vanskelig å finne igjen tidligere tiders klare skiller mellom en «borgerlig» og en «proletær» retning. Det klasse-messige grunnlaget for dagens kvinneorganisasjoner er mer blanda. Men mange av de samme motsetningene gjenspeiles fortsatt. I den nye kvinnebevegelsen i Norge var det f.eks. lenge et stridsspørsmål om anti-imperialisme hadde noe med kvinnesak å gjøre (Strøm, 1986, s. 51):

«Det var flere årsaker til denne splittelsen (mellom Kvinnefronten og Nyfeministene, min anm.), men den mest synlige årsaken var synet på internasjonal kvinnesolidaritet. Støtte til frigjøringsbevegelser, kampen for et lands frihet, ble ikke sett på som viktige krav av alle. Ordet imperialism ble betraktet som et ord Kvinnefronten hadde arvet fra de mannsdominerte organisasjonene.»

Her finner en igjen forestillinga om den «upolitiske» kvinnesaken. Det er ingen tilfeldighet at det nettopp var Kvinnefronten, den av de nye kvinneorganisasjonene som klarest plasserte seg i den «proletære» tradisjonen, som gikk i spissen for å reise internasjonal solidaritet som en sak for kvinnebevegelsen. På den andre sida er det heller ingen tilfeldighet at det ikke var Kvinnefronten som gikk i spissen for å ta opp spørsmål som kvinnemishandling og voldtekt. Her spilte også arven fra den «proletære» tradisjonen inn: En skal rette kampen mot «samfunnet», ikke mot «mannen».

Kvinnene skiller lag, og søsterskapet sprekker, når kvinnekrava begynner å true borgerskapets klasseinteresser. I våre dager skjer det ganske fort. De lavtlønte, dobbeltarbeidende kvinnene i kvinneyrkene, som trenger ei lønn det går an å leve av, ikke bare ei «spe-på-lønn», som trenger 6 timers normalarbeidsdag, som trenger barnehageutbygging og eldreomsorg, som trenger en uavhengig fagbevegelse og frie, faglige rettigheter for å kunne slåss for disse krava, de kommer raskt i direkte motsetning til borgerskapets profittjakt. Ett av borgerskapets våpen i denne kampen, er det rådende kvinnebildet, med kvinnen som oppofrende mor og datter og forsørget «biperson» i familien. En kvinnebevegelse for flertallet må ta utgangspunkt i situasjonen og interessene til kvinnene i det arbeidende folket. Det krever at den er allsidig, og tar opp kampen mot «kjønnsystemet» i sin fulle bredde.

SJABLONGKVINNEN

Ordet «arbeider» maner oftest fram bildet av en mann med kjeledress og hjelm. Dette er «sjablong»-arbeideren, han vi tror er typisk.

Kvinnene i arbeiderklassen er lenge blitt usynliggjort bak bildet av «sjablongarbeideren». Kassadamene, hjelpepleierne, vaskekonene, kontorassistentene, det er ikke dem vi tenker på når vi hører ordet «arbeider». Og når en skal ta opp kampen for «arbeidernes» kår, og utvikle en politikk for å tjene «arbeiderklassens» interesser, da glemmer en kassadamene, hjelpepleierne, vaskekonene og kontorassistentene. Derfor har mye av kvinnekampen dreid seg om å synliggjøre kvinnene, og knuse bildet av «sjablongarbeideren».

Men det finnes en «sjablongkvinne» også. I Norge er hun hvit, heterofil, gift eller samboende med en mann, og har barn. Bak bildet av denne «sjablongkvinnen» er mange kvinner blitt usynliggjort.

Bell Hooks har en skarp kritikk av feministbevegelsen i USA for dens usynliggjøring av svarte kvinner. Feministbevegelsen sammenliknet hele tida «kvinnenes» situasjon med «de svartes» situasjon, som om ikke de svarte også var delt i to kjønn. Dermed ble den særegne undertrykkinga av de svarte kvinnene usynlig (s. 140):

«Hvite feminister utfordra ikke den rasistisk-sexistiske tendensen til å bruke ordet «kvinne» bare om hvite kvinner, de støttet opp under den. For dem tjente dette to formål. For det første ble det mulig for dem å utrope hvite menn til verdens undertrykkere, samtidig som de fikk det til å framstå, gjennom språklige midler, som om det ikke fantes noen allianse mellom hvite kvinner og hvite menn på grunnlag av en felles rasemessig imperialisme. For det andre ble det mulig for hvite kvinner å handle som om det eksisterte en allianse mellom dem sjøl og ikke-hvite kvinner i samfunnet, og på den måten kunne de avlede oppmerksomheten fra sine egne klassefordommer og rasisme. Hvis de hvite kvinnene hadde valgt å gjøre direkte sammenlikninger mellom hvite kvinners situasjon og svarte menneskers situasjon, eller mellom situasjonen til svarte og kvinner, ville det blitt mer enn tydelig at de to grup-

pene ikke var utsatt for identisk undertrykking. Det ville blitt åpenbart at det ikke nødvendigvis finnes likheter mellom kvinnes stilling under patriarkatet og situasjonen til en slave eller en kolonisert person i et samfunn som både er rasemessig og kjønnsmessig imperialistisk. I et slik samfunn kan en kvinne som blir sett på som underlegen på grunn av sitt kjønn, også bli sett på som overlegen på grunn av sin rase, til og med i forhold til menn fra andre raser. Fordi feministene hadde en tendens til å mane fram bildet av kvinnene som ei kollektiv gruppe, ble deres sammenlikning mellom «kvinner» og «svarte» akseptert uten spørsmål. Denne stadige sammenlikninga av «kvinnes» kår og «de svartes» kår avledet oppmerksomheten fra det faktum at svarte kvinner var ekstremt undertrykt både som rase og som kjønn, et faktum som, hvis det hadde blitt understreket, kunne ledet offentlighetens oppmerksomhet bort fra problemene til hvite feminister fra middel- og overklassen.»

Det Bell Hooks kritiserer her, er de hvite feministenes krav om å representere «alle kvinner», mens de i virkeligheten utelukkende tok utgangspunkt i sin egen situasjon, som i praksis var svært forskjellig fra situasjonen til f.eks. fattige, svarte kvinner.

Ideen om et altomfattende søsterskap som forener «alle» kvinner skal ikke trekkes svært langt før den vender seg til usynliggjøring og undertrykking av kvinner som ikke passer inn i den rådende sjablongen. Fellesskap mellom kvinnelige og mannlige arbeidere må bygges på anerkjennelse av det som er særegent hos de to gruppene, ellers blir fellesskapet undertrykkende. På samme vis må fellesskap mellom kvinner bygge på det som er særegent hos ulike grupper kvinner dersom ikke fellesskapet skal bli undertrykkende. Vi har allerede sett det når det gjelder klassemessige skiller. Arbeiderklassens kvinner må slåss nettopp som arbeiderklassekvinner dersom de skal kunne frigjøre seg. Men det finnes også andre skiller kvinner imellom.

Lesbiske kvinner – særegen undertrykking – særegne styrker

Det hender ikke så reint sjelden at motstandere av en eller annen kvinnesak bruker som argument at forkjemperne for saka er lesbiske. Et kjent eksempel er høyrerepresentanten Anders Melteigs innlegg i Oslo bystyre i 1982, da forslagene fra Osloprosjektet mot prostitusjon ble

debattert. Et av forslagene gikk ut på å kriminalisere horekunder. Melteig kommenterte dette slik (gjengitt etter Finstad, 1986, s.129):

«Og jeg må til slutt få lov å være oppriktig nok til å tilstå at jeg har vært særlig betenkt ved dette lovforslag på grunn av en beklemmende følelse av at det er sprunget ut av en fiks ide, unnfanget – det må vel være det riktige ordet i denne forbindelse av en kvinne som, såvidt jeg har forstått, ser med misbilligelse eller skepsis på enhver kjønnsforbindelse mellom mann og kvinne og mener at det er en uting som bare fører til undertrykkelse av kvinnen både i bokstavelig og annen forstand.»

Den kvinnen Melteig siktet til var Liv Finstad, prostitusjonsprosjektets leder. Hun har ganske riktig stått åpent fram som lesbisk.

Men også heterofile kvinner kan bli utsatt for det samme: at de saklige argumentene deres blir forsøkt undergravd ved å påstå at de som fremmer dem, er lesbiske, eller at de ligger under for «lesbisk ideologi». I debatten som fulgte etter utgivelsen av boka «Mannfolk» i 1983, en kvinnepolitisk antologi som tok opp en rekke ulike temaer, ble «lesbisk» og «lesbisk ideologi» brukt som karakteristikk for å gjøre forfatternes argumenter ugyldige. Nina Karin Monsen anmeldte boka i «Morgenbladet» 8/11 1983. «Av artikkelforfatterne er det påfallende mange lesbiske,» hevder hun, før hun fortsetter:

«Om vi legger forfatterne sammen, og trekker et budskap fra dem, blir det: Kvinnene bør ikke forholde seg til menn, men bli lesbiske, incestforbrytere og horekunder henges ut offentlig, menn som driver med sexpress fjernes fra sine stillinger, menn skal diskrimineres i arbeidslivet, kvinner skal ikke dømmes om de dreper menn som mishandler dem, og gatene skal pyntes med innvollene til menn som har begått kvinnedrap.»

Dette selsomme utbruddet fra den tidligere feministen Nina Karin Monsen viste seg å være godt stoff. Monsen ble belønnet med et lørdagsportrett i Aftenposten under tittelen «Hun banner i feministenes kirke». Blant mye annet har hun følgende å si:

«Mannshatet slår dessuten ut i påstander som kommer fra lesbisk hold om at kvinner egentlig, dypest sett, bare kan utvikle en meningsfylt

kjærlighet overfor andre kvinner. For noe forskrekkelig vrøvl! Naturligvis er vårt kjærlighetsliv innrettet på menn.»

I Arbeiderbladet slår Finn Gustavsen an de samme tonene. En kommentarartikkel om pornokampen 3/11 1983 har denne «analysa»:

«Flere strømninger gjør seg gjeldende, med AKP i spissen. Dets spesifikke nymoralisme – med smitteeffekt på hele venstresida, går i hop med Krf's mørkemannspietisme og en lesbisk ideologi som preger deler av en sterkt redusert kvinnebevegelse.»

Hvordan svarer en på slikt? For heterofile kvinner ligger det snublen nær å svare: Nei, jeg er slett ikke lesbisk, jeg er heterofil så god som noen. Men i et slikt svar ligger en innrømmelse av at seksuell legning er av betydning i den aktuelle saka. Vi godtar da at det er et argument mot kriminalisering av horekunder at den som fremmer forslaget er lesbisk.

Hvordan kan «du er lesbisk» bli et argument mot kvinnekamp? Hvordan kan til og med bevisste, sterke kvinner bli sårbare for et slikt argument? Det må ha noe med styrken i forestillinga om sammenhengen mellom «naturlig» kjønnskjærlighet og overordnings-/underordningsforholdet mellom mann og kvinne å gjøre. Kvinnens underordning under mannen er en så uatskillelig del av kjærligheten mellom dem at bare kvinner som ikke retter sin kjønnskjærlighet mot menn, kan sette spørsmålstegn ved dette underordningsforholdet.

Den lesbiske kvinnen blir dermed en utfordring til samfunnets kjønnsystem. Hun løser opp båndet mellom kjærlighet og underordning under mannen. Hun undergraver familiens plass i samfunnhierarkiet ved å være et levende eksempel på at det går an å leve på andre måter enn sammen med en mann i familien. I det siste har også lesbiske kvinners kamp for rett til inseminasjon og adopsjon utfordret kontrollen over kvinners seksualitet. Opp gjennom historia har kvinners seksualitet blitt strengt kontrollert som et middel til å gi ektemannen ektefødte arvinger. Moderne prevensjonsmetoder har svekket kontrollen over kvinners seksualitet (sjøl om den også har hatt den effekten som Bell Hooks peker på: å gi menn ubegrenset adgang til kvinners kropp). Kvinners seksualitet er blitt noe eget – ikke bare et middel til å føde barn. Lesbiske kvinners krav om rett til inseminasjon og adopsjon

setter dette skillet på spissen. Og det utfordrer bildet av den hellige, naturlige familie, med mor, far og barn.

Lesbiske kvinner har vært, og er, hardt undertrykt, og blir stempla som «unaturlige» og perverse. Denne undertrykkinga tar høyst håndfaste former. Det er nok å minne om Hitlers forsøk på å utrydde lesbiske og homofile under siste krig. Under mer «normale» omstendigheter har lesbiske og homofile blitt utsatt for diskriminering på arbeids- og boligmarkedet og i alle andre sammenhenger, de er blitt møtt med vold og forakt og utnevnt til psykiatriske kasus på grunn av sin seksuelle legning. Svært mange (de fleste) har prøvd å «løse» problemet ved å skjule at de er lesbiske og homofile. Å holde en så vesentlig side ved personligheten sin skjult som en skammelig ting, er sjølsagt en enorm påkjenning. Fordømmelsen og forakten eter seg inn i sjølbildet. Da den lesbiske og homofile frigjøringsbevegelsen oppsto, var det en viktig oppgave å kjempe fram en ny, positiv identitet.

Lesbiske kvinner har vært i den situasjonen at de er blitt dobbelt usynliggjort. I kvinnebevegelsen har de forsvunnet bak den heterofile «sjablongkvinnen». Det har nok også vært en viss motstand mot å gjøre lesbiske kvinner altfor synlige, fordi det kunne bidra til å gjøre kvinnebevegelsens argumenter ugyldige i offentlighetens øyne. I den homofile bevegelsen har lesbiske forsvunnet bak den homofile mannen. Men i mange situasjoner er lesbiske kvinners og homofile menns situasjon og interesser svært forskjellig, fordi de tilhører hvert sitt kjønn. (Se Enderud & Ringstad, 1987.)

Lesbiske kvinner er særegent undertrykt. Men de har også særegne styrker. Den viktigste styrken springer kanskje ut av at de er blitt tvunget til å reflektere over sin egen kjønnsidentitet på en annen måte enn heterofile kvinner. Samfunnet byr den heterofile kvinnen et ferdig mønster å gå inn i. Det er et mønster som har sine belønninger, men på bekostning av underordning under mannen. Noe slikt mønster har ikke samfunnet å by den lesbiske kvinnen. I høyden har det en grotesk karikatur å tilby. Lesbiske kvinner må i mye større grad bygge opp en positiv identitet sjøl, en kvinneidentitet som ikke innebærer underordning under mannen som en uatskillelig del av et kjærlighetsforhold. I kampen for å forandre de sosiale kjønnene som dette samfunnet skaper, er derfor lesbiske kvinners erfaringer av betydning for alle kvinner.

Lesbiske kvinner kan også spille en særegen rolle i kvinnebevegelsen på en annen måte. Ved å utfordre kvinnebevegelsen til å gjøre lesbiske kvinner synlige, tvinger de heterofile kvinner til å ta et oppgjør med forestillinga om at kvinnebevegelsens argumenter mister gyldighet når mange lesbiske deltar. Å ta oppgjør med denne forestillinga er å ta oppgjør med den ideen som fortsatt lever sitt eget liv i underbevisstheten vår: at kvinnens underordning under mannen er det eneste «normale» og «naturlige». Lesbiske kvinners krav om sin rettmessige plass i kvinnebevegelsen eksponerer det traurige tankegodset mange av oss fortsatt bærer på.

Innvandrerkvinnen – et «problem»

I en artikkel om norsk innvandringspolitikk beskriver Guri Larsen (1986) hvordan myndighetene skapte «innvandrersproblemet». «Innvandrersproblemet» oppsto da det ikke lenger bare var folk fra andre vestlige land (og delvis Sør-Europa) som kom til Norge, men også mennesker fra den 3. verden. Argumentene for innvandringsstoppen ble bygd opp rundt tre hovedstolper, sier Guri Larsen.

– Norge vil i framtida stå overfor et «økende press» fra folk i den 3. verden som ønsker å bosette seg i Norge.

– Innvandring fører til sosiale problemer. Her ble et helt kompleks av ulike problemer trukket fram. Innvandring kunne hindre nødvendig rasjonalisering og tiltak fra bedriftenes side for å gjøre arbeidsplassene mer tiltrekkende for norske arbeidstakere. Innvandring kunne forsterke problemene i pressområdene. Innvandring kunne skape problemer for kvinner som ville ut i arbeidslivet, siden arbeidsplassene i stedet ville gå til innvandrere (det var Likestillingsrådet som kom med den!). Innvandring ville «åpenbart skape sosiale problemer her i landet», særlig når det gjaldt boligforhold og økt press på sosialhjelpsapparatet.

– Innvandringsstopp er til fordel for innvandrerne sjøl og landene de kommer fra. Ei offentlig utredning argumenterte med at «utvandring i større målestokk demper det politiske presset som arbeidsløshet og underbeskjeftigelse kan ha skapt, og rent foreløpig gi en del av befolkningen bedre inntekter. Men på lengre sikt gjør masseutvandring sitt

til å forhale de strukturendringer som de fattige land må gjennomføre for at en positiv økonomisk utvikling kan komme i gang.» I tillegg ble det argumentert med at det var best for de innvandrerne som allerede var i landet, at det ikke kom flere. En måtte konsentrere seg om å bedre situasjonen for dem som allerede var her.

Slik fikk innvandrere fra den 3. verden sin identitet, skapt av norske myndigheter: de var et «problem». I den første tida var det i hovedsak menn som kom, for å søke arbeid. Innvandringsstoppen satte en bom for dette. Da dukket «dobbelproblemet» opp, nemlig innvandrerkvinnen. Guri Larsen skriver om hvilke argumenter som ble brukt da den «midlertidige» innvandringsstoppen etter noen år ble forlenget på ubestemt tid (s. 42):

«Men de «gamle» argumentene står fortsatt ved lag: Selv om innvandringsstoppen stort sett har virket i samsvar med forutsetningene, og det er gjort anstrengelser med sikte på å bedre forholdene i Norge for utenlandske arbeidstakere og deres familier, er situasjonen for mange grupper innvandrere fortsatt meget vanskelig. Blant annet som følge av den økende familieinnvandring de siste måneder (denne berøres ikke av stoppen) har problemer i tilknytning til boligsituasjonen snarere økt enn avtatt. Også på andre områder er situasjonen vanskelig fortsatt.» (St.meld. nr. 74, 1979–80, s. 31.)

Nå er det familieinnvandringen som «skaper problemene». Og den kan det ikke settes en stopper for. Familiegjengenforening er en internasjonal rettighet, og hjemlet i fremmedforskriftene. (Riktignok begrenset utfra vestlige standarder med kjernefamilie.)»

Svært mange av innvandrerkvinnene fra den 3. verden er kommet til Norge med hjemmel i bestemmelsene om familiegjengenforening. De er blitt et ekstra «problem» som «problemet» (arbeidstakere fra den 3. verden) drar etter seg. Og dette ekstra, «problemet» kan ikke myndighetene verge seg mot med innvandringsstoppen som våpen.

Det er ut fra disse premissene innvandrerkvinner fra den 3. verden blir møtt i Norge, og det er disse premissene handlingene deres blir tolket ut fra. Dette fører bl.a. til at et grotesk statlig overgrep som å straffe kvinner med landsforvisning dersom de skiller seg, blir mulig når ofrene er innvandrerkvinner. Og det fører til at innvandrerkvinnens situasjon blir tolket ut fra negative «egenskaper» ved henne, gjerne «egenskaper» som har rot i hennes «kultur». Hedda Giertsen har pekt

på hvordan vi ofte bruker stereotype forestillinger om andre folks «kultur» for å tolke handlingene deres, helst handlinger som å oppfatte som negative (1986, s. 21):

«Når vi snakker om kulturkonflikter betyr det som oftest at vi låser situasjonen og gir opp å finne noen løsninger. For det første innebærer det at vi legger årsaken til en handling til personens kultur. Vi prøver ikke å finne ut hva som finnes av nyanser, ulikheter og motsetninger i andre kulturer, men bruker glatt forenklede, generaliserte forestillinger om alle fra et bestemt land eller verdensdel. (Så hender det at samme type handling blir begått av en nordmann. Hvor ligger årsaken nå? Vi plasserer den behendig i individet, aller helst i avvikende trekk. Ikke i kulturen.)»

I ei drøfting av ei bok av Sven Axel Månsson (*Kärlek och kulturkonflikt*), gir Hedda Giertsen (1985) et slående eksempel på denne måten å tolke innvandreres handlinger på. Månsson har intervjuet en iraner bosatt i Sverige, som forteller om en episode der han overnattet hos en svensk kvinne. De lå nakne ved siden av hverandre, men han fikk ikke ligge med henne. For iraneren var dette forvirrende. At en kvinne la seg naken i senga ved siden av en mann, betydde slik han var vant til å tolke det, en invitasjon til samleie. Iraneren følte seg krenket. Men han gjorde ingenting. Det ble ingen voldtekt. Iraneren forklarer sjøl dette med at han har en slags sperre inni seg, som forhindrer at han forgriper seg på kvinner i en slik situasjon, en «slags politisk moral som sier at en ikke kommer noen vei med bruk av vold i slike situasjoner».

Månsson prøver så å tolke denne situasjonen og mannens handlinger ut fra begrepet «kulturkonflikt» (gjengitt etter Giertsen, s. 44):

«Tross at det formodentlig foreligger en kulturkonflikt, som kan være nokså problematisk, utløser ikke denne automatisk en voldtekt. Den «sperren» mannen sier at han har, finnes sannsynligvis hos de fleste mennesker i slike situasjoner.»

Underforstått hos Månsson er det at «kulturkonflikten» egentlig skulle ført til voldtekt. Når det ikke «automatisk» skjer, skyldes det at iraneren har en allmennmenneskelig sperre mot vold. Det negative, impulsen til voldtekt, tilskrives iranerens kultur. Det positive, sperren mot å bruke vold, tilskrives noe «allmennmenneskelig». Som Hedda Giertsen

påpeker: Hvorfor tolkes ikke iranerens «politiske moral mot å bruke vold» som en del av verdisystemet i kulturen hans?

Denne mekanismen er viktig for å forstå rasismen i sin alminnelighet, og innvandrerkvinnenes situasjon. Heiberg og Roli beskriver situasjonen for mange innvandrerkvinner fra den 3. verden slik (1981, s. 82):

«For å forstå konsekvensene av flyttingen er det viktig å se på en del fellestrekk ved innflytternes bakgrunn. Hjemlandet er organisert forskjellig fra Norge både når det gjelder lønnsarbeid, sosiale rettigheter og ytelser, og praktiske oppgaver i hjem og samfunn. Kvinnenes arbeidsoppgaver der var knyttet til produksjonen av nødvendigheter (jordbruksarbeid, hjemmeindustri, mat- og kleslagning) ved siden av barnefødsler og omsorgs- og husholdsarbeid. Gjennom slekten, kvinnefellesskapet eller lokalmiljøet hadde kvinnen muligheter for å øve innflytelse, samtidig som hun hadde trygghet ved å inngå i en større sosial sammenheng.

Flyttingen til Norge betyr forandringer i land, bosted og verdier. Kvinnen blir avhengig av kjernefamilien som sosial og økonomisk enhet, og hun flytter sin solidaritet og avhengighet fra slekten over til ektemannen. Denne lille enheten opplever møtet med Norge som en konfrontasjon med en majoritet som ikke aksepterer deres måte å leve på. Her i landet utgjør innvandrerkvinnen ingen naturlig del av produksjonen eller nærmiljøet. Hennes omsorgsfunksjoner øker, og hun tilbyr ikke andre oppgaver i det norske samfunnet.»

Innvandrerkvinnen kommer inn i landet, allerede definert som et «dobbeltproblem». Hun presses inn i en isolert, avhengig, maktløs posisjon. At hun havner i en slik situasjon, tolkes som utslag av egenskaper ved henne og hennes «kultur», ikke som et resultat av måten det norske samfunnet møter henne på. Myndighetene «... bygger opp under innstillingen om at det i andre kulturer hører med at kvinner skal være hjemme og innestengte. Myndighetene legitimerer på denne måten sin diskrimineringspolitikk overfor innvandrerkvinnene,» sier Heiberg og Roli (s. 88).

Å synliggjøre innvandrerkvinnene betyr dermed å synliggjøre undertrykkende strukturer og mekanismer i vårt eget samfunn. Dette er en viktig del av den nødvendige solidariteten med innvandrerkvinnene. Og det er viktig for å kunne kjempe kampen mot et undertrykkende samfunn helt til banns.

Å forstå undertrykkinga til bänns

Lesbiske kvinner og innvandrerkvinner er ikke de eneste som risikerer å bli usynliggjort bak «sjablongkvinnen». Det samme gjelder samekvinner, kvinner som lever alene, kvinner som er eneforsørgere, gamle kvinner. Resultatet blir at deres krav og problemer ikke kommer fram, de får ingen støtte i sin kamp. Og «sjablongkvinnen» kan komme til å legitimere former for undertrykking som ikke rammer henne sjøl direkte.

Det andre resultatet er at forståelsen av samfunnet, og de undertrykkende strukturene og mekanismene som rår, blir mangelfull og haltende. Oppgjøret med undertrykkinga går ikke djupt nok, blir ikke radikalt nok. Jeg har tidligere, med utgangspunkt i Amiri Barakas skuespill, snakka om det umulige i å kjempe mot rasismen med kvinneundertrykking som grunnlag. Men det motsatte: å kjempe mot kvinneundertrykking med rasismen som grunnlag, er også umulig. Den som ikke bare ønsker noen begrensa forbedringer for sin egen gruppe under kapitalismen, men et helt nytt, frigjørende samfunn, må forstå undertrykkinga i sin fulle bredde. Da stenger «sjablongkvinnen» for utsynet.

HERFRA TIL DIT – DEL I

I kapitlene foran har jeg prøvd å vise hvordan kvinneundertrykkinga inngår som en del av kapitalismens økonomiske basis og maktapparat. Hvordan kommer vi så herfra til dit – til et samfunn der kvinneundertrykkinga ikke lenger rår? Det dreier seg om en kamp med minst to hovedetapper. Den første hovedetappen er kampen under kapitalismen, for å bedre kvinnes kår og bygge opp de kreftene som til slutt skal styrte borgerskapet som klasse. Den andre hovedetappen er kampen mot kvinneundertrykkinga under det sosialistiske overgangssamfunnet, for å nå fram til det klasseløse, kommunistiske samfunnet der kvinneundertrykking ikke finnes. Dette kapitlet skal handle om den første av disse to hovedetappene.

Den doble bevisstheten

Da den moderne arbeiderklassen ble skapt, skjedde det ikke bare en forandring i måten folk arbeidet og levde på. Det skjedde også en forandring i folks tanker, i folks oppfatning av seg sjøl. Arbeiderne ble seg bevisst at de var en sort, som sto i motsetning til en annen sort, nemlig de som eide og styrte fabrikkene og samfunnet. De ble seg bevisst at de som var av samme sort måtte holde sammen. Denne nye bevisstheten, klassebevisstheten, ble ei mektig kraft i kampen for bedre kår og for et annet samfunn.

I dag er den kjønnsmessige sammensetninga av arbeiderklassen en annen enn før. Halvparten av den yrkesaktive arbeiderklassen i Norge er nå kvinner. I den 3. verden har det også vokst fram et stort, kvinnelig proletariat.

Kvinnene har ikke vært vant til å se på seg sjøl som ei felles, samfunnsmessig kraft på samme måte som den mannlige delen av arbeiderklassen. Og herskerne forteller dem da også at de ikke er virkelige

arbeidere: Dere er forsørga husmødre, sier høyesterettsdommerne til de fire oppsagte kvinnene ved Hillesland. Dere er jenter som venter på å bli gift, sier sjefene på bedriftene i den 3. verdens frihandelssoner til arbeiderne sine. Det samme opplever den voksende delen av den 3. verdens fattigbønder, som er kvinner: Dere er ikke bønder, dere er mødre og husmødre, sier utviklingsekspertene til dem.

Men de fire Hillesland-kvinnene merker godt at de er arbeidere. Det merker de unge jentene på fabrikkene i den 3. verdens frihandelssoner også. Og kvinnebøndene merker at de er bønder. Den kvinnelige delen av arbeiderklassen, og den kvinnelige delen av den 3. verdens fattige bondeklasse vil finne sin plass i de undertrykte klassenes opprør.

Men de merker også at det er noe som er annerledes med dem enn med de andre arbeiderne og bøndene. Dette annerledes er nettopp at de tilhører et undertrykt kjønn. Bevisstheten om hvilket kjønn de tilhører, binder dem sammen med undertrykte kvinner over hele verden.

Arbeidere og bønder, men også kvinner. Denne dobbeltheten skaper felles erfaringer, noe felles i kår og livssituasjon som gir opphav til felles tanker, til en felles bevissthet. Denne bevisstheten – kvinnebevisstheten, er – og vil bli – ei mektig kraft i kampen for bedre kår og for et nytt samfunn.

Den doble bevisstheten gir kvinnene en spesiell stilling i kampen. Kvinner har to kriger å kjempe. Både strategien og organiseringa må ta hensyn til det. Dette oppleves i praksis av politisk og faglig aktive kvinner over hele verden. Heliette Ehlers, kvinnesekretær i landarbeiderforbundet ATC i Nicaragua sa det slik da jeg snakket med henne i 1986: «Vi kvinner har en dobbelt oppgave: Vi må både være militante i fagforeninga på lik linje med menn, og vi må slåss for de særskilte kvinnekrava.»

Her hjemme er det særlig Siri Jensen (1986b) som har pekt på betydninga av kvinnebevisstheten. Når kvinnene har gått i spissen på en rekke felter av arbeiderklassens kamp de siste åra, så har det nettopp med situasjonen deres som kvinner å gjøre. De står i «skvisen mellom jobb og familie». Dette får en rekke konsekvenser:

– Kvinner får et annet forhold til tid enn menn. Dette legger grunnlaget for kravet om 6-timers-dagen, og for at kvinnene blir drivkraft i den kampen.

– Kvinnelønns status som tilleggslønn i familien tvinger fram kravet om ei lønn til å leve av og forsørge unger på. Dessuten er det stadig flere kvinner som faktisk blir forsørgere uten at familiens funksjon som økonomisk enhet endres.

– Kvinnenes situasjon gjør at de er nødt til å stille krav om barnehager, eldreomsorg osv. For kvinnene er ikke dette bare «sosiale saker som fagforeninga bør være opptatt av». Det handler om kvinners arbeidsplasser og arbeidsbetingelser. Kvinnenes krav utvider den tradisjonelle fagforeningsvirksomheten. I tillegg åpner de for omfattende allianser med pasienter, klienter, brukere. Arbeidsforholda for kvinnene og leveforholda for disse gruppene er nært knyttet sammen.

– Angrep på normalarbeidsdagen vil ytterligere utnytte kvinnenes stilling til å presse fram mer ubekvem arbeidstid, dårligere lønns- og arbeidsforhold.

– Angrepene på lønnsoppgjør/lønnssystemet vil presse kvinnelønna enda lenger ned.

– Innstramming og privatisering i offentlig sektor rammer kvinner tredobbelt: Det rammer både kvinners arbeidsplasser og arbeidsforhold, det betyr mer ubetalt omsorgsarbeid, og det rammer kvinner som brukere.

Kvinnenes stilling legger derfor grunnlaget for at de har mest å vinne på kampen om arbeidstida, for 6-timers-dagen, kampen om de sentrale lønnstillegga og lavlønnsgarantien, og kampen om offentlig sektor, sier Siri Jensen. Vi ser også at kvinnene går i spissen i praksis på disse områdene. Hun konkluderer med at arbeiderklassen nå har to spisser. Før hadde arbeiderklassen en spiss: det tradisjonelle kjerneproletariatet. De spilte, og spiller fortsatt, en ledende rolle i kraft av verdiene de produserer, i kraft av å være konsentrert på store arbeidsplasser, i kraft av å være godt organisert og ha sterke kamptradisjoner. Nå har det skjedd noe nytt: Arbeiderklassen har fått en spiss til. Denne spissen er de kvinnelige arbeiderne, som spiller sin ledende rolle i kraft av at de, som undertrykt kjønn, tvinges til å reise en rekke kamper av grunnleggende betydning for hele arbeiderklassen. Derfor ser vi at kvinnene går i spissen i kampen om arbeidstida, i kampen om offentlig sektor og i kampen om lønna.

Kvinneorganisering – et nøkkelledd

Den kvinnelige delen av arbeiderklassen er en klasse i utvikling. Den har ikke, som det tradisjonelle kjerneproletariatet, en lang, faglig tradisjon og en sikker identitet som ei viktig kraft i klassekampen. Riktignok finnes det kvinner i kjerneproletariatet. Men også de kvinnelige industriarbeiderne har stått, og står, i en særstilling. De fleste jobber i de lavtlønte kvinneindustriene, og har ikke hørt til de «toneangivende» sjiktene i kjerneproletariatet. Marion Palmers beskrivelse av hvordan kvinnelige tillitsvalgte risikerer å bli møtt av mannlige fagforeningskamerater gir et godt bilde av «klasseforskjellen» mellom kvinner og menn (1986, s. 76):

«Joda, vi deltar på faglige kurs, vi kvinfolk og. Der lærer vi hvordan vi skal bli gode forhandlere, og hvordan vi skal gå fram for å få opp saker for bedrifts- og miljøutvalg. Feilen er bare at kartet ikke stemmer helt med terrenget når vi kommer hjem.

«Du må da slå hovedavtalen i bordet til dem – det står jo der at du har rett til nødvendig tid til tillitsvalgtarbeid!» Hvor mange kvinnelige tillitsvalgte har ikke hørt disse ordene fra velmenende mannlige fagforeningskamerater.

Og vi blir frustrerte fordi vi tror at det er fordi vi ikke er dyktige nok tillitsvalgte at vi ikke får igjennom krava våre.

Jeg var på et kurs en gang hvor ei dame knakk helt sammen etter å ha hørt et langt foredrag om bedriftshelsetjeneste, sosialtillitsvalgt, AKAN-utvalg og attføringsutvalg. «Jeg forstår ikke at vi to lever på samme kloden,» utbrøyt hun til foredragsholderen. Han snakket om hvordan dette fungerte på en arbeidsplass med 2.000–3.000 ansatte. Hun kom fra en liten fiskeindustribedrift i utkant-Norge. Hun var utslitt – men det var ingen jobber hun kunne attføres til på arbeidsplassen hennes. Uføretrygd var eneste framtidsutsikt. Hun hadde krangla lenge med ledelsen for å få gratis arbeidshansker. De fikk det til slutt. Men det var jo ikke så mye å komme på Sørmarka og skryte av!»

De fleste kvinner finnes imidlertid i det en har vært vant til å se på som «perifere» deler av arbeiderklassen: i handel og kontor, i service, i offentlig sektor. Dette er sjikt som tradisjonelt har hatt en svakere «arbeideridentitet» enn kjerneproletariatet. Og kvinnes identitet har gjerne vært knyttet til stillinga i familien først og fremst. Deltidsarbeid,

avbrudd i det yrkesaktive livet på grunn av omsorgsplikter, har ikke akkurat bidratt til å styrke arbeideridentiteten.

På tross av dette ser vi altså at kvinnene spiller en stadig viktigere rolle i arbeiderklassens kamp. Men de gjør det like mye ut fra sin identitet som kvinner som ut fra sin identitet som arbeidere. Det er erfaringene og fellesskapet som undertrykt kjønn som er mye av motoren i de kvinnelige arbeidernes kamp.

Den viktigste svakheten ved den kvinnelige delen av arbeiderklassen er at den ikke er seg bevisst sin egen stilling og rolle, bl.a. fordi den ikke er organisert, sier Siri Jensen. Den kvinnelige delen av arbeiderklassen er ikke organisert ut fra det som er grunnlaget for den rollen de spiller i klassekampen: Den dobbelte stillinga som undertrykt klasse og undertrykt kjønn. For å utløse det svære potensialet som finnes blant dem, må de kvinnelige arbeiderne organiseres, ikke bare som klasse, men også som kjønn. Marion Palmer fortsetter sin beskrivelse av kvinnelige tillitsvalgtes sørgelige opplevelser på Sørmarka med å si (s. 77):

«Hva om vi krevde egne kvinnekurs i fagbevegelsen? Kurs der vi kunne ta opp problemene vi strir med på våre premisser. Ofte er kvinnene tause på kursene, mens mennene kappes om å fortelle hvem som har fått til de beste avtalene. Enn om vi fikk slike kurs på tvers av forbundskillene – der vi kunne møtes: Rengjøringskvinner, jentene fra vaskeriene, kassadamer, filétjenter, samlebandsarbeiderne, kontorassistenter, stuepiker og alle de andre. Jeg tror det ville bli en helt annen type kurs. De ville handla om vår klode.»

Det Marion Palmer peker på her, er nødvendigheten av former for kvinneorganisering innafor fagbevegelsen. Men dette er ikke nok. Nettopp fordi rollen til den kvinnelige delen av arbeiderklassen springer ut av situasjonen deres som kvinner, er økt kvinneorganisering og kvinnebevissthet et nøkkelledd for å styrke dem som kraft i klassekampen. De kan ikke «konstitueres som klasse» bare gjennom fagbevegelsen, de kan bare bli bevisst sin rolle om de også er organisert som kvinner – ut fra kvinners helhetlige situasjon. Dette betyr at kvinneorganisering er like viktig som fagorganisering.

Det er interessant å se at Elson & Pearson, på grunnlag av sine studier av kvinner i bedrifter i den 3. verdens frihandelssoner, kommer

fram til nesten identiske konklusjoner. Også de peker på at fagorganisering ikke er nok. Særegen kvinneorganisering må til (1984, s. 38):

«De formene arbeidernes organisasjoner tradisjonelt har tatt, har vært utilstrekkelige fra kvinnesynspunkt, fordi de ikke har tatt hensyn til, og bygd inn i strukturen sin, at kjønnes situasjon er ulik. Fagorganisasjoner for eksempel, har vært organisert for å representere «arbeiderne», politiske partier for å representere «arbeiderklassen». Siden det ikke er blitt tatt hensyn til kjønn, har dette i praksis betydd at de har representert mannlige arbeidere. Kvinner i arbeiderklassen er stort sett blitt representert bare gjennom sin avhengighet av mannlige arbeidere. I tillegg er det slik at de spesielle problemene som angår kvinner som et undertrykt kjønn, ofte er problemer som det ikke er lett å ta opp gjennom de tilvante formene for fagforeningsarbeid og politisk aktivitet i arbeiderklassen. Nye organisasjonsformer må til for å kunne ta opp disse problemene, organisasjonsformer som både gjør praktisk, øyeblikkelig handling mulig, og som avslører de sosiale røttene til det som ved første øyekast framtrer som en serie individuelle, personlige problemer, der den eneste fellesnevneren er de antatte «naturlige» egenkapene kvinnekjønn har.»

Men kvinneorganisering er ikke bare et helt nødvendig middel for kvinnene i dagskampen. Elson & Pearson trekker også opp andre perspektiver (s. 39):

«Kvinnenes kamp som kjønn bør ikke bedømmes bare etter hva som oppnås av konkrete forbedringer i kvinnenes situasjon. Den bør også bedømmes ut fra hvordan kampen sjøl utvikler evnen til sjølbestemmelse. Utviklinga av bevisst samarbeid og solidaritet kvinner imellom på grunnlag av felles erfaringer med kvinneundertrykkinga er et enda viktigere mål enn en eller annen forbedring i jobbmuligheter, velferdstjenester, bedret rettslig stilling, svekket «machismo» eller «patriarkalske holdninger». Forbedringer som kommer som et resultat av kapitalakkumulasjon, statlig politikk eller endrete holdninger hos menn, kan gå tapt igjen. Varige gevinster avhenger av det forholdet som bygges opp mellom kvinnene sjøl.»

De organiserte uttrykkene for kvinnebevisstheten kan ta mange slags former. Det kan være organisasjoner med et mer begrensa arbeidsområde, som Kvinner i kamp, krisesenterbevegelsen, Kvinner i mannsyrker, kvinnekongresser og kvinneutvalg innafor fagbevegelsen og andre organisasjoner, og det kan være mer tidsbegrensa aksjoner, som

«Kvinnenes tariffaksjon» våren 1986. Og det kan være demonstrasjonstogene 8. mars. Alle disse formene er viktige, fordi de trekker oppmerksomheten mot kvinners fellesskap som undertrykt kjønn, og hvordan dette preger livet deres. Men det finnes også kvinnepolitiske organisasjoner med et mer helhetlig program, som Kvinnefronten i Norge. Slike organisasjoner spiller en spesielt viktig rolle, fordi de tjener som ankerfeste for kvinnebevisstheten. De setter de ulike kampavsnittene i sammenheng, de er det organisatoriske uttrykket for den totale opplevelsen av det å være kvinne. Sterke organisasjoner av denne typen vil bidra så å si til å eksportere kvinnebevissthet til andre organisasjoner og andre sammenhenger, f.eks. fagbevegelsen. Dette har vi allerede sett i praksis. I mange tilfeller har faglige saker av spesiell betydning for kvinner blitt tatt opp først i kvinnebevegelsen, deretter i fagbevegelsen. 6-timers-dagen er ett eksempel. Andre eksempler er støtten til kvinnene ved Våler Skurlag og kvinnene ved Hillesland, der Kvinnefronten var først ute med organisert støttearbeid. Kravet om kjønnskvoteering kom også inn i fagbevegelsen via kvinnebevegelsen. Det har ofte vært slik at kvinnepolitiske saker først er blitt pressa inn på fagbevegelsens dagsorden etter at kvinnebevegelsen har gjort dem til politiske spørsmål.

Pornokampen og kvinnebevisstheten

Kampen mot porno er kanskje den enkeltsaken i hele spekteret av kvinnespørsmål som har fått breiast oppslutning de siste åra. En viktig grunn til dette, tror jeg er at kvinner ikke opplever den som en «enkelt-sak». Det dreier seg rett og slett om kvinners menneskeverd. Unni Rustad beskriver pornoens budskap slik (1986, s. 82):

«Her er jenta alle menn drømmer om, alle menn vil gjerne ha samme pike. Og hvem vil de ha? Jo, hun som sier: «Jeg betyr ingenting, jeg er ingenting. Det er DU som bestemmer hva jeg skal gjøre. Du kan bruke meg som du vil. Jeg er til for deg. Jeg ønsker det du vil. Du har makten.»»

Pornoen er konsentrert propaganda for maktforholdet mellom kjønnene. Bare gjennom makt kan mannen oppleve lyst, og bare gjennom

underkastelse kan kvinnen oppleve det. I innhold er budskapet akkurat det samme som det som spres fra de mest reaksjonære kristne gruppene: Kvinnen skal være mannen underdanig, og uten at det er slik, er kjærlighet mellom dem umulig. Pornoen har imidlertid en form som gjør at den når et breiere publikum i vår verdsliggjorte tid.

Pornoen er også konsentrert propaganda for at kvinner er noe annet enn mennesker. Slik skapes sosial avstand mellom kvinne og mann, noe som letter fortsatt undertrykking og overgrep. Her er ett av Unni Rustads eksempler på hvordan kvinner gjøres til noe annet enn mennesker (s. 89):

«Kriminalmagasinet heter et ukeblad. Mange ser på det som et skikkelig blad de kan ha liggende hjemme på stuebordet, lese på bussen eller toget. Bladet er til salgs sammen med bensin på bensinstasjonen, sammen med dagligvarer. Det regnes til den såkalte mykpornoen.

Medarbeiderne har vært på reportasjereise i Jugoslavia og truffet jugoslaviske kvinner. Hva er jugoslaviske kvinner? Jo, det er «statseide bryst og lår». «Her var det full strip» med gode muligheter til å teste «skikkelig jugoslavisk musepostei». Har en «musepostei» noe til felles med et menneske?»

Kampen mot porno har lært kvinner mye om samfunnets syn på oss. Den har rørt og opprørt oss følelsesmessig så vi kjenner det i involvene. Den har skapt et raseri, ikke bare over en enkeltsak, men over selve den fornedrende identiteten vi bys. I samme retning har det også trukket at kvinnemishandling, voldtekt og prostitusjon er blitt gjort til politiske spørsmål av kvinnebevegelsen. Det handler om kvinners menneskeverd.

Disse kampene, og bevisstheten de har skapt, har gitt impulser til andre sider ved kvinnekampen. De gjør det lettere å se kvinnelønna, mangelen på daghjem, kravet om 6-timers-dagen i en sammenheng. De gjør det lettere å se kvinnes plass i samfunnet, som kommer til uttrykk på tusen og en måter. Pornokampen har derfor hatt stor betydning, for eksempel for de kvinnene som slåss i fagbevegelsen, sjøl om pornokampen i hovedsak er blitt ført på andre arenaer. Dette er enda en grunn til at en snever «faglig» kvinneorganisering ikke er tilstrekkelig, ikke engang for å styrke kvinnes faglige kamp.

Sterke kvinneorganisasjoner med et helhetlig program må til for å knytte kampene sammen så de kan gi næring til hverandre og bygge

opp en helhetlig kvinnebevissthet. Det betyr noe for muligheten til å vinne fram i dag. Men, som Elson & Pearson peker på: Vel så viktig er det kanskje at kvinner blir seg sin egen situasjon som undertrykt kjønn bevisst, at de organiserer seg, at de danner et fellesskap, at de lærer sine egne styrker å kjenne. Slik bidrar de til å bygge opp den styrken som skal rydde kapitalismen av veien. Og de sikrer at den arbeiderklassen som skal bygge et nytt, sosialistisk samfunn ikke er «kjønnsblind». En sterk kvinneorganisasjon med kamperfaring og solid kvinnebevissthet er dessuten et redskap som vil komme godt med når kampen om utforminga av det sosialistiske samfunnet skal føres.

Hvordan organisere Aker brygge?

De kvinnelige arbeiderne (og deres nærmeste allierte, kvinnene i de laveste småborgerlige sjikta) har tydelig vist at de er ei kraft å regne med i klassekampen. Trass i det er de, som Siri Jensen påpeker, en klasse i utvikling. Mange kvinner jobber på store arbeidsplasser, der de er konsentrert og forholdsvis lette å organisere. De store sjukehusene er et godt eksempel. Men mange kvinner jobber også i små bedrifter og butikker, under uregulerte arbeidsforhold, til uregelmessige tider og uten tariffmessig fastsatt lønn. Der hvor Nyland Verft, en tradisjonsrik arbeidsplass for kjerneproletariatet i Oslo lå, har vi nå «Aker Brygge», med sitt virvar av butikker og kafeer. Fortsatt jobber det et stort proletariat her. Men karakteren til dette proletariatet har skifta: Fra menn med hjelm som utgjorde tyngden i den mektige «Avdeling 1», Oslo Jern og Metall, til ekspeditriser og serveringsdamer, ofte unge jenter, uten noen organisatorisk tilknytning.

Dersom tendensen til å skille arbeiderklassen i to grupper: «stamarbeidskraft» og «randarbeidskraft», utvikler seg, vil vi få flere «Aker Brygge»-problemer. Det vil bli enda flere som jobber i småbedrifter, hos underentreprenører og underleverandører, i private småfirmaer som leverer tjenester, f.eks. reingjøring, til store arbeidsplasser. Privatisering av offentlig sektor drar i samme retning. Dette vil trekke med seg uregulerte arbeidsforhold, uregelmessige arbeidstider, deltid og svakt oppsigelsesvern.

Hvem organiserer jentene på Aker Brygge? Hvem ser det som en oppgave å «konstituere» dem som klasse? Den tradisjonelle fagbevegelsen har vist liten interesse. Da Handel og Kontor ble gjort oppmerksom på at lukningsvedtektene ble brutt over en lav sko på Aker Brygge, gjorde de ikke stort mer enn å trekke på skuldrene. De fire kvinnene ved den vesle Hillesland-bedriften var heller ikke fagorganiserte da de fikk sparken. Dermed så ikke LO det som «sin sak». Det som skjedde, er imidlertid ganske lærerikt: Trass i at de i utgangspunktet ikke engang var fagorganiserte, hadde de fire kvinnene styrke og bevissthet nok til å slåss saka si helt fram til Høyesterett. Forbannelsen deres sprang først og fremst ut av at de ble oppsagt fordi de var kvinner. Og mens fagbevegelsen avviste dem, organiserte kvinnebevegelsen støttearbeid. Gjennom kvinnebevegelsens støttearbeid fikk de etter hvert også en god del støtte fra fagbevegelsen, særlig fra klubber og foreninger.

Kanskje må en tenke helt nytt når en skal organisere jentene på Aker Brygge. Kanskje må en nettopp ta utgangspunkt i at de er jenter? Og kanskje er det spørsmål som ligger fjernt fra de tradisjonelt «faglige» som kan fenge dem i første omgang? Det kan hende at den tradisjonelle fagbevegelsen er så stivna i synsvinkel og arbeidsmåte at den er ute av stand til å møte utfordringa fra Aker Brygge og liknende fenomener. For alle som ønsker å styrke arbeiderklassens evne til å slåss, må det likevel stå som en viktig oppgave å trekke også denne delen av den kvinnelige arbeiderklassen inn i kampen.

Alliansen mellom de to spissene

Både i kampen mot kapitalens angrep på arbeiderklassen i dag og i kampen for et nytt samfunn er det nødvendig med en allianse mellom de to spissene i arbeiderklassen. Det er også nødvendig med en allianse mellom arbeiderklassen og det arbeidende folket, blant annet de laveste småborgerlige sjiktene (f.eks. lærerne) der vi finner svært mange kvinner.

En slik allianse er vanskelig, av mange årsaker. En av dem er det sosialdemokratiske hegemoniet i fagbevegelsen. Den sosialdemokratiske ledelsen i fagbevegelsen har som linje å splitte mest mulig; mellom LO-forbund og «gule» forbund, mellom privat sektor og offentlig

sektor, mellom dem som vil ha 6-timers-dag og dem som vil ha lavere pensjonsalder. Og mannssjåvinismen er en uatskillelig del av politikken deres, slik jeg har beskrevet tidligere.

En allianse mellom kjerneproletariatet og den nye «spissen» – den kvinnelige delen av arbeiderklassen, må derfor kjempes fram mot toppen i fagbevegelsen, særlig mot toppen i de mannsdominerte forbunda.

Men mannssjåvinismen finnes sjølsagt også på grunnplanet. De som ønsker å slåss for alliansen mellom de to spissene, står derfor overfor oppgava med å vinne grunnplanet først.

Mange synes det er kunstig og vanskelig å ta opp typiske kvinnesaker eller gi saker en «kvinnevri» (f.eks. argumentere med at 6-timersdagen er særlig viktig for kvinner) på mannsarbeidsplasser og i mannsfagforeninger. Det fenger ikke, vekker ingen gjenklang. Når en tar opp noe som har direkte tilknytning til de mannlige arbeidernes eget liv og problemer, er det lettere.

Dette stemmer sikkert. Men det uttrykker samtidig et snevert og kort-siktig syn på arbeidet i fagbevegelsen. Å ta opp kvinnesaker i mannsdominerte fagforeninger er et ledd i arbeidet for å bygge alliansen mellom «de to spissene». Det er med på å bevisstgjøre de mannlige arbeiderne om at arbeiderklassen er delt i to kjønn, at de kvinnelige arbeiderne har sine særegne kamper og problemer, at de er klassefeller som trenger og fortjener støtte, og at solidariteten tjener begge parter.

Hvem skal gå i brodden for dette innafor det tradisjonelle kjerneproletariatet? Her spiller sjølsagt kvinnene i kjerneproletariatet en stor rolle. De står med ett bein i hver leir og kan bli et bindeledd. Det betyr mye at kvinnene i kjerneproletariatet fører en kvinnebevisst faglig politikk. Dette gjelder også de kvinnene som jobber innafor utprega mannsyrker i kjerneproletariatet. Slike kvinner er utsatt for et enormt press for å bli en av «gutta», overta synsvinkelen, holdningene, omgangstonen og fleipen. Ofte er dette den eneste måten å overleve på. Kvinneorganisering blant kvinner i mannsyrker er derfor nødvendig som en støtte til å slåss for kvinnesaker og kvinneperspektiv.

For å bygge alliansen trengs det imidlertid også «kvinnebevisste» mannfolk i det tradisjonelle kjerneproletariatet, som slåss systematisk for støtte til kvinnekampen og mot mannssjåvinisme blant arbeidskameratene sine. Støtte til kvinnekampen burde være en like selvfølgelig del av ei klassekamplinjé i fagbevegelsen som mannssjåvinismen er en

selvfølgelig del av LO-ledelsens klassesamarbeidspolitik. «Kvinnebevisste» mannfolk er dessuten viktige som modeller for arbeidskameratene sine.

Et av hindrene for en slik allianse er manglende kunnskap om kvinnelige arbeideres situasjon. Lav lønn og dårlige arbeidsforhold ses som et resultat av kvinnes egne svakheter. Marion Palmers beskrivelse av hvordan kvinnelige tillitsvalgte blir møtt på Sørmarka med et underforstått budskap om at de er «dårlige forhandlere», og derfor ikke får sitt igjennom, er et eksempel. Men kvinnes stilling i arbeidslivet har objektive årsaker som henger sammen med den spesielle, økonomiske rollen de er satt til å spille.

Å bygge alliansen mellom «de to spissene» krever systematisk jobbing fra «kvinnebevisste» medlemmer av kjerneproletariatet, både kvinner og menn, for å bryte ned den sperra som mannsjåvinismen utgjør. Og det krever også kunnskap om kvinners situasjon og årsakene til den. Men det er også andre ting som er viktige. En av dem er gjensidig støtte til hverandres kamper: Protester fra Jern- og Metallklubber når regjeringa bruker tvungen voldgift mot de lavtlønte kvinnene i offentlig sektor. Støtte fra kvinnefagforeninger til den kampen som føres av Håkon Høst og foreninga ved Vinmonopolet. En annen viktig sak kan være felles aksjoner på grunnplanet på tvers av forbundsgrensene. En aksjon som «Ja til arbeid» i 1982 hadde utspring i Jern- og Metallklubbene ved verftene på Vestlandet. Men den favna videre. I demonstrasjonen i Bergen deltok bl.a. de kvinnelige arbeiderne ved den nedleggingsstrua bedriften «Nordisk Fjer». Likevel hadde ikke aksjonen noen bevisst linje for å bygge allianser på tvers av kjønnskillene. En liknende aksjon i dag burde både tatt opp i seg kampen mot Hilleslanddommen og kampen mot budsjettnedskjæringene som truer kvinnearbeidsplasser i offentlig sektor. En annen tverrfaglig aksjon, som starta i 1985, er «For en fri og uavhengig fagbevegelse». Målsettinga for aksjonen er å oppheve ekteskapet mellom LO og DNA. Blant initiativtakerne til aksjonen var det få kvinner. Også seinere er det gjort lite bevisst arbeid for å utvikle alliansen mellom det tradisjonelle kjerneproletariatet og de kvinnelige arbeiderne innafor denne aksjonen. Ikke minst lønnsoppgjøret 1986 (med «kvinneregjeringas» voldgift mot kommuneforbundet, lærerne og sjukepleierne) skulle gi nok av gode argu-

menter for hvorfor kampen for en fri og uavhengig fagbevegelse også er kvinnesak.

Om det blir allianse eller splittelse, avhenger også av hvilke linjer som føres i det daglige fagforeningsarbeidet. Når f.eks. Jern og Metall godtar lave generelle tillegg ved lønnsoppgjørene, ut fra en snever argumentasjon om at de «tar det igjen i de lokale forhandlingene», bidrar det til å skape splittelse i forhold til de kvinnelige arbeiderne. For det lave generelle tillegget blir retningsgivende også for kvinneforbunda, som ikke har mulighet til å oppnå noe særlig gjennom lønnsglidning. Et annet eksempel er hvordan arbeidstidsforkortelsen fra tariffoppgjøret i 1986 tas ut, som kortere daglig arbeidstid, eller oppsamla, f.eks. som kortere fredag. Bare kortere daglig arbeidstid er et skritt på veien til 6-timers-dagen, som er så viktig for kvinnene. For å bygge alliansen må en ta utgangspunkt i hele arbeiderklassens interesser når en tar standpunkt i slike spørsmål.

Den viktigste forutsetninga for at det skal bli noen allianse, er imidlertid at den nye «spissen», de kvinnelige arbeiderne, viser sin styrke og slåss seg ut av usynliggjøringa. Det er de nå i ferd med, og det er nettopp derfor hele spørsmålet om en «allianse» er blitt satt på dagsorden. Gjennom den kampen de fører, utfordrer de kvinnelige arbeiderne gamle bilder og tvinger fram nye problemstillinger i hele arbeiderklassen. Her ligger mye av betydninga til kvinnene i kvinneyrkene.

Noe av det første som må skje, er å formulere det å «bygge alliansen mellom de to spissene i arbeiderklassen» som ei bevisst målsetting for det faglige arbeidet til den mest kampvillige delen av de fagorganiserte. Så trengs det oppsummering og utveksling av erfaringer, diskusjoner og praktiske forsøk for å komme fram til ei holdbar, gjennomarbeida linje.

Å «bølle seg opp»

Framveksten av kvinnekampen har for en stor del bestått i at flere og flere sider ved kvinners liv, som i utgangspunktet er blitt oppfatta som «individuelle» og «personlige» problemer, blir politisert og gjort til samfunnsspørsmål: Deltid – en «individuell» løsning i individuelle kvinners liv – er i virkeligheten del av et samfunnsmessig mønster.

Kvinnerens utdannings- og yrkes«valg» – det samme. Mishandlede kvinners private ulykke – et samfunnsproblem.

Siste tilskudd i denne prosessen er de såkalte «bøllekursene». Siden AKP (m-l) satte i gang med «bøllekurs for kvinner» har det vært en enorm etterspørsel etter dem langt utover partiets rekke. Bøllekursene tar utgangspunkt i at kvinners «personlige trekk», som lite sjøltillit, perfektjonistiske krav til seg sjøl, redsel for å bringe skam over dem hun skal representere, er samfunnsskapt og kan bekjempes gjennom kollektiv innsats. De er en del av kvinneundertrykkinga. Slike «personlige trekk» hindrer kvinner i å kaste seg frampå, ta på seg oppgaver, stå fram med det de mener. Dermed utgjør de ikke bare en personlig plage for de kvinnene som lider under f.eks. lav sjøltillit. De utgjør et kollektivt hinder i kampen mot kvinneundertrykkinga. Folk som tror at de er mindreverdige, gjør ikke opprør. For å kunne kjempe den kollektive kampen må du ofte forandre deg – også personlig.

Bøllekursene er altså ikke noe terapeutisk tilbud eller hjelp til personlig oppdrift. De er et middel til å styrke kampen for å forandre samfunnet, ved å gjøre kvinner mer «fit for fight». Bøllekursene innebærer praktisk trening i å takle utfordringer, gjensidig støtte og hjelp, innlæring av «tommelfingerregler» for å dempe angst og prestasjons-hemminger. (Se Liv Finstad 1986 for en grundigere beskrivelse av bøllekurs.)

Bøllekursene er ett praktisk tiltak. Men de illustrerer et mer allment poeng: At kvinner kan forandre seg og bli sterkere for å kunne slåss mer effektivt. Denne forandringa kan jobbes bevisst fram i fellesskap med andre kvinner. Å «bølle seg opp» er derfor en ikke uviktig del av ei helhetlig kvinnepolitisk linje. Det bryter ned forestillinga om at noen på magisk vis er «sterke», kan «slåss» og «lede», mens andre ikke er «sann». Og det styrker kvinners ansvar for hverandre: Å påta seg en oppgave, er et kollektivt anliggende. Om en mestrer den, er også et kollektivt anliggende, fordi det krever støtte og hjelp fra andre kvinner. I «bøllinga» ligger derfor kimen til en ny, mer kollektiv oppfatning av lederegenskaper og ledelse.

Hva gjør vi med kameratene?

For å føre effektiv klassekamp, og for å rydde kapitalismen av veien, er det ikke nok med fagforeninger og kvinneorganisasjoner. Det trengs et revolusjonært, kommunistisk parti. Også innafør partiet dukker imidlertid kvinneundertrykkinga opp. På en måte er dette et alvorligere problem i partiet enn alle andre steder. Ikke fordi undertrykkinga er verre, men fordi den gjør større skade:

Kvinnene har vært, og er fortsatt usynliggjort. Kunnskap og teorier om samfunnet: historie, økonomi, sosiologi, psykologi er først og fremst sammenfatninger av mannfolkas liv og forhold. Politisk teori (og dermed politisk praksis) blir sjølsagt også prega av dette. For de herskendes vitenskap og de herskendes politikk er ikke dette noe problem. Når kvinnene usynliggjøres, legitimeres kvinneundertrykkinga, som er nødvendig for at dette samfunnet skal bestå. Men for revolusjonære og kommunister er usynliggjøringa av kvinnene et problem, fordi det betyr at de herskendes verdensbilde sniker seg inn i teorien og politikken vår. Marxismen skal være en kritisk og frigjørende teori, som retter seg mot all undertrykking og har revolusjonær sprengkraft. Men hvis den ikke ser kvinnene, så kan den komme til å legitimere viktige sider ved kvinneundertrykkinga. Dermed svekkes den som kritisk teori, og blir ikke det redskapet halve menneskeheten (og til sjuende og sist hele menneskeheten) trenger for å frigjøre seg.

Kvinnene må derfor slåss for å få kvinneperspektiv inn i politisk teori og politisk praksis. Det er ingen abstrakt, ideologisk kamp. Det er også en kamp der maktforholda mellom kjønnene, og de tilvante samhandlingsmønstrene mellom kvinner og menn som springer ut av dette, utgjør ei halsbrekkende hinderløype som kvinnepolitikken må forsere.

Men, som på alle andre områder av kvinnekampen, går det an å oppsummere erfaringer og lage en bevisst strategi for dette også. Det jeg skal legge fram her, bygger i all hovedsak på erfaringer gjort i AKP (m-l). Men de kan sikkert også være til hjelp i andre organisasjoner og sammenhenger der kvinner og menn skal slåss en felles kamp, og der menn dominerer.

Også innafør AKP(m-l) finnes alle grader av mannssjåvinisme og kvinneundertrykking. Vi har f.eks. hatt medlemmer som er blitt ekskludert fra partiet på grunn av kvinnemishandling. Men i det store og

hele er det ikke den aggressive, åpne mannssjåvinismen vi har å slåss mot. De fleste menn i AKP (m-l) er bra og anstendige kamerater, som mener kvinnefrigjøring er et viktig mål å slåss for, og som prøver (og i varierende grad lykkes) i å omsette dette i praksis. Likevel har det vært en tung og seig kamp å slåss kvinnene fram i synsfeltet. For mot det bevisste standpunktet «kvinnefrigjøring er viktig» – jobber et uendelig sett av ubevisste mekanismer, usynliggjøring og inngrodde hersketeknikker.

Kvinnene må ha et program. Første forutsetning er å ha en politisk plattform å slåss på, et program en vil ha gjennomført. I AKP (m-l) har en viktig del av dette programmet dreid seg om å synliggjøre kvinnene i arbeiderklassen, og få partiet til å stå for en arbeiderpolitikk med kvinneperspektiv, både i teori og praksis. Det har vært andre saker også: Kvinnekampens rolle under sosialismen, som en av de sterkeste motorene til å utvikle samfunnet videre mot kommunismen (mer om det i et seinere kapittel). Og oppgjøret med ideen om at en bare skal slåss mot den undertrykkinga som utøves av «samfunnet», ikke mot den som utøves av «menn».

Dette programmet er et resultat av mange kvinners arbeid. Fordi det hele tida har vært mange AKP-kvinner som har jobba aktivt i Kvinnefronten, har også partiet fått tilført kvinnebevissthet utafra. Og gjennom kvinneutvalgets arbeid, gjennom kvinneseminarer og kvinnekonferanser, har den politiske plattformen etter hvert utvikla seg. De kvinnebevisste kvinnene i AKP (m-l) har hatt saker og standpunkter som de brant for, og som de mente det var helt avgjørende at partiet, som revolusjonært arbeiderparti, tok opp i seg.

Menn er politiske dyr. I hvert fall er mennene i AKP (m-l) det. Har du saklige, politiske argumenter, overbevisende dokumentasjon, så har du en sjanse. Hovedmetoden kvinnene i AKP (m-l) har brukt, er politisk overbevisning. De har lagt fram sine standpunkter i skrift og tale, underbygd dem med eksempler og tall, om igjen og om igjen. Mennene er blitt behandla som rasjonelle, politiske mennesker. Etterhvert har dette gitt resultater. En del skeptikere er blitt provosert av kvinnes argumenter til å gjøre egne analyser og undersøkelser. Så har de funnet ut at kvinnene hadde rett, og blitt overbevist.

Men mannfolk er jo ikke bare rasjonelle, politiske mennesker. De kan ikke uten videre heve seg over et kjønnsystem som de sjøl er djupt innvevd i. Derfor er det mange mekanismer som bidrar til å svekke virkningen av de saklige, politiske argumentene. En sier seg enig, men likevel fortsetter det meste som før:

Den uendelige rekka av systematiske tilfeldigheter. Hver gang en viktig kvinnesak koker bort i kålen i partiets arbeid, er det en plausibel grunn for det. Avisa kunne ikke skrive om den akkurat da, for det var sjukdomsforfall blant journalistene, og fire andre viktige saker skjedde samtidig. Faglig utvalg er konstant underbemanna, og nå er en streik på gang. Dagsorden på distriktsstyrets møte er tettpakka, dessverre ble det ikke tid til å diskutere kvinnekampen. Beklagelig, men lite å gjøre med. Forsøket på å presse inn kvinnesakene blir lett et oppslitende mas som møter en mur av praktiske vanskeligheter. En slik mur er ofte tyngre å trenge igjennom enn åpen, politisk motstand. Så ser en sine mannlige kameraters dratte og overarbeida ansikter, og lurur på om en er urimelig.

Men det er nettopp ei uendelig rekke av systematiske tilfeldigheter. Resultatet av utallige enkelthendelser blir ei linje – ei linje som presser kvinnesakene ut og vekk.

Den blinde flekken. Sannsynligvis er det ikke noe politisk felt de fleste mannfolk i AKP (m-l) kan så lite om, som kvinnepolitikk (sjøl om det finnes noen hederlige unntak). Dette til tross for at det nettopp på dette området har skjedd mye nytt og spennende de siste åra. Den politiske utviklingen på kvinnepolitikks område har dessuten ikke bare betydning for kvinnekampen som et avgrensa kampområde. Den får også følger for partiets allmenne politikk og strategi.

Men mannfolk flest har en blind flekk her. Usynliggjøringa rammer kvinnekampen som politisk område. Det kvinner skriver, særlig om kvinnepolitikk, leses lite, og gjør lite inntrykk. Et symptom er partiets store kvinnepolitiske konferanse høsten 1986. Der var høyst 10% av deltakerne mannfolk, trass i at det var blitt understreka i forhåndstalen av konferansen hvor viktig det var at menn møtte opp.

På forunderlig vis blir kvinnepolitikk noe annet enn «ordentlig politikk». Det er liksom ikke nødvendig å kunne kvinnepolitikk for å være

orientert og holde seg på høyden. For menn måler seg i forhold til hverandre, og på dette området er de fleste like dumme.

Den blinde flekken er nok en mekanisme som bidrar til å hindre at kvinnesaker og kvinnesynspunkter får noen betydning i praksis. Siden det heller ikke her dreier seg om åpen, politisk motstand, får kampen lett karakter av mas. Hvis en skal bringe kvinneperspektivet inn i debatter og planer, må en dessuten ofte bryte med de premisene som er lagt. Da blir en sårbar overfor argumenter om at en ikke «holder seg til saka», eller bringer inn «helt andre problemer» (som underforstått må vente til en annen gang).

Samspeillet mellom oss. Siden vi er to forskjellige sosiale kjønn med et bestemt maktforhold mellom dem, er det daglige samspeillet mellom oss prega av dette. Susan Brownmiller skriver om samtaler der både kvinner og menn er til stede (1984 s. 120):

«I blandet selskap kan det ikke være tvil om hvilket kjønn det er som har sikret seg eneretten til vidløftig preik. Menn avbryter freidig kvinner, og kvinner finner seg i å bli avbrutt. Ved en systematisk analyse av samtaler mellom menn og kvinner som var tatt opp på bånd, viste det seg at menn sto for 98% av avbrytelsene. Sosiologen Pamela Fishman trakk den slutning at det er menn som snakker, og at kvinner leverer den støtte som holder samtalen i gang. I Fishmans undersøkelse av samtaler mellom menn og kvinner, hadde kvinner som oftest ikke hell med seg når de prøvde å bringe nye emner på bane. De fulgte raust opp emner som menn hadde tatt opp, de stilte nesten tre ganger så mange spørsmål som menn for å fritte dem ut, de kom med hyppige, oppmuntrende tilskudd som «virkelig?» for å piffe dem opp. Kvinner benytter også mer kroppsspråk enn menn for å tilkjenne sin interesse. Stadige og ivrige nikk for å vise støtte og samtykke ledsager kvinners innsats som ivrige, givende lyttere.»

Philip M. Smith (1985) har sammenfatta mange undersøkelser av samspeillet mellom kvinner og menn, særlig i samtalegrupper. Forskinga kan tyde på at menn og kvinner forfølger ulike mål i en samspeilssituasjon. Menn er opptatt av dominans- og maktdimensjonen, kvinner av samværs- og nærhetsdimensjonen, for å si det litt firkanta. Noe av den frustrerende mangelen på kommunikasjon og forståelse mellom kjønnene skyldes antakelig nettopp dette: Menn og kvinner spiller

ikke samme spill, de spiller ikke engang på samme bane. Men dette er bare i en forstand. I en annen forstand «samarbeider» de om å opprettholde maktforholdet mellom kjønn: Kvinnene utfordrer ikke menns dominans- og makt-søken, fordi dette ikke er viktig for dem. I stedet bidrar de sitt til et givende, personlig samvær, noe som igjen fratar mannfolka ansvaret for å rydde opp i de konfliktene deres dominans- og maktatferd skaper. De studiene av samtalegrupper med deltakere fra begge kjønn som Smith refererer, gir samme bilde som det Brown-miller presenterer: Menn snakker mest og lengst, kvinner smiler og ler mest, menn avbryter kvinner langt oftere enn omvendt, kvinner prøver å unngå konfrontasjoner i debatter, mens menn takler konflikt-situasjoner ved å snakke mer og avbryte enda hyppigere. Menn har en tendens til å komme med skråsikre påstander, kvinner uttrykker usikkerhet og bruker ofte en spørrende tone. Menns språklige stil blir oppfatta som tegn på styrke og intelligens, mens kvinnesnakk regnes som «vennlig, korrekt, men uviktig». Forsøk på å endre maktforholda ved å tilføre noen av samtalepartnerne ekspertise på det området som skal diskuteres, slår ulikt ut for kvinner og menn. Mannlige eksperter ble enda mer «mannlige» enn ellers: snakket mer, ga mindre uttrykk for enighet og ga mindre støtte til andre. Også kvinnelige «eksperter» snakket noe mer enn kvinnelige «ikke-eksperter», men ble likevel oppfatta som mindre dominerende, og som å ha mindre kontroll over situasjonen enn mannlige ikke-eksperter. En annen undersøkelse, som også dreide seg om samspillet mellom kjønn og ekspertise, fant at kvinnelige «ikke-eksperter» var de som hadde det hardest i samtalegruppa: De ble utsatt for langt mer dominans, fiendtlighet og klart urimelig behandling enn noen andre, inkludert mannlige «ikke-eksperter» og kvinnelige «eksperter».

Det gjengse samspillet mellom kvinner og menn i samfunnet vårt er både en gjenspeiling av maktforholdet mellom kjønn og et middel til å opprettholde det. Menn bekreftes som kloke, betydningsfulle, aktive og sterke, kvinner som det motsatte. Menn får føre ordet, kvinner blir brakt til taushet. Disse mekanismene finner vi også i det kommunistiske partiet. Hele samspillet er konstruert slik at menn skal få sitt igjennom, mens kvinner skal sørge for at en ikke blir for uvenner underveis, og at konflikter løses eller glettes over. Men partene er seg ikke bevisst dette samspillet, og hvordan det fungerer. Menns væremåte (og for den

del også kvinners) oppleves av de enkelte mennene som «personlig», og dermed som noe hinsides politikken.

Kvinner som skal lede, blir gjerne fanga i dette garnet på en temmelig oppsplitende måte. En kvinne i en ledende posisjon møter menn som er vant til å avbryte henne, og hun er vant til å bli avbrutt sjøl. Både hun og mennene er vant til at det er de som stiller premissene. Både hun og mennene er vant til å oppføre seg som om de er viktige, ikke hun. Alt dette blir tolka som om hun mangler sjøltillit, ikke er drivende osv., noe som er viktige feil hos en som skal lede. Både mennene og hun er vant til at hun viker i konfliktsituasjoner. Mennene er vant til at de kan bruse opp og stille hardt mot hardt uten stor fare, hun ikke. (De fleste kvinner veit at de fleste menn er i stand til å brøle høyere enn dem, slå mer i bordet, bli mer fornærma, føle verdigheten sin mer såra når det oppstår konflikter. Derfor vinner menn som oftest.) Mennene er vant til å stå på sitt, hun er vant til å ta hensyn til alle bauger og kanter. Hun oppleves som vaklende, unnvikende, svak, noe som er viktige feil hos en som skal lede. Hun vurderes med det at hun er leder som premiss, men behandles, og handler med det at hun er kvinne som premiss. Dette er ubevisst, både for henne sjøl og mennene rundt henne, og kan ende med at situasjonen blir umulig, hun trekker seg, «klarte det ikke». Et personlig nederlag.

Det gjengse samspillet mellom kvinner og menn, som skal bekrefte og opprettholde maktforholdet, er ikke bare ei slitsom hinderløype som kvinnepolitikken må forsere for å komme på dagsorden. Det utgjør også en sjølstendig kilde til motstand. Når kvinner prøver å presse kvinnepolitikken inn på arbeidsfelt som menn har vært vant til å se på som «sine», er det et forsøk fra kvinners side på å bestemme premissene for menns arbeid. Det vekker en egen motstand, fordi det er en trussel mot tingenes tilvante orden, uansett innholdet i det kvinnene vil ha dem til å gjøre. Resultatet er ofte at menn lager en åpen konflikt, som av og til kan være til forveksling lik en scene. Dessverre bringer dette vanligvis fram «det beste» i kvinnene, som blir saklige, konstruktive og konflikt-løsende, så mannen langt på vei får det som han vil.

Kampen om kvinnepolitikken plass er altså ikke bare en kamp om saker og argumenter. Det er også en kamp om reglene for samhandling, og om identitet. Dette må med i den politiske analysa og strategien om en skal ha noen sjanse til å vinne fram.

Kvinnekamp – gevir og revir. Et helt annet fenomen kan av og til iakttas når kvinnepolitikken begynner å bli et felt med en viss prestisje: Kvinnepolitikken blir et område for rivalisering mellom menn. Vi er sjølsagt glade når menn interesserer seg for kvinnepolitikk og bidrar i diskusjoner og praktisk arbeid. Vi synes også det er fint når menn kritiserer andre mannlige kamerater som ikke har fatta betydninga av dette området. Men det hender at kampen mellom to menn tar en form som gir en nagende følelse av at den bare tilsynelatende har noe med uenighet om kvinnepolitikk å gjøre. Kvinnepolitikken gir tilfeldigvis stoff til en kamp om revir, anledning til å vifte med hvert sitt praktfulle gevir. Kvinnene, som det hele egentlig handler om, blir spilt ut på sidelinja som frustrerte og fascinerte tilskuere. Når det hele er over, er verken kvinnes eller kvinnepolitikkenes posisjoner flyttet en eneste centimeter fram.

Det er altså ikke nok for kvinnene å ha de gode og riktige argumentene for å få gjennomslag for programmet sitt. La oss si at det er en nødvendig, men ikke tilstrekkelig betingelse. Å føre politisk kamp, med politiske argumenter, for ei politisk plattform, det er hovedstrategien, det er grunnlaget, som en aldri kan hoppe over. Men i tillegg trengs det altså noe mer for å forsere hinderløypa:

Kvinner må inn i flokk! Mange har oppsummert at en enslig kvinne i et styre, råd eller utvalg, lett blir et gissel. Det hjelper om de blir to, men ikke så mye. Kvinner må inn i flokk. Bare om de kommer inn i flokk har de noen som helst sjanse til å påvirke premissene og arbeidsformen. De kan støtte hverandre, og de kan bekrefte hverandres opplevelse av det som skjer på møtene. De kan svare på hverandres utspill, enig eller uenig, men i hvert fall slik at ikke tausheten dreper det kvinnene sier. I AKP(m-l) har vi vedtektsfesta kvinnekvalifisering: minst 50% kvinner i alle ledende organer (sentralkomiteé og distriktsstyrer). Det sikrer nettopp at kvinner kommer inn i flokk. I mange tilfeller har dessuten kvinnene egne møter, der de tar opp ting av felles interesse som har tilknytning til det å skulle fungere i et ledende organ. «Kulturen» på disse møtene er ofte svært forskjellig fra «kulturen» når begge kjønn deltar. Dette kan også gi impulser til å forandre på formelle og uformelle regler for hvordan et «skikkelig» møte skal forløpe, hva som er tillatte temaer og ikke tillatte temaer, hva som er saklig og ikke saklig.

At kvinner kommer sammen på egne møter, og diskuterer ting de har problemer med og ting de gjerne vil ha tatt opp, er i det hele tatt et bra (og ofte helt nødvendig) virkemiddel. Kvinner har tradisjon på å bruke fellesskapet seg imellom som et slags «følelsemessig frikvarter», der en kan slappe av, være seg sjøl og komme unna menns kontroll. Men i en politisk sammenheng må en være bevisst på hva en vil bruke kvinnefellesskapet til. Skal det være et «trøstefellesskap» eller et «kampfellesskap»? Det kan lett bli til at alle utgyder seg om hvor dårlig de er blitt behandla, og får trøst og støtte fra de andre fordi de lot seg trække på. Hvis dette blir hovedsaken, blir en stående på stedet hvil. Hensikten med kvinnefellesskapet må være å finne ut av hvordan en løser problemene og kommer videre. For å gå videre trengs det nok også trøst, men først og fremst kvinnepolitiske diskusjoner.

Problemet med slike egne kvinnemøter er at de lett kan komme i konflikt med fraksjonsforbudet i et kommunistisk parti. En kan ikke utelukke at kvinnemøter kan bli brukt som dekke for helt andre politiske formål. Noe fasitsvar har jeg ikke. Men jeg tror det må være mest mulig åpenhet rundt sånne møter, og at det som blir diskutert, blir lagt fram i de organene der kvinner og menn sitter sammen. På den måten vil kvinnene måtte ta kampen og konfliktene rundt kvinnepolitikk og kvinneundertrykking åpent opp, i stedet for å klage og trøste hverandre uten at det kommer noe annet ut av det enn en stadig voksende eksempelsamling på hvor vanskelig alt er.

Vis styrke! De beste argumentene er alltid de praktiske: at det skjer noe i virkelighetens verden. Når kvinner slåss og streiker i masseomfang for ei lønn det går an å leve av, slik de gjorde under tariffoppgjøret i 1986, da er dette et argument som slår langt sterkere enn alle teoretiske utlegninger om kvinnes rolle i klassekampen. Slik er det i partiet også. AKP(m-l)s store kvinnekonferanse høsten 1986, som samlet rundt 800 entusiastiske deltakere i løpet av 3 dager, var et veldig godt argument for kvinnekampens betydning. Det rykket posisjonene våre fram mer enn hundre diskusjoner kunne gjort.

Formelle posisjoner og makt må ikke forveksles! Det er bra at kvinner får formelle posisjoner. Men det er ikke nødvendigvis det samme som å få makt. Dersom en har ei politisk plattform som en slåss for å

gjennomføre, er det mye lettere å unngå å forveksle formelle posisjoner med makt. Med et uklart program tror du at den formelle posisjonen i seg sjøl representerer seieren. Når du har et program, måler du makta di etter hva du klarer å få gjennomført.

Kvinner som har oppnådd formelle posisjoner, bør formulere denne motsetninga klart for seg sjøl. I AKP (m-l) er som sagt halvparten av partiledelsen kvinner, posisjonene som leder og politisk nestleder innehas dessuten av kvinner. Vi har formulert det slik: Vi er fortsatt en opposisjonsbevegelse, men vi har et uhyre gunstig utgangspunkt for vår opposisjon.

Makt og innflytelse gir seg materielle utslag, blant annet i tilgang på ressurser. Etter at kvinnene i AKP (m-l) hadde sittet på de viktigste formelle posisjonene i partiet i to år, var det fremdeles slik at kvinneutvalget var i særklasse det av de (på papiret) viktigste partiutvalga som rådde over minst ressurser i form av penger og arbeidskraft! En nyttig påminning, om en skulle ha overdrevne forestillinger om hvor langt en er kommet.

Lede på menns premisser? Det har vært mye diskusjon blant kvinner om faren for å «lede på menns premisser». Underforstått: En kvinne som går inn i en ledende posisjon risikerer å bli som en mann: makt- og dominanssøkende, sjølhevdende på andres bekostning, lite forstående, lyttende og omsorgsfull. Jeg tror problemet er stilt feil. «Å lede på menns premisser», det er nettopp å fortsette å oppføre seg som en kvinne, dvs. videreføre det tilvante samspillet som gjør at mennene alltid vinner og kvinnene alltid taper, uten at noen av dem behøver å erkjenne hva som foregår. Når dette av andre kvinner oppleves som om den ledende kvinnen «er blitt en mann», skyldes kanskje det at resultatene som kommer ut, ganske riktig tjener menn mer enn kvinner. Fordi hun oppfører seg som en kvinne, får mennene sitt igjennom. De kvinnene som synes at den ledende kvinnen er «blitt som en mann», forveksler formell posisjon med makt. De skjønner ikke at resultatene som kommer ut, ikke er et uttrykk for makta hennes, men tvert imot for maktesløsheten hennes. Sjølsagt kan det også lett skje at kvinner i slike posisjoner overtar menns perspektiver og utsiktspunkt. Det er ikke lett å holde fast på et kvinneperspektiv dersom dette perspektivet hele tida blir underkjent eller sett på som irrelevant av dem hun jobber sammen med.

Skal en unngå å lede «på menns premisser», må en bryte med premissene for hvordan kvinner skal oppføre seg i samspill med menn. På noen områder betyr dette at en må oppføre seg mer «som en mann». En må bli mer opptatt av «dominans- og maktdimensjonen» i en samhandlingssituasjon, ganske enkelt fordi en ønsker å få noe igjennom, ikke bare sikre en koselig atmosfære. En må bekjempe sin egen impuls til å tørke opp i enhver konflikt og gjenopprette harmoni. En må presse sine egne premisser på andre. Å bli mer «som en mann» på denne måten, er nødvendig for å bekjempe kvinneundertrykkninga. Dette synes de fleste kvinner er svært, svært vanskelig. Det er så mange, både ytre og indre sperrer.

Å bli «mer som en mann» må imidlertid ikke være et ledd i å bytte rollene (om nå det skulle være mulig). Vi må bryte med de rådende premissene for samspillet mellom kjønnene for å kunne komme fram til nye, ikke undertrykkende regler. For å kunne komme fram til slike regler, er det viktig at kvinner også tar vare på sine evner til å lytte, til å løse konflikter og vise omsorg.

Gjør samspillet mellom kjønnene til politisk tema! Som jeg har prøvd å vise, er det gjengse samspillet mellom kjønnene en del av kvinneundertrykkninga. I partiet får dette direkte politisk betydning. Derfor er det også nødvendig å gjøre det til politisk tema, åpent og eksplisitt. De uuttalte reglene må formuleres, så det kan bli klart hvilke mål de skal ivareta. Kvinner som har vært i gamet en stund, har ofte en god, intuitiv forståelse av hva som foregår. På møter gir dette seg gjerne utslag i at kvinner kaster megetsigende blikk til hverandre, gjør hemmelige tegn og fniser medvitsk av sine mannlige kamerater. En subkultur til trøst og moro for frustrerte kvinner.

Ettersom en anstrenger seg mindre og mindre for å gjøre de hemmelige tegnene i hemmelighet, kan en også oppnå å gjøre mennene i forsamlinga usikre og forvirrete. Det kan gi en kortvarig glede. Men på lang sikt hjelper det lite. For det betyr ingen åpen utfordring av de gjeldende reglene. Og det gir verken mannfolka eller en sjøl sjansen til å lære noe nytt, og prøve ut nye måter å samhandle på.

Derfor må det som foregår systematiseres og politiseres, og diskuteres åpent, gjerne med konkrete episoder som illustrerende eksempler.

Min erfaring er at dette er fullt mulig, og svært nyttig. En appellerer til mannfolka som «politiske dyr».

Ett av utgangspunktene for mannsrolledebatten i AKP (m-l) er akkurat dette: Det har vist seg i praksis, i partiets politiske arbeid, at menns måte å være på har politisk betydning. Det er viktig at menn blir seg bevisst hvordan de bruker hersketeknikker overfor kvinner (og dermed motarbeider partiets politiske målsettinger). Nye regler for samhandlinga mellom kjønnene, det må også bety en ny mannsrolle.

På den andre sida har vi så «bøllekursene», som er en hjelp til kvinnene i å bearbeide sin rolle.

Målet er enhet – på riktige premisser. Når vi fører kampen for kvinnepolitikens plass innafør AKP (m-l), er det fordi vi er overbevist om at AKP (m-l) ikke kan være noe fullgodt revolusjonært parti uten at kvinnepolitikken får sin rettmessige plass. Og vi er overbevist om at det nytter å kjempe for å få de mannlige kameratene over på vår side. Vi slåss for at de skal forene seg med oss, på riktige premisser.

Vi kvinner i AKP (m-l) er nok litt uenige om hva slags holdning vi skal ha til de mannlige kameratene. Sjøl mener jeg at vi skal behandle dem, nettopp som kamerater. Vi må være skarpe når det trengs og ikke vakle på det vi vil ha gjennomført. Og vi må sjøl være klar over det veldige omfanget og djubden i kvinneundertrykkinga, og være årvåkne overfor nye tilsøringer og hersketeknikker som erstatter gamle, avdanka metoder. Men jeg tror at mannfolk, i likhet med alle andre, lærer like mye av å få anerkjennelse for det riktige de gjør, som av å få kjeft for det gjerne de gjør. Mitt syn er at de fleste mannfolk i AKP (m-l) ærlig og oppriktig ønsker å stille seg på kvinnekampens side. Da bør vi også gi dem anerkjennelse når de tar skritt framover, ikke bare kjeft fordi det er et godt stykke igjen. Og det er ikke uten videre sånn at kvinner vet alt som er verd å vite om hvordan dette samfunnets kjønns-system skal bekjempes. Vi kjenner f.eks. ikke mannsrollen innafra. Mannfolks kunnskap og erfaringer trengs også. Da må det herske en atmosfære som gjør det mulig for disse erfaringene å komme fram.

Et langt avsnitt om kvinnekampen i et lite parti. Jeg mener det forsvaret plassen, av to grunner: For det første fordi kampen om det kommunistiske partiet, og hvem det skal representere, er helt avgjørende i

en revolusjonær strategi for å oppheve kvinneundertrykkinga. For det andre fordi de erfaringene vi har gjort i AKP (m-l), sikkert har gyldighet ut over vårt eget parti. Mye av det jeg har sagt kan sikkert, med større eller mindre endringer, overføres til andre sammenhenger og organisasjoner der kvinner prøver å kjempe sine saker fram i synsfeltet og inn i praktisk handling.

HERFRA TIL DIT – DEL II

Mange kvinner i den nye kvinnebevegelsen så at kapitalismen var et kvinnefiendtlig system. De opplevde den borgerlige kvinnesakens målsetting: full likestilling innafor systemets rammer, som for snever. I stedet satte de «full kvinnefrigjøring» som mål, uten at det alltid var så klart hva dette innebar.

Historiske erfaringer hittil ga heller ikke kvinnene noen grunn til å se det sosialistiske samfunnet som sitt lykkeland. Mange sosialistiske revolusjoner har lovt kvinnene frigjøring fra kjønnsundertrykkinga, men ingen har holdt løftet. Kvinnene har fått store sosiale og økonomiske framskritt, det er sant (sjøl om noen av disse framskritta har vært midlertidige). Men kvinneundertrykkinga har bestått.

Konklusjonen ligger snublende nær: Hva slags samfunnssystem en har, spiller liten rolle, det er mannen og mannsmakta som er fienden og må bekjempes. La oss ikke bli lurt med på mannfolkas «klassekamp og revolusjon». De vil bare bruke oss kvinner til å nå måla sine, og så fortsette å herske over oss etterpå. Og slik har det unektelig ofte gått.

Hvorfor har det gått slik, og kan det gå annerledes? Jeg skal ikke prøve meg på noen omfattende historisk oppsummering av kvinneskjebne i de sosialistiske samfunnene verden har sett hittil. Men jeg skal trekke fram noen forhold som jeg tror kan bidra til å forklare hvorfor det gikk som det gikk.

Hva er sosialisme?

Først noen ord om hva jeg mener med sosialisme. For å innføre et sosialistisk system, må borgerskapet styrtes som herskende klasse gjennom en sosialistisk revolusjon. Arbeiderklassen må ta statsmakta i allianse med andre deler av det arbeidende folket. Profitten som hoved-

drivkraft i økonomien må erstattes med en samfunnsmessig plan innretta på å dekke folks behov.

I praksis er det atskillig mer komplisert og tvetydig enn en slik skjematisk beskrivelse gir inntrykk av. Hva betyr det at «arbeiderklassen har statsmakta»? Betyr det at flertallet av befolkninga deltar aktivt i styringa av landet, gjennom en eller annen form for voldsomt omfattende demokrati? Eller betyr det at den politikken som føres i all hovedsak tjener arbeiderklassen objektivt sett, mens de som virkelig styrer er ei mindre gruppe, f.eks. et parti? Og hva betyr en «plan innretta på å dekke folks behov»? Hvem bestemmer hva som er folks behov? Og hvilke behov får status av å være «folks behov»?

I de sosialistiske landa verden har sett hittil, har det ikke vært arbeiderklassen som har styrt i bokstavelig forstand. Det er parti og statsbyråkrati som har styrt på vegne av arbeiderklassen, mer eller mindre til fordel for den. Planen er også blitt utforma, og «folks behov» definert, ikke av folk sjøl, men av parti og byråkrati.

Det er ikke så rart at det er blitt slik, når en ser på de historiske og økonomiske betingelsene de sosialistiske landa har hatt som utgangspunkt når de skulle bygge opp landet sitt. Men det ligger også i selve sosialismen som samfunnssystem at den er motsetningsfylt. Sosialismen må ikke ses på som en «ferdig» samfunnsdannelse, men som en prosess, et overgangssamfunn, en vei fra det gamle til det nye. Det endelige målet er ikke sosialisme, men et klasseløst, kommunistisk samfunn. Forestillinga om sosialismen som et «ferdig» samfunnssystem har gjort mye skade i den kommunistiske bevegelsen. Sosialismen er et kompromiss, eller snarere en kamp mellom motsetninger. Den sosialistiske revolusjonen innfører statsmakta til flertallet, nemlig arbeiderklassen og det arbeidende folket. Men den fjerner ikke arbeidsdelinga i samfunnet. Skillet mellom håndens og åndens arbeid, mellom arbeidere og eksperter, mellom de som blir styrt og de som styrer, finnes fortsatt. Dette står i motsetning til at arbeiderklassen utover statsmakta, faktisk og direkte. Så lenge arbeidsdelinga eksisterer, er den en kilde til å undergrave arbeiderklassens og det arbeidende folkets makt. Derfor må det føres en kamp for å bygge ned og til slutt oppheve arbeidsdelinga. Dette må skje på to måter: For det første ved å skape materielle forutsetninger for omfattende samfunnsmessig deltaking og allsidig utvikling for arbeiderklassen og det arbeidende folket. Noe av det vik-

tigste her er nedsetting av arbeidstida. Så lenge flertallet av befolkninga må bruke mesteparten av den våkne tida si til å produsere det samfunnet trenger, er det små sjanser til å lykkes med å «oppheve arbeidsdelinga», uansett hvor gode forsetter en har. For det andre må det utvikles et politisk system som i størst mulig grad sikrer at arbeiderklassen og det arbeidende folket deltar direkte i statsstyringa innafor de rammene de materielle forholda gir. En kan knapt kritisere det tilbakeleggende og krigsødelagte Sovjet i 20- og 30-åra for at arbeidsdelinga ikke ble «opphevet». Men en kan kritisere Stalin for å utvikle et politisk system der arbeiderne bare ble «mobilisert som produsenter, og ikke som herskende klasse». (Se Fossum 1984.)

Den sosialistiske revolusjonen innfører også en planøkonomi innretta på å dekke folks behov som hovedregulator for økonomien. Men den avskaffer ikke lønssystemet, den avskaffer ikke vareproduksjonen, og dermed heller ikke markedet som fordelingsmekanisme (sjøl om den innskrenker betydninga av det). Dermed er det fortsatt slik at hvor godt du tjener, langt på vei avgjør hvor godt du lever. Planen som helhet kan være innretta på å dekke folks behov. Men så lenge varer må kjøpes for lønnsinntekt, vil det være noen som får dekt sine behov bedre enn andre. Prinsippet for tildeling av goder i det sosialistiske overgangssamfunnet, er: Fra enhver etter evne, til enhver etter arbeid. Det er et stort framskritt i forhold til kapitalismen, der godene tildeles etter klasses tilhørighet, og alt overskudd som skapes, kontrolleres av et lite mindretall av befolkninga. Men sosialismens rett er likevel en «ulik rett», som Marx sier, fordi den måler ulike individer med samme målestokk. Alle har jo ikke samme arbeidsevne. To som begge «yter etter evne», kan derfor risikere å få nokså ulik belønning.

Under kommunismen gjelder et annet fordelingsprinsipp: Da yter menneskene etter evne til samfunnet, og mottar etter behov. Først da er vi kommet så langt at samfunnet virkelig er i stand til å ta hensyn til individene, og erstatte en abstrakt «rettferdighet» med en «rett» som tar utgangspunkt i at vi faktisk er forskjellige. Kanskje har vi kvinner spesielt gode forutsetninger for å skjønne betydninga av dette, siden vi i praksis har opplevd hvordan «lik» behandling av to kjønn som står i ulike situasjon ofte resulterer i ny undertrykking.

Under sosialismen må det derfor føres en kamp for at «behov» skal spille en viktigere og viktigere rolle. Som i kampen for å «bygge ned»

arbeidsdelinga må en slåss på to fronter: De materielle forutsetningene for «behovsamfunnet» må skapes, samtidig som en kjemper for at den økende rikdommen i samfunnet virkelig brukes til å dekke folks behov, ikke til å styrke makta og privilegiene til noen sterke grupper.

Veien fra det gamle til det nye er ingen slagen landevei. Det er snakk om en prosess full av kompliserte motsetninger og harde kamper. Om arbeiderklassen fortsetter å bli styrt, i stedet for å styre (uansett om den i hovedsak blir styrt til sitt eget beste) kan det etter hvert bli slik at de sosiale skillene fra del gamle samfunnet gjenoppstår. Det sjiktet som hersker i praksis, begynner kanskje å ta mer hensyn til sine egne interesser enn til folk flests, og den økonomiske planen de utarbeider, blir mindre og mindre et redskap til å sikre at «folks behov» blir ivaretatt. Fordi det sosialistiske samfunnet er et uferdig samfunn, og bringer med seg en tung arv fra kapitalismen i form av økonomiske og sosiale strukturer, politisk organisering, «selvfølgelige sannheter», inngrodde vaner og forestillinger, må det som er nytt og annerledes kjempes fram mot alt vi har vært vant til. Ingenting «går automatisk». Det som «går automatisk», går gjerne den gjerne veien.

Å slåss for at det sosialistiske overgangssamfunnet mer og mer styres av, og mer og mer tjener arbeiderklassen og det arbeidende folket, er på mange måter å slåss i oppoverbakke. Blant annet derfor mener vi i AKP(m-l) at det er så viktig med et kommunistisk parti, som er bevisst dette, og kan være en ledelse for arbeiderklassens kamp under sosialismen. Men dette må ikke være et parti som skiller seg fra arbeiderklassen og i stedet blir kjerna i en ny herskerklasse, slik det har skjedd i flere andre sosialistiske land.

Hvor kommer så kampen mot kvinneundertrykkinga inn i dette bildet? For det første gjelder det også her at ingenting «går automatisk». Forandringer i kvinnes stilling må kjempes fram oppoverbakke. Og det dreier seg ikke bare om en kamp mot «ideologiske rester» fra det gamle samfunnet, som egentlig ikke har noe grunnlag i den nye tida, men bare holder seg levende av gammel vane, slik det ofte er blitt oppfatta. Først og fremst er det snakk om å kjempe igjennom materielle forandringer. Det er først under kommunismen at kvinnes problemer kan bli løst fullt ut: At familien kan oppheves, at «etter behov» blir hovedprinsippet for tildeling av goder i samfunnet, at arbeidsdelinga mellom kjønnene blir borte. Kvinnene har derfor helt spesielle grunner

til å være «utålmodige» med det sosialistiske kompromisset, og til å slåss for å utvikle samfunnet videre til kommunisme. Men dette betyr også at kampen mot kvinneundertrykkinga er en nødvendig og uatskillelig del av veien fra «det gamle» til «det nye»: et klasseløst, kommunistisk samfunn. Det er utenkelig at klasseundertrykkinga kan oppheves, mens kjønnsundertrykkinga består. Arbeidsdelinga i samfunnet, som fortsatt finnes under sosialismen, er et viktig materielt grunnlag for at det oppstår nye privilegerte sjikt og klasser, som kan ta makta og undertrykke arbeiderklassen på nytt. Det gjelder arbeidsdelinga mellom eksperter og arbeidere, mellom håndens og åndens arbeid, mellom styrende og styrte. Den kjønnsmessige arbeidsdelinga i samfunnet plasserer kvinnene i den ene aksen av disse arbeidsdelingene og holder dem fast der. Kvinneundertrykkinga er ei kraft som konserverer også andre former for undertrykking. Hvordan oppheve skillet mellom styrende og styrte så lenge kvinnene holdes nede? Hvordan oppheve skillet mellom eksperter/arbeidere, mellom håndens og åndens arbeid så lenge kvinnen er dobbeltarbeidende tjener i familien og ikke har tid til å utvikle seg allsidig, skolere seg, videreutdanne seg? Kjønnsundertrykkinga vil bidra til å bevare klasseskillene, og danne en kilde til gjenoppretting av kapitalismen.

Klasseundertrykkinga og kjønnsundertrykkinga er ikke identiske motsigelser. De må løses med særegne midler. Likevel er det umulig å løse den ene motsigelsen fullt ut uten å løse den andre. Et klasseløst samfunn med kjønnsundertrykking er utenkelig. Derfor er spørsmålet om hva slags samfunnssystem vi har, interessant for kvinner. Og derfor burde spørsmålet om vi har kvinneundertrykking eller ikke, være interessant for kommunister. En aktiv politikk for å slåss mot kjønnsundertrykkinga, er en nødvendig del av kampen for kommunisme og mot gjenoppretting av kapitalisme. Skjønner en ikke dette er en dømt til, i hvert fall på lang sikt, å skusle vekk de dyrekjøpte resultatene av en sosialistisk revolusjon.

Hvorfor gikk det som det gikk?

Hvorfor har ikke kampen mot kvinneundertrykkinga gjort større framskritt i de sosialistiske landa vi har sett hittil? Noe av problemet ligger

i den teorien de har hatt som rettesnor. I den sosialistiske og kommunistiske bevegelsen har det eksistert noe som het «kvinnespørsmålet». «Kvinnespørsmålet» er mye blitt et delspørsmål, som kunne ses isolert fra en helhetlig teori om revolusjon, sosialisme og kommunisme (slik mange mannfolk i AKP (m-l) fortsatt oppfatter det i praksis). Om ikke «kvinnespørsmålet» var «løst», så fikk det ikke nødvendigvis noen alvorlige konsekvenser for resten av den sosialistiske oppbygginga. I «Familiens, privateiendommens og statens opprinnelse» prøvde riktignok Engels å utforme en integrert teori om hvordan kvinneundertrykkinga var vevd sammen med klasseundertrykkinga, og måtte oppheves med den. Problemet var imidlertid at kvinnekampen ikke ble sett på som noen drivkraft for å oppheve privateiendom, klasser og stat. Snarere ble kvinnefrigjøring et *resultat* av de andre kampene.

Lenin, Stalin og Mao er de mest kjente sosialistiske lederne og teoretikerne som hadde praktisk erfaring med oppbygginga av et sosialistisk samfunn. De har derfor bidratt til kommunismens teoretiske arsenal på mange områder der Marx og Engels var uten direkte erfaring. Men når det gjelder kvinnekampen og kvinneundertrykkinga er det oppsiktsvekkende hvor lite de har bidratt med. Hos Lenin finner en mest. Han var heller ikke redd for å kritisere mannlige kommunisters praksis i ekteskapet: «Dessverre kan vi si om mange av våre kamrater: skrap på kommunisten, så kommer småborgeren fram.» Fra Stalins hånd har det overlevd en kort tale der han oppfordrer arbeider- og bondekvinnene til å «oppdra sine barn i Lenins ånd», og en 8. mars-appell til «de arbeidende kvinnene» som er «en mektig reserve for proletariatet». Mao er kjent for slagordet om at «kvinnene er halve himmelen». Men bortsett fra det er det svært lite å finne, hos en mann som har skrevet om det meste. Riktignok finnes det noen artikler av han fra 1919, med harde utfall mot ekteskapet. Men dette var før han ble kommunist, og artiklene finnes ikke i hans samlede verker (se Levy, 1984). I det store og hele må en si at de lederne som kom til å stå i spissen for den sosialistiske oppbygginga har bidratt med lite nytt ut over det Marx og Engels skreiv.

Det er for påfallende til å være tilfeldig. I de sosialistiske landa har det snarere skjedd en avvikling enn en utvikling av kvinnepolitisk teori, i hvert fall hvis vi ser på hva som er blitt stående igjen som «autoriserte sannheter». Marx og Engels' bidrag er blitt forvrengt og amputert. I

«Familien ...» stilte Engels to hovedforutsetninger for kvinnefrigjøring: Den ene var at kvinnene ble trukket inn i den samfunnsmessige produksjonen for fullt. Den andre var oppheving av familien. Engels' første forutsetning er blitt stående som en del av den sosialistiske bevegelsens arvegods i «kvinnespørsmålet». Hans andre forutsetning er blitt beholdt på papiret i de offisielle, teoretiske tekstene. Men i praksis er den blitt erstatta med en glorifisering av «den sosialistiske familie». Og forestillinga om at kvinnefrigjøringa kommer i gave når alle andre problemer er løst, står fortsatt ved lag.

I de første åra av Sovjetunionens historie fantes det riktignok andre stemmer og oppfatninger. En av de stemmene tilhørte Alexandra Kollontay, en dame med en viss makt, siden hun ledet folkekommissariatet for sosial velferd. Hun har bl.a. etterlatt seg ei forelesningsrekke fra Sverdlov-universitetet, der hun i entusiastiske vendinger beskriver «det store framskrittet», nemlig at «familielivet holder på å opphøre som livsnorm». «Å skille kjøkkenet fra ekteskapet» er en stor reform, og i det minste i kvinnes historie like viktig som å skille kirka fra staten,» skriver Kollontay (svensk nyutgave 1971). Kollontay beskriver de forsøkene som ble gjort med å opprette kollektive «kommunehus», offentlig bespisning osv., og spår at dette blir den vanlige måten å organisere livet på bare den verste fattigdommen blir overvunnet. Ekteskapet mener hun vil forsvinne og erstattes av mer kortvarige kjærlighetsforhold når ingen av partene lenger har noen økonomisk fordel av å være gift.

Det er ikke mye glorifisering av «den sosialistiske familien» i dette. Men det finnes også synspunkter i Kollontays forelesninger som henger godt sammen med sovjetstatens seinere oppfatning av kvinnens rolle. «Arbeiderrepublikken vender seg til kvinnen framfor alt i hennes egenskap av arbeidskraft og levende produksjonsenhet,» skriver hun. Med det siste mener hun fødemaskin. Målet med Kollontays familiepolitikk er å frigjøre kvinnene til arbeid i produksjonen, og sikre helsen hennes så hun kan gjøre sin plikt mot fellesskapet ved å føde (og amme) sunne og livsdugelige barn. Barneoppdragelsen derimot, er det mest fornuftig at kollektivet tar seg av. I dette perspektivet blir det heller ikke noen viktig målsetting å oppheve arbeidsdelinga mellom kvinner og menn (s. 249):

«Under diktaturperioden (proletariatets diktatur, min anm.) er det mindre aktuelt enn noensinne for proletariatet å slutte seg til den borgerlige feminisms krav om kvinnens likestilling som abstrakt prinsipp. En fornuftig statlig planlegging må tvert imot ta kvinnens fysiske og psykiske særtrekk med i beregningen og fordele de ulike arbeidsområdene mellom kjønnene på det viset som best fører fram til det felles målet.

Arbeiderkvinnenes målsetting under diktaturperioden kan ikke være likestilling som sådan, men det må være den mest hensiktsmessige utnyttning av de kvinnelige kreftene, og beskyttelse av kvinnens interesse som mor.»

Kollontays familiepolitikk er altså et middel til å nå dette målet. Riktignok finnes det også innslag av mer prinsipiell argumentasjon i forelesningene hennes. Men hovedvekt ligger på kvinnens plikter overfor fellesskapet, mindre på rettigheter og på betydninga av å frigjøre kvinnene til å spille sin rolle som del av den herskende klassen. Dermed blir også familiepolitikken lettere å angripe når den ikke lenger ses på som et middel i «den mest hensiktsmessige utnyttning av de kvinnelige kreftene». Kollontays praktiske tiltak og propaganda i den perioden hun ledet folkekommissariatet for sosial velferd var svært radikale og sto i skarp motstrid til det som seinere skulle komme. Men teoretisk må også hennes bidrag ses som et tilbakeskritt i forhold til f.eks. Engels. Likevel var det radikalt nok til å bli skjøvet ut i glemsel.

Hvorfor har det skjedd en avvikling snarere enn en utvikling av teorien om kvinnefrigjøring under sosialismen? Jeg tror det skyldes at også sosialistiske samfunn produserer ideologi i betydninga tilslørende rettferdiggjøring av de rådende tilstander. Mye tyder på at den undertrykte kvinnen er et «nyttig økonomisk dyr» også for den uutvikla sosialismen. (Mer om dette i avsnittet «Stål, jern og traktorer».) Glorifiseringa av familien kan bidra til å bevare denne økonomiske nytten. Flere forhold har spilt sammen når det gjelder kvinnenenes skjebne: Teorien om kvinnekampens betydning under sosialismen var mangelfull og til dels feil. Arbeiderkvinnene var i liten grad «konstituert som kjønn og klasse», og var derfor ingen sterk, sjølstendig kraft som kunne prege samfunnsutviklinga ut fra en egen plattform. De økonomiske realitetene de nye, sosialistiske samfunnene sto ansikt til ansikt med, var beinhard. Den linja for økonomisk oppbygging som dels ble valgt, dels tvang seg fram, hadde viktige negative konsekvenser for kvinnene (sjøl

om den også brakte dem sosiale og økonomiske framskritt). Nok en gang viste det seg at den økonomiske politikken ikke var kjønnsnøytral. Kanskje skapte den i stedet et behov for ny, kvinneundertrykkende ideologi, som for eksempel glorifiseringa av «den sosialistiske familien».

Stål, jern og traktorer

Å lese om de første fem-års-planenes periode i Sovjet, er få innblikk i et fantastisk drama. Egil Fossum oppsummerer det som skjedde slik (1984, s. 15):

«Den industrialiseringa Sovjet gjennomgikk i perioden 1929 til 1941 er den raskeste historien kjenner til. På 12–13 år ble Sovjet forvandlet til en industriell stormakt, og mange titalls millioner mennesker ble rykket fra middelalderen og inn i det 20. århundre.

Tall kan gi noen antydninger om omfanget av forvandlingen: Nasjonalinntekten ble femdoblet, industriproduksjonen økte med en faktor på 6,5 og produksjonen av kapitalvarer ble tidoblet, transportkapasiteten ble firedoblet, produksjonen av alle viktigere råvarer økte meget sterkt. Bybefolkningen økte med nærmere 40 millioner mennesker.»

Sovjet klarte det ingen andre land som var underutvikla etter 1. verdenskrig har klart ved egne krefter, nemlig å industrialisere, sier Fossum. Uten den økonomiske oppbygginga som skjedde i denne perioden, er det svært tvilsomt om Sovjet ville vært i stand til å motstå Hitlers armeer og yte sitt store bidrag i kampen mot nazismen. Det var antakelig en nokså presis spådom Stalin kom med i en tale i 1931, der han sa: «Vi ligger femti eller hundre år etter de framskredne landene. Vi må ta igjen dette forspranget på ti år. Enten gjør vi det, eller så går vi under.» I 1941 invaderte Hitler-Tyskland Sovjet.

Men denne raske industrialiseringa hadde sin pris. Prisen ble blant annet betalt av befolkninga på landsbygda, en påkjenning som sovjetisk jordbruk aldri riktig kom seg etter. Den ble også gjennomført med metoder som styrket ekspertsjiktets makt på bekostning av arbeiderklassen, og som bidro til å festne byråkratiske hersketeknikker og undergrave arbeiderklassens mulighet til å styre sjøl. Og den krevde en høy pris av kvinnene.

Industrialiseringa i Sovjet ble gjennomført med en beinhard prioritering av tungindustrien, på bekostning av lettindustrien, som produserer forbruksvarer for folk, og jordbruket. Dette skjedde i tre femårsplaner på rad. Lettindustrien fikk smulene som ble til overs når tungindustrien hadde tatt sitt. Resultatet var svært merkbart på befolkningas levestandard. Boligforholdene i byene var elendige. Bybefolkninga svulma opp, samtidig som det ble satsa altfor lite ressurser på boligbygging. Alec Nove skriver (1976, s. 198):

«At vedlikeholdet ble neglisjert gjorde forholdene enda verre. Ingen Sovjetborger vil benekte at plassmangel, delte kjøkken, flere familier presset sammen i hver leilighet, ofte oppdelte rom, var storparten av bybefolkningas situasjon i over en generasjon, og at dette var kilde til mye menneskelig lidelse.»

Nove sier også at når en skal vurdere levestandarden på denne tida, kan en ikke bare se på rasjonering, prisforskjeller og varemangel. En må også ta med i beregninga køståing, lav kvalitet på varene, neglisjering av konsumentenes behov og krav.

Nove gjør ikke noe forsøk på å vurdere hva denne utviklinga betydde for kvinnene spesielt. Han nevner at det skjedde en svær økning i den kvinnelige sysselsettinga. Noen yrker, som medisin og læreryrket, ble fullstendig kvinnedominert, mens «tøffe eks-bondekvinner utgjorde en stor del av den ufaglærte arbeidsstyrken». I perioden 1928–1940 økte kvinnenes andel av Sovjets arbeidere og funksjonærer fra 24% til 39% (Fossum, s. 87). En kan si at Sovjet lyktes godt med å trekke kvinnene inn i samfunnsmessig produksjon, ja det var en nødvendig forutsetning for å gjennomføre 5-års-planene.

Var kvinnenes ubetalte arbeid i familien også en nødvendig forutsetning for å gjennomføre femårsplanene? Jeg tror det må ha vært det. Og husarbeidet må ha vært en kolossal byrde i disse åra, under de forholda kvinnene ble budt, med trange og dårlige boliger, neglisjering av forbruksvaresektoren, varemangel, køståing. «Det var fortsatt kvinnene som var hovedansvarlige for hjem og barn, så de levde et liv med svært høy arbeidsintensitet både hjemme og ute,» sier Fossum (s. 88). Som kvinnene i USA på den samme tida kompenserte for inntektsbortfall pga. arbeidsløshet med å øke det ubetalte arbeidet, kompenserte kvinnene i Sovjet for manglene i planen med sitt ubetalte arbeid. Kvinnenes

ubetalte arbeid i familien var en av innsatsfaktorene i oppbygginga av den sovjetiske tungindustrien. Men det kom aldri på papiret i planer eller kostnadsoverslag.

Ikke rart at det kunne oppstå et behov for å glorifisere «den sosialistiske familien» under slike forhold. Regimet var avhengig av at kvinnene påtok seg den dobbelte byrden. At synet på familien endret seg, kom bl.a. til uttrykk i lovgivninga. I 1918 fikk Sovjet den mest radikale familielovgivning i verden (se Hagemann, 1981). Ekteskap og skilsmisser skulle bare registreres for å være gyldige. Ektefellene beholdt samme legale status som for ekteskapet. Felles eiendom mellom ektefeller ble opphevet, det samme ble alle ekteskapelige plikter, inkludert forsørgerplikten. Alle som var i stand til å arbeide, skulle forsørge seg sjøl. Forsørgerplikten ble imidlertid beholdt som en foreløpig ordning når en av ektefellene var ute av stand til å arbeide, siden statlige støtteordninger var lite utbygd. Skillet mellom «ekte» og «uekte» barn ble opphevet. Begge foreldre fikk lik forsørgerplikt. Dersom foreldrene ikke var i stand til å forsørge barna, skulle staten trå til. Foreldremyndigheten ble innskrenket, og abort ble lovlig og gratis.

I trettiåra endret dette seg. Fossum skriver om utviklinga av familielovgivninga (s. 89):

«Samtidig med at kvinnes problemene økte, ble det vanskeligere å skille seg og få abort. I 20-åra hadde Sovjet hatt den kanskje mest liberale ekteskaps- og abortlovgivning i verden. I 30-åra begynte en innstramning, og fra 1944 innførte Sovjet en familielovgivning som kanskje var strengere enn den en hadde i Vesten på samme tid. Familien ble betraktet som en basis for hele samfunnet. Jo sterkere familien blir, jo sterkere skulle samfunnet som helhet bli, het det. Styrking av familien ble også en forutsetning for høyere barnetall.

De nye lovene gjorde det vanskelig å skille seg. I motsetning til tidligere måtte en gå til sak og bli skilt ved dom. Det var vanskelig å få medhold i retten hvis man ønsket skilsmisse. Det kostet også penger. For mange ville det bli altfor dyrt. Abortlovgivningen utviklet seg i samme retning. Allerede i 1936 ble abort forbudt. Barn av ugifte mødre ble dårligere stilt enn andre barn, hvis da ikke staten tok seg av dem.»

Et trekk i det samme bildet er at homofili igjen ble straffbart i midten av 30-tallet, etter at straffebestemmelsene var blitt opphevet i begynnelsen av 20-tallet.

Denne utviklinga har sikkert mange årsaker. Den gjenspeiler bl.a. tilstivninga av Sovjet i en rigid arbeidsdeling og en hierarkisk samfunnsstruktur. Det er også et faktum at den progressive familielovgivninga fra 20-tallet ikke alltid fungerte like kvinnevennlig i et økonomisk og sosialt tilbakeleggende land. For eksempel forteller Hagemann (1981) om såkalte «sesongekteskap»: Det forekom at rike bønder giftet seg når våronna sto for dør, skilte seg etter at høstonna var unnagjort, og gjentok samme prosessen neste år. Slik fikk de stadig nye sengekamerater og gratis arbeidskraft. De harde leveforholda skapte dessuten nye, økonomiske grunner til å inngå ekteskap: «En kvinne kan f.eks. slå seg sammen med en mann, ikke fordi hun er glad i han, men fordi «han har et rom i sovjetets hus». Eller en mann gifter seg med en kvinne fordi vinteren blir lettere å holde ut med dobbel vedrasjon,» skriver Kollontay (s. 229). Det finnes også andre eksempler på at den nye, frie lovgivinga ble en frihet til Økt seksuell utbytting av kvinner fra menns side i et samfunn der kjønnene langt fra var økonomisk og sosialt likestilt. Kollontay nevner eksempler som at «en arbeiderkvinne eller bondekvinne, som drar ut med sekken sin for å skaffe mjøl, tvinges til å ligge med konduktøren for å få plass på taket, eller med vakt-havende ved sperrene for å slippe igjennom med mjølet» (s. 236). Slikt kunne sjølsagt skje uansett hvordan lovgivinga var. Men det forteller noe om det faktiske forholdet mellom kjønnene.

Likevel er det vanskelig å fri seg fra tanken om at det må være en nær sammenheng mellom den økonomiske oppbyggingas behov for kvinnenens ubetalte arbeid, og styrkinga av familien som «en basis for hele samfunnet».

Etter krigen gjentok historia seg i de østeuropeiske folkedemokratiene. Også her skulle det bygges opp en sterk industriell basis, også her ble tungindustrien prioritert framfor lettindustri og jordbruk. Også her ble kvinnene trukket inn i samfunnsmessig produksjon i stor målestokk. Scott (1976) beskriver situasjonen i etterkrigsåras Tsjekkoslovakia. Den første femårsplanen var svært ærgjerrig. Den totale industriproduksjonen skulle øke med 57% innen utgangen av 1953. Underveis ble imidlertid målene satt enda høyere: I 1951 ble målsettinga for vekst i industriproduksjonen økt til 98%, mens tungindustrien skulle vise enda bedre resultater. Tungindustrien skulle nå 230% av nivået i 1948 i 1953, og Tsjekkoslovakia skulle være verdens sjette største stålprodusent.

Hva betydde dette for kvinnenes dagligliv? For det første: De kom inn i produksjonen. Allerede i 1955 utgjorde kvinnene 42,6% av arbeidsstyrken i Tsjekkoslovakia. For det andre: Å «drive» en familie ble et fryktelig tungt arbeid. Scott skriver (s. 99):

«Trass i løfter og lover var forholda i dagliglivet fortsatt svært vanskelige. Kullmangel oppsto uunngåelig i de kaldeste periodene om vinteren, og frosne vannrør førte til mangel på rennende vann i tillegg til kalde rom. Gass- og elektrisitetsforsyninga ble ofte avbrutt på den tida de fleste lagde mat. Matmangel og dårlig distribusjon gjorde innkjøp til et kjempeproblem. Arbeidende kvinner forlot hjemmene sine tidlig og kom seint tilbake, men den kunden som ikke var til stede når grønnsakene ble levert, kunne ikke regne med å få noen. Butikkene var de samme små, overfylte sjappene som hadde tjent førkrigs-generasjonen, og presset på dem økte ved at utendørsmarkedene, der småbøndene tidligere hadde solgt produktene sine, ble stengt. Køer av folk som ventet på slike vanlige og nødvendige varer som poteter fylte gatene. Det var knapt en viktig matvare som ikke på ett eller annet tidspunkt forsvant fra markedet på mystisk vis, på grunn av kompliserte årsakskjeder som pressa etter hvert kunne fortelle var blitt retta opp, men som alltid lot til å gjenoppstå andre steder. Ferdigmaten som fikk en slik stolt start var vanskelig å finne og dyr, produsentene klagde over mangel på råmaterialer og arbeidskraft.»

Et nett av lokale kvinnekomiteer ble organisert for å bidra til å løse kvinnenes problemer, og for å mobilisere kvinnene til å delta i arbeids- og samfunnsliv. Men, skriver Scott (s. 101):

«Sjøl om de hadde mange oppgaver, hadde de ingen autoritet og ingenting å si når det gjaldt hvordan pengene ble brukt. Deres anbefalinger ble godt mottatt men sjelden satt ut i livet, fordi presserende industrielle oppgaver spesifisert i den økonomiske planen hadde høyeste prioritet. Og etter det hadde den lokale industrien brennende behov for finanser og arbeidskraft. Den kommunale servicen fikk smulene, og frivillige brigader som sto klare til å forbedre lokalmiljøene sine, kunne ikke få de nødvendige gjør-det-sjøl-materialene.»

Også i Kina har den økonomiske politikken i lange perioder vært prega av kraftig prioritering av tungindustrien, sjøl om Mao advarer mot ubalanse mellom tung- og lettindustri i sin berømte artikkel «De ti viktigste forholda» fra 1956. Innskrenking av private jordlapper, frie

markeder og privat småvirksomhet har nok i perioder ført til det samme som Scott beskriver fra Tsjekkoslovakia: Varemangel og et ineffektivt distribusjonssystem som har betydd ekstra byrder for kvinnene i form av køståing o.l. Etter Mao har familien blitt ytterligere styrka som økonomisk enhet, gjennom innføringa av «ansvarssystemet» bygd på enkeltfamilien. Folks levestandard er blitt mer avhengig av hvor mye, og hva slags, arbeidskraft familien rår over. Dette er et hinder i gjennomføringa av «ett barns-politikken», fordi flere barn betyr mer arbeidskraft for familiene på landsbygda. Hva slags barn – jente eller gutt – er heller ikke likegyldig. Det vanligste forsørgelsessystemet for gamle i Kina er fortsatt familien, barnas plikt til å ta seg av foreldrene. En sønn er ofte bedre økonomisk i stand til dette enn ei datter. Døtre flytter dessuten tradisjonelt til ektemannens familie/landsby når de gifter seg, og blir arbeidskraft for svigerfamilien i stedet for sin egen. Presset fra disse økonomiske realitetene på den ene sida, og myndighetenes ett-barns-politikk på den andre sida, resulterte i begynnelsen av 80-åra i en nokså dramatisk gjenoppliving av den gamle skikken med spebarnsdrap på jenter mange steder på landsbygda. Den kinesiske kvinneføderasjonen satte i gang en landsomfattende undersøkelse av problemet med spebarnsdrap på jenter i 1983, og fant sjokkerende forhold i enkelte områder. (Se Croll, 1984.)

Poenget er ikke å moralisere over historia. Det en kan lære av erfaringene fra de sosialistiske landa, er imidlertid at «kvinnespørsmålet» ikke er noe delspørsmål som kan løses mer eller mindre uavhengig av hva en ellers foretar seg. Det står ikke skrevet «KVINNESPØRSMÅL» på alle saker som har betydning for vilkårene for å bekjempe kvinneundertrykkinga. Modellen for den økonomiske oppbygginga i Sovjet og Øst-Europa var ikke «kvinnesak». Men så var den det likevel. Og når en først har sagt A, blir det lett til at en sier B: nei til skilsmisser og nei til homofili og ja til den hellige, sosialistiske familie.

«Med en kvinnefront i ryggen ...»

Kvinneorganisasjoner har det vært, og er, i de fleste sosialistiske land. (Riktignok ble bolsjevikpartiets kvinneavdeling, Sjenotdel, oppløst allerede i 1930. Og den tsjekkoslovakiske kvinneunionen, som ble opp-

retta etter krigen, ble nedlagt i 1952, fordi den hadde «oppfylt formålet sitt». Den kinesiske kvinneføderasjonen ble midlertidig oppløst under kulturrevolusjonen.) Men hva slags? Kvinnene i de sosialistiske landa, som raskt ble trukket inn i den samfunnsmessige produksjonen, og som sannelig sto i «skvisen mellom jobb og familie», trengte organisasjoner som var sterke uttrykk for «den doble bevisstheten» – klasse og kjønn. Og de trengte å være representert med mange kvinnebevisste kvinner, med en klar kvinnepolitisk plattform, i de organisasjonene som arbeiderklassen skulle utøve sin rolle som herskende klasse gjennom. Den viktigste av disse var det kommunistiske partiet.

I Sovjet var det ifølge Fossum «et slående misforhold mellom kvinnes betydning i produksjonen og i politikken». På fagforeningskongressen i 1949 utgjorde kvinnene 40% av delegatene, noe Fossum ser som et uttrykk for den økonomiske betydninga de hadde. I partiet var bare en femtedel kvinner. Og sjøl om dette var en tredobling siden 1920, hjalp det ikke så mye, siden kvinnene stort sett befant seg på lavere nivåer i partiet. Den første kvinne kom inn i politbyrået under Krustsjov. Når en tenker på den skrikende kadermangelen i Sovjet (den mannlige delen av arbeiderklassen var sterkt desimert etter krig, borgerkrig og intervensjonskriger) settes disse talla ytterligere i relieff.

Situasjonen er ikke så svært mye annerledes i Kina, trass i eksempler som Jiang Qing, Maos tredje kone. De kvinnene som har oppnådd å bli berømte, herostratisk eller ærefullt, i Kinas politiske liv, har stort sett vært koner til enda mer berømte menn. Det betyr ikke at de ikke kan ha hatt betydelige personlige kvaliteter. Men uten ektemannens ry og makt som hjelpemiddel har de hatt små muligheter til å nå til topps. Eventuelle framtreddende kvinnelige revolusjonære uten slike «hjelpemidler» er blitt usynlige ett eller annet sted på veien.

Hva så med kvinneorganisasjonene? Lenin sier i sin samtale med Clara Zetkin i 1921:

«Vi avleder våre oppfatninger om organisasjon av våre ideologiske begreper: ingen separate organisasjoner av kommunistiske kvinner. En kvinnelig kommunist hører til som medlem av partiet på samme måte som en mannlig. Med like rettigheter og plikter. På det punktet kan det ikke herske noen uoverensstemmelse. Men vi må ikke lukke øynene for faktiske forhold. Partiet må ha organer, arbeidsgrupper, komiteer, utvalg, seksjoner eller hva man vil kalle det som har til særoppgave å

vekke de bredeste masser av kvinnene, knytte dem til partiet og holde dem varig under partiets ledelse. Da trengs det naturligvis at vi driver systematisk virksomhet i disse kvinnemassene. Vi må skolere de vekte, vinne dem og styrke dem til den proletariske klassekampen under ledelse av det kommunistiske parti. Og nå tenker jeg ikke bare på proletarkvinnene, på de som arbeider i fabrikkene eller er husmødre. Jeg tar også med småbondekvinnene og kvinnene i de forskjellige lag av småborgerskapet. Også de er et bytte før kapitalismen, og i tida etter krigen mer enn for. Disse kvinnemassenes upolitiske, usosiale, tilbake-liggende mentalitet, sneverheten i hele deres virke og livsmønstre, er kjensgjerninger. Det ville være dumt å se bort fra dette, tvers igjennom tåpelig. Vi trenger egne organer for å arbeide blant dem, spesielle agitasjonsformer og organisasjonsformer. Det er ikke feminisme, men praktisk, revolusjonær hensiktsmessighet.»

At kvinnelige og mannlige kommunister bør være i samme parti, er det lett å slutte seg til. Men på grunn av kvinneundertrykkinga har de ikke «like rettigheter og plikter» i praksis. Også i partiet må det drives systematisk kvinnekamp.

Lenins syn på kvinneorganisering utafor partiet uttrykker den plassen kvinneforbundene stort sett har hatt i den kommunistiske bevegelsen og i de sosialistiske landa. Kvinneorganisasjonene er først og fremst en kanal fra partiet ut til kvinnene, slik at kvinnene kan bli kjent med, og slutte opp om, partiets politikk. I de sosialistiske landa har kvinneforbundene også hatt oppgaven med å mobilisere kvinnene til å delta i ulike oppgaver som er viktige for samfunnet, og de har tatt seg av praktiske oppgaver som angår kvinnene spesielt. Men kvinneforbundene er ikke blitt tilkjent noen sjølstendig rolle i kampen. De er ikke blitt sett på som et organisert uttrykk for kvinnebevisstheten, og heller ikke som et redskap til å «konstituere» kvinnene i arbeiderklassen og det arbeidende folket som «klasse og kjønn». Enda mindre har de vært et redskap for kvinnes makt, interesseorganisasjoner kvinnene kunne bruke til å slåss for sine krav og nedkjempe motstand. Dette betyr ikke at kvinneforbundene ikke kan ha fungert som pressgrupper for kvinnene i mange tilfeller. Det finnes det mange eksempler på at de har gjort. Hagemann skriver f.eks. om det sovjetiske bolsjevikpartiets kvinneavdeling Sjenotdel i 20-åra (1981, s. 36):

«De utga en rekke kvinnetidsskrifter og kvinneblader, de dannet propagandagrupper som dro ut i de mest tilbakeliggende områdene i landet for å lære kvinnene å lese og opplyse dem om innholdet i den nye lovgivninga og i kommunistenes politikk. De arbeidet aktivt for å trekke kvinnene med i den kooperative bevegelsen og i kampen for å omdanne dagliglivet i og rundt familien. De gikk i spissen for å slåss mot kvinnefiendtlige og bakstreverske ideer innad i partiet og mot partikamerater som forsvarte egne privilegier i sin egen familie.»

Også i Kina dro kvinnelige agitasjonsgrupper ut på landsbygda for å opplyse folk om den nye familieloven av 1950. Kvinnene ble samlet til møter der de kunne snakke om sine egne erfaringer og overgrepene de var blitt utsatt for, samtidig som de lærte om rettighetene sine og fikk støtte på å gjennomføre beslutninga om skilsmisse. Kvinnemishandling og undertrykking kom under ild, og kampmetodene kunne være militante nok: I en landsby kidnappet kvinneforbundet en brutal svingerfar og holdt han innelåst til han lovet bot og bedring. (Se Strand, 1985.)

Trass i slike eksempler har det ikke eksistert noen bevisst linje som gikk ut på at kvinnene trengte en uavhengig organisasjon som ga dem makt og styrke til å slåss mot kvinneundertrykkinga i det sosialistiske samfunnet. Kvinneforbundene skal først og fremst være hjelpeorganisasjoner for partiet, som sprer partiets ideer djupt ned i kvinnemassene, dit partiet sjøl ikke når fram. I samtaler med representanter for f.eks. kvinneføderasjonen i Kina, går det svært tydelig fram at det er slik de sjøl oppfatter oppgaven sin. Også i sandinist-revolusjonen i Nicaragua er kvinneforbundet, AMNLAE, blitt tildelt en liknende plass.

Kvinnene har altså hatt kvinneorganisasjoner, men ingen «kvinnefront i ryggen». I partiet har de hatt lite eller ingen makt. De har vært organisert – men dårlig organisert for kamp på egne vegne. Her ligger også en del av forklaringa på hvorfor kvinnene ikke kan vise til større framgang under sosialismen.

Det kryr av motsigelser

Under sosialismen kryr det av motsigelser, sa Mao. Og det er virkelige motsigelser, ikke bare et resultat av «ideologiske rester fra det gamle

samfunnet». I tretti-åras Sovjet var det en virkelig motsigelse mellom behovet for en rask oppbygging av tungindustrien (bl.a. for å kunne møte angrepet fra nazismen) og de økonomiske krava kvinnefrigjøring stilte. Denne motsigelsen kunne ganske sikkert blitt løst på en bedre måte enn det som skjedde i Sovjet. Framfor alt kunne den blitt erkjent og behandla bevisst som en motsigelse i stedet for å avle tilslørende ideologi. Men elimineres fullstendig kunne den neppe.

Det kan bli nødvendig med kompromisser mellom forskjellige hensyn og forskjellige interesser. Da er det viktig at de oppfattes som nettopp det – kompromisser – og ikke som høyeste sosialistiske prinsipp. Å gjøre dyd av nødvendighet er i det hele tatt en tvilsom dyd.

Å prøve og finne fram til hvilke motsigelser som vil oppstå i kampen for kvinnefrigjøring under sosialismen, er kanskje noe av det viktigste vi kan gjøre dersom vi ønsker at det skal gå annerledes i framtida enn det har gått i fortida. Det vil dreie seg om motsigelser på mange ulike nivåer. Og siden vi veit lite om hvilke betingelser en sosialistisk revolusjon, f.eks. i Norge vil skje under, er det vanskelig å være særlig konkret. Det jeg legger fram her, blir derfor mest tankeeksperimenter. Men tankeeksperimenter kan også være nyttige, dersom de hjelper oss til å stille de riktige problemene.

Kampen for kvinnefrigjøring må også under sosialismen føres på mange områder og nivåer samtidig. Litt skjematisk vil jeg dele dem inn i tre:

- Kampen for å forandre økonomien
- Kampen for å forandre den sosiale organiseringa av samfunnet
- Kampen for å forandre menneskenes hjerter

Disse områdene er sjølsagt ikke uavhengige av hverandre. Men siden det er vanskelig å skrive om alt samtidig, velger jeg altså ei sånn inndeling.

En økonomisk modell som tjener kvinnene

Det er først kommunismen som fullt ut virkeliggjør de økonomiske betingelsene for kvinnefrigjøring. Kvinnene er derfor interessert i ei økonomisk utvikling som bringer kommunismen nærmere. Men de kan ikke sette seg ned og vente på at den allmenne samfunnsutviklinga

skal «løse» kvinnespørsmålet. De må slåss for å få sine interesser ivare tatt i den økonomiske planen. I det store og hele vil det være sann at kampen for ei økonomisk utvikling som fremmer kvinnefrigjøring også vil tjene kampen for å bringe kommunismen nærmere.

I den sosialistiske overgangsperioden må kvinnene derfor holde fast ved at det endelige, det strategiske målet er kommunismen. Samtidig er det ingen automatikk i hva kvinnene kan oppnå på de ulike stadiene før dette målet er nådd. Et sosialistisk samfunn kan være mer eller mindre kvinnevennlig. Også under sosialismen må kvinnene antakelig ha «taktiske» krav eller «dagskrav» i tillegg til det strategiske målet.

Hvordan skal så en økonomisk modell se ut, som både bringer kvinnene nærmere det strategiske målet, og i størst mulig grad ivaretar interessene deres underveis?

En av de store framgangene for kvinnene under sosialismen hittil har vært at den har trukket dem inn i den samfunnsmessige produksjonen i stor målestokk. Grunnlaget for dette har vært en svært arbeidskraftkrevende planøkonomi – en planmessig utbygging av landet gjennom å sette inn stadig større ressurser. Dette kalles ofte å utvikle økonomien etter den ekstensive metoden. Stalin-tidas økonomiske vidunder er vel det fremste eksemplet. Som vi har sett, har medaljen så absolutt ei bakside, ikke minst for kvinnene: det har ikke blitt ressurser igjen til produksjon av nødvendige forbruksvarer og til utbygging av tjenester som kunne frita kvinnene for husarbeidet.

Den moderne kapitalismen utvikler seg imidlertid langt mer etter den intensive metoden, gjennom stadig effektivisering og teknologisk utvikling. Drivkreftene for denne utviklinga ligger innebygd i det kapitalistiske systemet sjøl – bl.a. i konkurransen mellom kapitalistene innbyrdes. Under kapitalismen fører dette etter hvert til at store deler av arbeidsstyrken blir overflødig, det blir massearbeidsløshet.

Hva slags økonomisk utvikling vil tjene kvinnene? Kvinnene trenger arbeidsplasser. Men de trenger også en økonomisk modell som gjør det mulig å «bygge ned» familien som økonomisk enhet, dvs. som gjør at mer og mer av det ubetalte arbeidet i familien blir organisert samfunnsmessig og/eller eliminert gjennom bruk av moderne teknologi (Virginia Woolf drømte om «ei økonomisk, kraftfull og effektiv framtid da husene ble reingjort av et blaff med varm vind». At den framtida ikke er kommet, skyldes nok ikke at de teknologiske mulighetene mang-

ler.) Og de trenger en økonomisk modell som gjør det mulig å oppheve skillet mellom manns- og kvinneyrker. Disse to sakene henger nøye sammen. Familien bidrar til å holde liv i «kvinneyrkene» og omvendt. Videre trenger de en økonomisk modell som gjør det mulig å redusere arbeidstida, så kvinnene får fritid, mulighet til allsidig utvikling og reelle sjanser til å ta del i statsstyringa.

Helhetlig sett betyr dette at kvinnene har interesse av en «intensiv» økonomisk utvikling, der framskreden teknologi sikrer høy arbeidsproduktivitet, så det går med lite tid til å produsere de materielle godene vi trenger. Under sosialismen behøver ikke ei slik utvikling føre til arbeidsløshet, slik den gjør under kapitalismen. Den frigjorte tida kan tas ut i form av kortere arbeidstid, og/eller ved å overføre ressurser og arbeidskraft til en stor, offentlig service-sektor som kan erstatte mye av det ubetalte arbeidet i familien. Det finnes ingen garanti for at et slikt valg blir gjort. Men en høyproduktiv økonomi gir større valgfrihet, og større muligheter for kvinnene. Det kommunistiske «behovsamfunnet» er dessuten utenkelig så lenge menneskene må bruke mye tid på å produsere det de trenger til livets opphold. Mitt første krav til en økonomisk modell som tjener kvinnene, er altså en høyteknologisk økonomi, en økonomi med høy arbeidsproduktivitet. En slik økonomi tjener kvinnenes strategiske interesser, og gjør det lettere for dem å få igjennom kravene sine «underveis». (Det ligger et viktig problem her, som jeg velger å hoppe over i denne drøftinga: Det har vist seg vanskelig for sosialistiske land, i hvert fall sosialistiske land som starta med en tilbakeliggende økonomi, å få til en «intensiv» økonomisk utvikling på linje med kapitalismens. Sosialismen har ikke konkurransen mellom enkeltkapitalistene som drivkraft i den teknologiske utviklinga. Hva har sosialismen å sette i stedet akkurat på dette området?)

Å bygge ned familien som økonomisk enhet vil som sagt kreve en stor service-sektor, og mange mennesker i omsorgsykker. Jeg tenker meg mange små, koselige kafeer og restauranter i tilknytning til arbeidsplasser og boliger der vi som oftest spiser maten vår i stedet for å lage den hjemme. Da spares både arbeidet med matlaging og handling. Jeg tenker meg mange små, velbemannete og -bekvinnete daghjem, skoler, fritidshjem, aktivitetssentre for folk i alle aldre, trygdeboliger med skikkelig tilsyn og service, kultursentra, biblioteker, svømmehaller osv. osv. En kvinnevennlig sosialisme vil kreve en stor, offentlig «tertiær-

sektor» som ikke ustanselig blir angrepet med nedskjæringer, innstramninger og bemanningskutt. Og tjenestene som ytes, bør være gratis eller svært billige.

Etter hvert som arbeidstida går ned, og organiseringa av samfunnet forandrer seg, er det godt mulig at en del av behovet for denne sektoren vil falle bort. I dag er det skarpe skiller mellom «arbeid» og «fritid», mellom «skole» og «lek», mellom «voksnes verden» og «barns verden», mellom «offentlig sfære» og «privat sfære». Slik vil det også være i den første fasen av det sosialistiske overgangssamfunnet. Men etter som det tar mindre og mindre tid å produsere de livsnødvendighetene samfunnet trenger, og menneskene blir frigjort til å utfolde skaper-evnene sine på en allsidig måte, i overensstemmelse med egne forutsetninger og behov, vil begrepet «fritid» miste mening. Kanskje vil samvær med barn, der det å skape, leke og lære blir ulike sider ved en prosess, bli en del av alle voksnes liv, og delvis erstatte skolen som egen institusjon. Mange andre forandringer vil skje som vi har vanskelig for å forestille oss i dag.

Men jeg er nokså overbevist om at vi må gå en «omvei» om en stor, offentlig service-sektor som overtar det meste av det ubetalte arbeidet kvinnene gjør i dag. Så lenge dette ubetalte arbeidet blir i familien, vil kvinnene holdes fast som annenrangs medlemmer av det sosialistiske samfunnet. Det betyr også at undertrykkende strukturer fra det gamle samfunnet bevares. Mitt andre krav til en økonomisk modell som tjener kvinnene, er altså en stor, offentlig service-sektor som yter gratis eller svært billige tjenester.

Men kombinasjonen av det første og det andre kravet kan lett bli et enda skarpere kjønnsdelt arbeidsmarked. Kvinnene rasjonaliseres bort fra de arbeidsintensive industrijobbene der kvinnene i industrien nå er konsentrert, teknologien og mannfolka rykker inn i stedet. Jeg så en gang et TV-program fra Freia sjokoladefabrikk, der en representant for bedriften forklarte følgene av innføring av ny teknologi: Riktignok var det slik at 10 damer ville miste sine kjedelige og innholdsløse jobber, men i stedet ville det bli interessante og meningsfulle jobber for «to mann». Det var nok ingen tilfeldighet at han ordla seg slik. Kvinnene går inn i alle de nye jobbene i offentlig sektor, som blir lavt betalte, fordi de er kvinnejobber og dessuten utgjør en stor utgiftspost for samfunnet. Forsøket på å bygge ned familien som økonomisk enhet fra en

kant kan komme til å øke behovet for den fra en annen kant: Represen-
tanter for lavinntekts-sektorer og høyinntekts-sektorer, dvs. kvinner og
menn, må slå sine ressurser sammen.

Den langsiktige løsningen på dette problemet, er oppheving av hele
systemet med lønnsarbeid, og overgang til kommunismens prinsipp
om tildeling etter behov. Men hva gjør vi i mellomtida? Hvordan skal
vi slåss for å bryte ned skillet mellom kvinneyrker og mannsyrker un-
der sosialismen? Kvinneses særstilling på arbeidsmarkedet og fami-
lien som økonomisk enhet er gjensidig med på å opprettholde hverand-
re, og ei linje for kvinnefrigjøring må angripe på begge punkter.

Etter mitt syn utgjør lønna den viktigste forskjellen mellom kvinne-
og mannsyrker. Hvilke konsekvenser får det for kvinnekampen under
sosialismen? Målet vårt er jo å oppheve lønssystemet, bare det kan
sikre virkelig kvinnefrigjøring. Kanskje må hovedlinja for kvinneses
«lønnskamp» under sosialismen være at lønna skal bety mindre og
mindre: At mer og mer av det vi trenger for å leve og ha det bra, både
tjenester og produkter, skal bli gratis, så vi kan bruke det etter behov:
gratis daghjem, gratis fritidshjem, gratis bolig, gratis kollektivtrafikk,
gratis kafébespisning osv. osv. osv. Det ville være en type krav som var
i full overensstemmelse med det strategiske målet vårt.

Likevel vil lønssystemet eksistere, sannsynligvis ganske lenge. Kan
hende betyr dette at kvinnebevegelsen under sosialismen også må ha
et «taktisk» krav om likelønn mellom manns- og kvinneyrker. Så lenge
«mannsyarker» og «kvinneyrker» eksisterer, blir ikke folk bare betalt
etter arbeid, de blir også betalt etter kjønn: Maktforholdet mellom kjøn-
nene gir seg utslag i lavere betaling for kvinner. Kanskje er likelønn
mellom manns- og kvinneyrker et av de demokratiske krava vi må for-
lange at sosialismen skal innfri, før vi går videre til å avskaffe hele
lønssystemet?

Mitt tredje krav til en økonomisk modell som tjener kvinnene er der-
for ei bevisst linje for å bryte ned skillet mellom kvinneyrker og manns-
yrker. Kortsiktig må dette skje ved å fjerne lønnsforskjellen, langsiktig
ved å avskaffe hele lønssystemet.

Jeg har allerede nevnt at kvinnene trenger en økonomi som gjør det
mulig å sette ned arbeidstida. Dette er en av grunnene til at vi må være
for teknologisk utvikling som øker arbeidsproduktiviteten. Men vi må
også slåss for at økt produktivitet fører til nedsatt arbeidstid. Det er

ingen selvfølge, heller ikke under sosialismen. Når kvinnene i dag, under kapitalismen, går i spissen for kampen for kortere arbeidsdag, har det flere grunner: Kortere arbeidsdag vil gjøre det mulig for flere kvinner å jobbe full dag. Full dag gir en styrket posisjon i arbeidslivet, og en styrket posisjon i familien: Når både kone og mann jobber likt, har kvinnene en bedre utgangsposisjon for å få igjennom en mer lik fordeling av husarbeidet. Kvinner som arbeider full dag oppnår også større økonomisk uavhengighet av mannen enn kvinner som jobber halv dag. Kortere arbeidsdag gir dessuten kvinnene mer fritid, og større muligheter til samfunnsmessig og politisk deltaking.

I den første fasen av sosialismen kan det hende alle disse grunnene vil være aktuelle fortsatt. Etter hvert som det ubetalte arbeidet i hjemmet organiseres samfunnsmessig, vil riktignok de hindrene som nå finnes for at kvinner kan delta fullt ut i yrkeslivet, bli borte. Og kravet om «lik fordeling av husarbeidet» vil bli mindre aktuelt. Men dette vil være en prosess, og ikke minst – en kamp! Når det gjelder den siste grunnen: kortere arbeidsdag for å få større muligheter til samfunnsmessig og politisk deltaking, så handler dette under sosialismen om at kvinnene i arbeiderklassen og det arbeidende folket ikke bare skal være produsenter, men også herskere. Kokkepikene må styre staten, sa Lenin, men det er lettere sagt enn gjort dersom kokkepikene både har lang arbeidsdag og hus- og omsorgsarbeid som venter på dem hjemme. Skal kvinnene spille sin rolle som del av den herskende klassen, må de ha materielle muligheter til det. Og det dreier seg ikke minst om tid! Å senke arbeidstida (og fjerne husarbeidet som byrde for kvinnene) er både et ledd i å bygge ned arbeidsdelinga mellom menn og kvinner, og mellom styrende og styrte. Kvinnene i arbeiderklassen og det arbeidende folket er de mest «styrte» av alle. En økonomi som legger forholda til rette for at de i større og større grad «styrer staten» i praksis, er en økonomi som også tjener kampen for kommunismen. Mitt fjerde krav til en økonomisk modell som tjener kvinnene, er derfor en økonomi som senker arbeidstida.

Virginia Woolf drømte om ei framtid da husene ble reingjort med «et blaff av varm vind». En vakker kvinneedrøm. Og jeg tror de fleste av oss har fantasert om hendige små roboter og andre tekniske vidundre som kunne overta de traurigste sidene ved husarbeidet. Men det er stort sett kvinner som fantaserer om sånt. Og vi har verken den sakkunn-

skapen eller den makta som trengs for å omsette drømmene i konkrete prosjekter.

Under sosialismen må det bli annerledes! Sosialismen må utvikle en «dagliglivets teknologi» som tjener kvinnene. I dag – går ingeniører og teknikere rundt i bedriftene, «stjeler» arbeidernes kunnskap om produksjonen og putter den inn i maskiner som gjør arbeiderne overflødige. Men våre kunnskaper om husarbeidet er det ingen som bryr seg om å stjele og putte inn i maskiner, for det er ikke noe særlig å tjene på det.

«Dagliglivets teknologi» må bli et viktig utviklingsområde under sosialismen. Da tenker jeg ikke bare på husholdningsroboter etc, men på alle slags produkter som gjør livet lettere for kvinnene. Dette krever at kvinnene erobrer teknologien, kommer inn i forskning og utvikling for anvendelse, med klare kvinneproblemstillinger.

Noen vil sikkert spørre: Er det ikke meningen å organisere husarbeidet samfunnsmessig? Skal vi sitte med det private ansvaret, men med hver vår vesle hær av roboter til hjelp? Jo, det er meningen å organisere husarbeidet samfunnsmessig. Men uansett er det en fordel å automatisere vekk slitet. Slit er slit, enten det er privat eller kollektivt. Det er bedre med innlagt vann enn kollektivt organiserte brønner og vannbæring. Når slitet er eliminert, går det sikkert an å gjøre det til en del av vaktmesterjobben å trykke på den knappen som utløser den varme, reingjørende vinden, så slipper vi å tenke på det også! Mitt femte krav til en økonomisk modell som tjener kvinnene, er altså en modell som legger stor vekt på å utvikle «dagliglivets teknologi».

Sosialismen kommer til å overta kapitalismens «infrastruktur» – bebyggelse, transportnett, veier osv. I denne «infrastrukturen» er det bygd inn et skarpt skille mellom «privat» og «offentlig». Arbeidsplasser, teatre, sportsarenaer, kafeer er skarpt atskilt fra boliger. Og boliger, det er kjernefamilieboliger, der hver enhet har sitt eget, strengt private revir.

Som jeg skrev i kapitlet om husarbeidet, gir dette opphav til forestillinger om «evige» og «naturlige» skiller mellom familie og samfunn, husarbeid og arbeid, kvinne og mann. Disse skillene er med på å lenke kvinnene fast i rollen som annenrangs samfunnsborger og privat tjener i en kjernefamilie.

Kvinnene er derfor interessert i at store deler av kapitalismens «infrastruktur» brytes ned, og en ny bygges opp: En boligmasse som ikke signaliserer at kjernefamilien er den eneste mulige måte å leve på. En

planløsning i bygder og bydeler som «blander» det private og det offentlige, og som gjør det mulig for mennesker å treffe hverandre i mange ulike sammenhenger, og bli kjent med hverandre i mange ulike roller. En materiell struktur som fremmer samvær, nærhet og omsorg over generasjons- og familiegrenser.

Hvordan dette skal gjøres konkret, veit ikke jeg. Men er det ikke sånn at den nye teknologiske utviklinga snart kan gjøre de store fabrikkene og de store sovebyene, med de lange arbeidsreisene imellom, passé? Under kapitalismen er det lite trolig at dette kan føre til noe godt. Kanskje risikerer vi en gjenfødsel av «hjemmearbeidet» – med ytterligere isolasjon, oppsplitting og mindre fellesskap mellom folk? Sosialismen byr imidlertid på andre muligheter: Vi kan skape små samfunn, der vi både bor og arbeider, og gjør en masse andre ting i fellesskap. Mitt sjette krav til en økonomisk modell som tjener kvinnene, er derfor en modell som bryter opp det skillet mellom «offentlig» og «privat» som er bygd inn i kapitalismens infrastruktur.

For å oppsummere: En økonomisk modell som tjener kvinnene, må tilfredsstillende følgende krav:

- En høyteknologisk økonomi, en økonomi med høy arbeidsproduktivitet. Dette gir det beste grunnlaget for å sette ned arbeidstida så kvinnene får materielle muligheter til å delta i styringa av samfunnet, og til å bruke arbeidskraft på å organisere hus- og omsorgsarbeidet samfunnsmessig.

- En økonomi med en stor, offentlig servicesektor som yter gratis eller svært billige tjenester. En slik sektor er nødvendig for å «bygge ned» familien som økonomisk enhet.

- En økonomi som bevisst bryter ned skillet mellom kvinneyrker og mannsyrker, kortsiktig ved å innføre likelønn mellom kvinne- og mannsyrker, langsiktig ved å oppheve systemet med lønnsarbeid.

- En økonomi som legger stor vekt på utviklinga av «dagliglivets teknologi».

- En økonomi som angriper det skillet mellom «offentlig» og «privat» som er bygd inn i kapitalismens infrastruktur.

Under sosialismen må kvinnene kjempe for en planøkonomi med den profilen jeg har skissert her. Langsiktig må vi slåss for innføring av det kommunistiske «behovssamfunnet», under veis for et mest mulig kvinnevennlig sosialistisk overgangssamfunn.

Det er mange omstendigheter som kan gjøre det vanskelig å gjennomføre en slik modell. Et sosialistisk Norge kan bli utsatt for langvarig aggresjon fra imperialismen, og må kanskje bruke svært mye av ressursene sine på å forsvare seg. Eller det kan bli blokkert, mer eller mindre fullstendig, så det må satse på en nokså vidtgående sjølberging. Det vil antakelig bli en karrig økonomi, med stort behov for arbeidskraft i produksjonen av materielle nødvendigheter. Og dermed mye mindre spillerom for en sånn modell som den jeg har skissert her. I en slik situasjon må kvinnene både inngå kompromisser, og velge seg en ny strategi ut fra hva som er mulig å oppnå innfor de gitte rammene. Den økonomiske basisen i et samfunn setter grenser for hvor langt vi kan komme på veien til full kvinnefrigjøring. Men grensene bestemmer ikke alt om hvordan landet innfor skal se ut. Derfor må kvinnene være organisert og slåss for å prege landskapet i sitt bilde, uansett hvor gunstige eller ugunstige betingelsene er.

Men sjøl med et godt utgangspunkt vil det helt sikkert oppstå motsigelser og kamp rundt en slik økonomisk modell. Det vil fortsatt være krefter i samfunnet som enten støtter kapitalismen, vakler, eller ønsker å bruke det nye samfunnet som springbrett for egen rikdom og makt. En kvinnefrigjørende økonomisk modell vil ganske sikkert møte motstand hos slike krefter, fordi den bidrar til å undergrave mulighetene til å gjenscape et nytt, undertrykkende klassesamfunn.

Og det vil oppstå motsigelser i folket. Også i dag ser vi at menn og kvinner prioriterer ulikt når det gjelder hva de synes det er viktig å bruke ressurser på. Det kommer ofte til uttrykk i enkeltfamilier, og det viser seg i fagbevegelsen, der «kvinnekrav» gjerne vekker liten gjengklang hos mannfolka. Det er liten grunn til å tro at dette skal være helt uaktuelt i den første fasen av sosialismen.

La oss tenke oss at Norge gikk inn i sosialismen med omtrent den økonomiske strukturen vi har i dag. Mannfolka dominerer i det tradisjonelle kjerneproletariatet, der de materielle verdiene skapes. Kvinnfolka finner vi i stor grad i offentlig sektor. Det er kvinnene som er dobbeltarbeidende, ikke mennene.

Kvinnene sier: Vi vil bli kvitt dobbeltarbeidet, vi vil at det skal gjøres samfunnsmessig, og samfunnet skal betale. Dessuten vil vi ha virkelig likelønn – opp med lønna i kvinneyrkene! Hva ville mannfolka si da? Kanskje de ville si at det er jo vi som skaper verdiene! Skal vi fø på

enda flere offentlig ansatte? Og skal det vi skaper, brukes til å heve lønna til hjelpepleiere og kontordamer, mens vi blir stående på stedet hvil? Er det ikke sånn at arbeiderne liksom er den herskende klassen? Skal ikke vi også ha noen fordeler av denne sosialismen?

Slike «motsigelser i folket» kan meget vel oppstå. Dersom de «løses» ensidig på menns premisser, slik det også meget vel kan gå, vil det ikke bare bidra til fortsatt kvinneundertrykking, men til at strukturer fra det gamle samfunnet blir festnet og bevart. I dette perspektivet blir arbeidet med å skape en allianse mellom «de to spissene» i arbeiderklassen dobbelt viktig!

Dersom kvinnene skal ha noen sjanse til å få «sin» økonomiske modell gjennomført, må de ha makt. De må ha makt til å prege premissene for planen, ikke være stua vekk i «likestillingsdepartementet» eller «direktoratet for kvinnespørsmål». Uansett hvor demokratisk et sosialistisk samfunn er, så vil det også da finnes nøkkelposisjoner der informasjon tolkes og premisser for avgjørelser legges. Der må kvinnene være. En del av strategien for kvinnekampen under sosialismen må være hvordan vi skal havne der, og hvordan vi skal ha en «kvinnefront i ryggen» når vi slåss for å få gjennomslag for våre saker.

Hva skjer med familiens lune rede?

I dag er samfunnet organisert i familier, som har viktige økonomiske og sosiale oppgaver. Hva vil skje når familien blir «bygd ned» som økonomisk enhet? Hvordan vil det gå med samboerforholdet mellom mann, kvinne og deres felles barn? Skal vi parre oss i fleng? Skal ungene bo på svære, utrivelige barnehjem? Skal vi andre bo i kaserner og spise i respatex-kantiner med vasne poteter og ihjelkokt torsk? Eller vil vi få det lykkelige, livslange monogami, befridd for problemer og undertrykking?

Mange skremmes ved tanken på at familien kan gå i oppløsning, ikke bare som økonomisk, men også som sosial enhet. Jeg tror det skyldes at vi tenker oss de alternativene som finnes i vårt kapitalistiske samfunn. Vi tenker på de underbemannede institusjonshelvetene vi kjenner og grøsser ved tanken på at barn og gamle skal oppbevares der. Vi tenker oss de kontaktløse og kalde storbymiljøene mange av oss kjen-

ner, og grøsser ved tanken på å bli ensomme der (noe de fleste før eller siden blir, i hvert fall når de blir gamle).

Men er dette alternativet? Nei, det kan det umulig være. Ingen vil velge å ha det slik. Familien vil ikke gå i oppløsning, verken som økonomisk eller sosial enhet før det er kjempet fram alternativer som folk opplever som bedre. En «oppløsning av familien» til fordel for kaserne og barnehjem måtte være en tvangsmessig utvikling pressa igjennom ovenfra. Det er vanskelig å tenke seg hvilke forhold det skulle skje under. Alt taler for at en nedbygging av familien er noe kvinnene må kjempe igjennom, og da trengs det en sterk massebevegelse. Uansett hvor framgangsrikt «myten om den gode mor» blir bekjempa, så vil kvinner i masseomfang neppe organisere seg for å kreve kaserner og barnehjem.

Nedbygging av familien vil være en prosess som går over tid. Og den vil skje samtidig med en rekke andre prosesser som jeg har vært inne på i avsnittet om økonomien: Senking av arbeidstida til fordel for allsidig utvikling og utfoldelse, samfunnsmessig deltaking og sosialt samvær. Utvisking av skillet mellom «privat sfære» og «offentlig sfære» til fordel for en organisering av samfunnet som gjør at menneskene kan gi uttrykk for alle sider ved seg sjøl i de fleste sammenhenger. Nedbygging av lønnsystemet til fordel for tildeling etter behov. Alt dette vil bety at samfunnet som helhet vil se ganske annerledes ut enn det vi kjenner i dag, og forholdet mellom menneskene vil være forskjellig fra det vi er vant til. Når vi tenker oss et alternativ til den nåværende familien, må vi også prøve å tenke dette alternativet inn i et helt annet samfunn enn det vi nå lever i.

Kanskje vil det ikke bli noe helt bestemt samlivsmønster? Kanskje vil noen velge å bo sammen to og to: mann og kvinne, kvinne og kvinne, mann og mann. Kanskje vil noen velge å bo i større grupper, med flere generasjoner? Barn må bo sammen med voksne, ikke i institusjoner. Men kanskje blir ikke det biologiske slektskapet så viktig som nå? Også i våre dager er det nok av barn som har «mødre», «fedre» og «søsken» som de ikke er biologisk i slekt med. Og mange har to familier, noe som kan være vanskelig hvis det er fiendskap mellom dem, men som kan være ålreit hvis forholdet er godt.

Jeg tror ikke på det lykkelige, livslange monogami som hovedform. Forestillinga om et slikt «renset» monogami bygger på at dette skulle

være den «naturlige» og «riktige» formen for kjærlighet. Når det ikke fungerer, skyldes det de problemene samfunnet påfører folk. Men monogamiet oppsto som et resultat av en bestemt sosial og økonomisk organisering av samfunnet. Når denne organiseringa forandrer seg, vil også kjærligheten forandre seg.

Vil det bety at folk jager rotløst fra partner til partner, med like rotløse barn på slep? Neppes. Kanskje de vil bo i nokså stabile samlivsgrupper, store eller små, og danne kjæresteforhold på tvers av bogruppene? Hvorfor må kjærester absolutt bo sammen, når de kan besøke hverandre så ofte de vil og dessuten gjøre masse ting sammen ute? Kanskje er det lettere når kjærligheten dør dersom det ikke betyr at hele livet omkalfatres i tillegg?

Kanskje blir det mindre avstand mellom kjærlighet og vennskap enn det er i dag? Kanskje blir vennskapene djupere, varmere og mer forpliktende, og kjærligheten mindre fortvilende, fordi den ikke er det eneste nære forholdet vi har? Hvis vi ser litt mer helhetlig på hva som vil prege et samfunn som nærmer seg kommunismen, så vil vi finne nettopp slike muligheter:

I sin drøfting av prostitusjon skiller Cecilie Høigård og Liv Finstad mellom to typer handlinger som de kaller for handling som utfoldelse og handling som beregning (1986, s. 321):

«Når handlingen er utfoldelse, ligger verdien av handlingen i selve handlingen. Handlingen er som en levende organisk ting, som en livsbejaelse, som blomsten som vokser til frukt. Handlingen er sitt eget mål, sin egen begrunnelse. Handling som utfoldelse preger handlinger i forhold som mellom mor og barn, far og barn, mellom ektefeller, mellom slektninger, mellom dem som sokner til samme menighet, mellom dem som spiller i samme orkester. Forholdene er preget av fellesskap, indre bånd og samhörighet mellom deltakerne.

Når handling er beregning, er det et skarpt skille mellom middel og mål. Handlingen utføres for å oppnå noe helt annet i framtida. Det er ingen indre sammenheng mellom middelet og målet. Midlene kan til og med stå i sterk kontrast til det ulystbetonte målet og være smertefylte og ulystbetonte. Den som handler kalkulerende, regner ut fordele og ulemper, vil ikke gjøre noe forgjeves. Alt hun gjør skal innbringe henne noe. Hun skjøtter sine interesser.

I forhold mellom mennesker der handling som beregning dominerer, er partene innstilt på å utnytte hverandre for egen vinnings skyld. Forholdet er preget av gjensidig likegyldighet, partene ser hverandre

som midler til å fremme sine egne, individuelle mål. Eksempler på slike forhold kan være forholdet mellom kjøper og selger på et marked, forholdet mellom avtalepartnere, forholdet mellom partene i en rettsal. Skillet mellom handling som utfoldelse og handling som beregning er således ikke skillet mellom det gode og det onde. Handlingene tilhører ulike samfunnstyper eller forskjellige områder av samfunnsliv. Gi keiseren hva keiserens er.»

I praksis er nok ikke skillene mellom forhold der handling som beregning og handling som utfoldelse hører hjemme, fullt så skarpe. Handling som beregning kan være utbredt blant ektefeller. Og det kan oppstå nære, personlige forhold mellom f.eks. arbeidskamerater, sjøl om de i utgangspunktet bare er sammen fordi begge to er nødvendige for å få maskina til å gå.

Ideologien om familien går ut på at forholdet mellom menneskene der skal være sitt eget mål, den skal være prega av handling som utfoldelse. Svært mange andre sammenhenger der vi treffer mennesker, er i hovedsak instrumentelle, dvs. samværet er ikke et mål i seg sjøl, og «handling som beregning» dominerer. Dette gjelder også de sammenhengene som opptar mesteparten av tida vår utafor hjemmet, nemlig arbeid og skole. Vi går på arbeid, ikke engang primært for å arbeide, men for å tjene penger. Vi går på skolen, ikke engang primært for å lære, men «for å få en god jobb i framtida», svarer skoleelever når de blir spurt (se Ericsson & Rudberg, 1981).

En stor del av livet vårt er altså fylt av «handling som beregning» og et forhold til mennesker som er utleda av det. Det er ikke så rart i et kapitalistisk samfunn, der det meste handler om bytte, tap og vinning. Så selvfølgelig kjennes dette at en del psykologer og sosiologer har overtatt økonomenes «bytteteori» og gjort den til en allmenn teori for menneskelig samhandling: I sitt samkvem med andre prøver mennesker å «maksimere vinning» og «minimalisere tap» for seg sjøl (og da handler det ikke bare om penger). Handlingene deres må forstås som en strategi for å oppnå dette.

Så en-dimensjonale er nok ikke folks handlinger. Men hva om livet vårt ble mye mindre prega av «handling som beregning» og et tilsvarende forhold til folk? Hva om arbeid ikke lenger først og fremst var et middel til å tjene penger, men en måte å bruke evnene, kreftene og fantasien sin på, en livsyttring, en utfoldelse? Hva om læring ikke lenger

ble et middel til å få «god jobb», men en utfoldelse av nysgjerrighet og kunnskapstørst? Da ville også forholdet mellom arbeidskamerater, mellom elever og mellom lærere og elever forandre seg. Det ville bli et samvær dominert av utfoldelse, et samvær med en helt annen egenverdi enn i dag.

Utviklinga av det sosialistiske samfunnet mot kommunisme, må nettopp bety ei utvikling mot et slikt forhold til arbeid og læring. Når vi kommer nærmere og nærmere det stadiet da folk «får etter behov» og «yter etter evne», vil arbeidet få en helt annen mening enn i dag. Og forholdet til arbeidskamerater vil få et annet innhold. Når det økonomiske grunnlaget for samfunnet forandrer seg, slik at vi ikke lenger bytter arbeid mot livsopphold, men i stedet sikres livsopphold fordi vi er mennesker og arbeider fordi vi føler trang til det, da vil mye forandre seg.

Hva betyr dette? Det betyr at menneskene vil få mange flere kilder til nære, givende samvær enn dagens mennesker. Det blir ikke bare familien, eller samlivsgruppa, som skal dekke behovet for omsorg og fellesskap. Det skarpe skillet mellom forhold som er sitt eget mål, og forhold som er instrumentelle, vil forsvinne.

Men hvordan er det egentlig med dagens familie? Jeg sa at ideologien om familien går ut på at forholdet mellom menneskene der skal være sitt eget mål. Folk bor sammen og tilbringer tida sammen fordi de elsker hverandre. Sånn er det delvis, men ikke bare. Familien tjener jo også formål utafør seg sjøl. Den er et middel det kapitalistiske samfunnet bruker til å løse en rekke nødvendige oppgaver. Jorun Gulbrandsens definisjon av familien: «de som har felles brødboks», er kanskje like treffende som «utfoldelsesfellesskapet». Dette preger naturligvis også forholdet mellom menneskene i familien. Undertrykking og maktkamp gjør dessuten at det blir svært aktuelt å «skjotte sine interesser». Handling som beregning sniker seg inn i det som skulle være den reineste utfoldelse, for eksempel seksuallivet.

Det er nettopp seksuallivet som «handling som beregning» Høigård og Finstad skriver om (s. 322):

«Fra den prostituertes side er prostitusjonsturer handlinger som beregning. Hennes kropp er et middel for henne på et marked. Hun utfører en sterkt ulystbetont handling for å nå et mål. Målet er å skaffe seg

pengen. Kunden interesserer henne bare i egenskap av pengeeier. Ellers er han henne likegyldig.

Hvordan er det for andre kvinner? Bruker de seksualitet og kropp som et middel? D., fransk prostituert sier: «Alle kvinners liv har et element av prostitusjon. For en vanlig kvinne er det ikke nødvendigvis kontanter hun får tilbake, men forskjellen er ikke så stor.»

For kvinner har seksualitet og forsørgelse historisk vært nøye forbundet. Båndet mellom seksualitet og penger er i ferd med å løsne nå. For stadig større grupper av kvinner er ikke seksualiteten lenger først og fremst et middel til forsørgelse. Vilårene for at seksualiteten skal få sin egenverdi også for kvinner, er, tror vi, i dette henseende stigende til stede. Kvinners seksualitet får da ikke lenger sin begrunnelse utenfor seksualiteten. Hun trenger ikke lenger beregne den, utporsjonere den til den mannen som best kan skaffe henne tilgang til goder utenfor seksualiteten. Hun trenger ikke lenger handle som eier av kroppskapital på et marked.

Men kvinner og kvinnelighet er fremdeles knyttet til reproduksjon og seksualitet i en helt annen grad enn mannlighet er det for menn. Vi har tidligere advart mot å trekke direkte paralleller mellom prostituertes liv og andre kvinners liv. /.../ Kvinner har fremdeles et forhold til egen seksualitet som noe som skal overdras, byttes bort eller ikke byttes bort i en helt annen grad enn menn har. Det er ikke nødvendigvis penger hun bytter til seg, men for eksempel gaver, å bli spandert på, sosial status, husfred, forsørgelse. Prostituertes forhold til egen seksualitet som byttemiddel atskiller seg ikke fra andre kvinners forhold til egen seksualitet ved å være atypisk, men ved å være så overveldende og dominerende.»

Når familien bygges ned som økonomisk enhet, vil de samlivsformene som oppstår bli mindre prega av «handling som beregning», fordi samlivet der vil være sin egen begrunnelse. Det vil ikke tjene til å løse økonomiske oppgaver for samfunnet. Jeg tror dette vil bety langt bedre vilkår for utfoldelse enn i dagens familie, ikke bare på det seksuelle området.

Et utvikla, sosialistisk samfunn på vei mot kommunismen vil i det hele tatt være mye mer prega av handling som utfoldelse og forhold mellom mennesker der utfoldelse dominerer, enn det samfunnet vi lever i nå. Et varmere samfunn, og mennesker med langt større kjærlighetsevne. Det er et langt sprang fra kaserner, institusjonshelveter og kalde storbymiljøer.

Organisering for kamp

Sosialismen er et overgangssamfunn mellom kapitalisme og kommunisme. Det er ikke et samfunn som harmonisk, fredelig og av seg sjøl utvikler seg til et høyere stadium, nemlig det klasseløse, kommunistiske samfunnet. Å komme dit vil koste kamp, mellom forskjellige interesser og forskjellige linjer. Kvinnenes interesser er «på parti» med kampen for kommunismen. Uten at kampen mot kvinneundertrykkinga kjempes helt til banns, kan heller ikke det klasseløse samfunnet oppstå.

Derfor må kvinnene organisere seg for kamp, også under sosialismen. Og de må ha et *program*, en klar ide om hvor de vil og hva de vil ha gjennomført. Jo flere kvinnebevisste kvinner det finnes, jo flere som tar aktivt del i kampen, jo bedre både for kvinnene og for sosialismen.

Et kvinnepolitisk program for kampen under sosialismen, må være svært allsidig. Det må ha en analyse av hvilken type økonomisk utvikling som vil tjene kvinnene. Det må inneholde linjer for hvordan viktige samfunnsmessige institusjoner må forandres for å få bukt med kvinneundertrykkinga. Det må også ta opp de mindre håndfaste sidene ved «mannsrollen» og «kvinnerollen»: identitet, sjølbilde, samhandlinga mellom oss. Og det må ha en analyse av hvilke «kommandohøyder», dvs. strategiske posisjoner, det er spesielt viktig at kvinnene erobrer for å få gjennomslag for programmet sitt. Dette siste skal dette avsnittet handle om.

Etter mitt syn er det aller viktigst at kvinnene erobrer *de fremste redskapene for klasse- og kvinnekamp* under sosialismen. *Det viktigste av disse igjen er det kommunistiske partiet.* Og da tenker jeg på et kommunistisk parti som fortsetter, under sosialismen, å være ledelsen i arbeiderklassens klassekamp mot urettferdighet og undertrykking, for det klasseløse, kommunistiske samfunnet. Det betyr et kommunistparti som ikke har privilegier (f.eks. i form av en grunnlovsfesta særstilling i staten) og kan diktere politikken under sosialismen, et kommunistparti som ikke er «statsbærende» i den forstand at alle lederne sitter i ledende posisjoner i staten, og at staten og partiet går i ett. Kommunistpartiet må være forankra i den klassen det skal tjene: arbeiderklassen. Både flertallet av medlemmene og flertallet av den valgte ledelsen må være vanlige arbeidere. Partiets oppgave er å fungere som et samfunnskritisk

element, som bidrar til å drive utviklinga videre framover, ikke dekke over eller glatte over feil og overgrep som den sosialistiske staten gjør overfor arbeidsfolk. Samtidig må sjølsagt partiet mobilisere folk til kamp mot alle forsøk på å gjeninnføre kapitalismen. Dette er en annen modell for kommunistpartiets virksomhet under sosialismen enn den vi kjenner fra de fleste sosialistiske land hittil. Den bygger på at kommunistpartiet skal bli bedre i stand til å lede arbeiderklassen, ikke bare i kampen mot det gamle borgerskapet, men også i kampen mot framveksten av et nytt byråkrattborgerskap og et nytt utbyttersamfunn.

Dette partiet må kvinnene erobre. Ikke for å fortrenge de mannlige arbeiderne, eller for å føre en politikk i strid med deres interesser. Kvinnene må erobre partiet for å sikre at det representerer hele arbeiderklassen, ikke bare halve, for å rydde ut alt som smaker av *sosialistisk kolonipolitikk*, og for å sikre at de som har *aller mest* å tjene på kommunismen, nemlig arbeiderkvinnene, leder den viktigste organisasjonen arbeiderklassen har for å nå det langsiktige målet sitt.

Deretter må kvinnene, ikke erobre, men bygge opp, en sterk, uavhengig kvinneorganisasjon. Det beste utgangspunktet vil kvinnene ha om en slik organisasjon allerede eksisterer, og har deltatt aktivt i revolusjonen (slik vil det ofte være). Kvinneorganiseringa under sosialismen må bygge på det som ble skapt i kampen for sosialismen, det er der erfaringene og målbevisstheten finnes.

Å organisere kvinnebevisstheten vil ikke ha mindre betydning under sosialismen enn under kapitalismen. Siden en av de viktigste kampene som må føres under sosialismen, nettopp er kampen mot kvinneundertrykkinga, må kvinnene være organisert som undertrykt kjønn. En slik masseorganisasjon av kvinner, som er en virkelig kamporganisasjon, vil både kunne utvikle kvinnebevisstheten hos flere og flere kvinner, og sette makt bak kvinnekrava. I tillegg vil kvinner i andre organisasjoner, og i ulike typer posisjoner, trenge en «kvinnefront i ryggen» for å kunne fungere bra *på kvinners premisser*.

Det tredje viktige redskapet for klasse- og kvinnekampen under sosialismen, er *fagbevegelsen*. Det må være en fri, uavhengig og sterk fagbevegelse som også kan reagere, med streik eller andre midler, overfor overgrep mot arbeiderne fra statsorganer eller bedriftsledere. Også her må kvinnene gjøre seg gjeldende, slik at fagbevegelsen blir hele arbeider-

derklassens redskap. Det betyr antakelig at en må ha former for særegen kvinneorganisering innafor fagbevegelsen.

Det sosialistiske samfunnet vil også ha formelle, styrende organer: representative forsamlinger valgt på grunnlag av frie, hemmelige valg, og ei regjering utgått av disse. AKP (m-l)s syn er at det må være arbeider- og kvinnekvotering til slike organer. Kvotering er et middel til å motvirke den spontane tendensen til at alle slags styrer og organer fylles av intellektuelle menn. Det løser ikke alle problemer, men må ses på som en måte undertrykte grupper kan redusere noe av det handikappet undertrykkinga gir dem på.

Under kapitalismen betyr ikke valg og representative forsamlinger at folket får makt. Den allmenne stemmeretten bidrar til å knytte det arbeidende folket til borgerskapets politiske system, til å skape en illusjon av «folkestyre». Gjennom den allmenne stemmeretten får en det til å se ut som om det arbeidende folket er medansvarlig i borgerskapets politikk, medansvarlig for sin egen undertrykking. De har jo sjøl «valgt» dem som styrer! Slik bidrar parlamentarismen til å nøytralisere opposisjon og motstand. Det er også karakteristisk for parlamentarismen at det egentlige statsarbeidet foregår bak kulissene, i forvaltningsapparatet, ikke i parlamentet. (Tenk bare på den engelske TV-serien «Javel, statsråd!» Og les den norske «Maktutredninga».)

Både Marx og Lenin mente at sosialismen måtte bryte med det parlamentariske systemet, ikke ved å avskaffe valg og representative organer, men ved å gjøre dem til virkelige redskaper for arbeidsfolks *makt*. Mye ble, som vi vet, annerledes. Enkelte sider ved det politiske systemet i de sosialistiske landa kom til å likne atskillig mer på den borgerlige parlamentarismen enn det Marx og Lenin hadde tenkt seg. De folkevalgte forsamlingene ble mye redusert til prateforsamlinger, mens det virkelige statsarbeidet foregikk i byråkratiet. Mange fri- og rettigheter ble mer formelle enn reelle, også for det arbeidende folket.

Ei slik utvikling er med på undergrave arbeiderklassens posisjon som *faktisk* herskende klasse. Den styrker ei arbeidsdeling der noen styrer og noen blir styrt. Derfor er det viktig å slåss for at de representative, valgte organene virkelig har makt under sosialismen, og at valgene *bestemmer* noe. Som en del av dette må det føres kamp for at kvinnene deltar aktivt, og at mange kvinner blir valgt. Hvis de representative organene har virkelig makt, vil de også fatte avgjørelser som betyr fram-

gang eller tilbakegang for kvinnene. Dersom kvinnene stenges ute av den politiske prosessen, blir det dessuten umulig for arbeiderklassen å være faktisk herskende klasse. I beste fall blir det bare mannfolka som spiller den rollen.

Men heller ikke under sosialismen vil det bli sånn at makt bare utøves gjennom representative, valgte forsamlinger. Det finnes også andre, strategiske posisjoner. Hvem som innehar dem, hva slags interesser og hva slags politikk de står for, kan ha vidtrekkende betydning. Her skal jeg nevne noen som kvinnene etter mitt syn bør interessere seg særlig for:

«**Plankommisjonen.**» Birgit Wiig (1984) har et tragikomisk eksempel på hva som kan skje når mannfolk monopoliserer planlegginga. Da vareimporten startet opp igjen etter 2. verdenskrig, var det norske folket fullstendig nedslitt. Nesten alt manglet. Men det var menn som planla og prioriterte hva som skulle importeres. Resultatet var at importen av brennevin og tobakk (som den gangen var typiske mannsgoder) kom i gang raskt etter 1945. Herreskjorter, herrestrømper og herreundertøy kom også samme år. Først i januar 1948 kom det ullstrømper for damer. Da rakk det til at hver 4. kvinne over 15 år kunne få et par. Men knapper, glidelåser, bånd og strikk var fortsatt ikke å få kjøpt. Synåler og knappenåler var på samme kvote som skip. Det førte til import av skip, men ikke av knappenåler.

Kvinner i sosialistiske land, og i byråkratkapitalistiske land, vil kunne fortelle utallige sanne historier om sine plankommisjoner. Det er ikke bare det at de «glemmer» å importere eller produsere produkter som kvinner har bruk for. Det er også slik at de tar tilsynelatende «kjønnsnøytrale» avgjørelser som får store konsekvenser for kvinnene: Tungindustrien blir prioritert på topp, og nødvendige forbruksvarer blir umulige å få tak i. Private småmarkeder blir avskaffa uten at staten klarer å erstatte dem, og kvinnene må stå dobbelt så lenge i kø for å få kjøpt kjøtt og grønnsaker.

Jeg har tidligere prøvd å skissere en økonomisk modell som vil tjene kvinnekampen under sosialismen. Skal en slik modell ha noen sjanse for å vinne gjennomslag, må kvinnefrigjøring være med som et *premiss* for planen helt fra starten av. Og de konkrete konsekvensene ulike økonomiske utviklingsveier vil ha for kvinner, må utredes og legges på

bordet, så alle kan ta stilling. Dette krever at kvinnebevisste kvinner har en sterk posisjon i «plankommisjonen», eller de organene det sosialistiske samfunnet vil bruke til å forberede de økonomiske planene sine. Ellers vil kvinnene lett komme i den situasjonen at premissene er fastlagt og toget gått når de kommer med sine krav.

Hæren. I alle klassesamfunn er det voldsapparatet som er den endelige garantisten for den herskende klassens makt. Slik er det også under sosialismen, der arbeiderklassen er den herskende klassen. Dette betyr at sosialismen er *nødt* til å løse det siste store «likestillings-spørsmålet» dersom det ikke blir løst før. Verneplikt for kvinner på lik linje med menn. Dersom kvinner stenges ute fra den militære makta, betyr det at de ikke blir tatt alvorlig som del av den herskende klassen under sosialismen. En hær som virkelig er arbeiderklassens og det arbeidende folkets hær, må gi samme plass til kvinner som til menn. Dette betyr ganske sikkert at det må føres kvinnekamp, også om militærvesenet.

Media. Media har stor makt når det gjelder å forme folks verdensbilde, tolke virkeligheten og legge premissene for den offentlige debatten. Under kapitalismen blir store deler av virkeligheten systematisk usynliggjort i media. En rekke grunnleggende spørsmål når det gjelder maktforholda i samfunnet og verden blir aldri stilt, og kapitalismens «selvfølgelige sannheter» blir ikke utfordra.

Ikke minst blir kvinners liv usynliggjort. Det er menn det skrives om, det er menn som uttaler seg, det er menn som blir intervjuet, det er menn som blir avbildet. I den grad kvinner blir framstilt, er det gjerne som kjønnsvesen. I «Women, a world report» oppsummeres undersøkelser fra ei rekke ulike land slik: Kvinnebildet i media er «en slags sexy vaskemaskin» (s. 78).

Kvinner er undertrykt som mediearbeidere. En undersøkelse fra 1981 («Diagnose: Journalist», her referert etter Holter, 1981) viser at kvinnene utgjør ca. en av fem journalister i norsk dagspresse. 7% av kvinnene i undersøkelsen hadde overordnede stillinger, mot 25% av mennene. Dette trass i at andelen kvinner med journalistutdanning var fire ganger så stor som blant mennene. Hele 46% av de kvinnelige journalistene var enslige, mot 24% av mennene. Dette gjenspeiler antakelig

hvor vanskelig det er for kvinner å kombinere journalistyrket med familieforpliktelser.

Kvinner blir gjerne satt til å dekke spesielle «mjuke» stoffområder, i tråd med den gjengse, kjønnsmessige arbeidsdelinga i samfunnet. Dette er «kvinnestoffet». Alle andre stoffområder, som anses som «kjønnsnøytrale», blir i praksis *mannsstoff*, dvs de blir prega av menns interesser og synsvinkel. Dermed blir store deler av kvinners virkelighet borte, og de problemstillingene denne virkeligheten reiser, kommer sjelden opp til overflata. De mest usynliggjorte av alle er arbeiderkvinnene. Det verdensbildet media konstruerer og sprer til folk flest, er derfor et bilde som ikke gjør det mulig å stille grunnleggende spørsmålsteget ved den rådende orden – verken når det gjelder klasseforholda eller kjønnsforholda.

Også under sosialismen vil media ha stor betydning. Makt over media vil også da være makt til å tolke virkeligheten og legge premisser. Siden sosialismen er avhengig av en aktivt deltakende arbeiderklasse (ikke en mest mulig passiv, slik som kapitalismen), får media en viktig funksjon når det gjelder å reise spørsmål som folk må engasjere seg i, debattere, føre kamp rundt, ta avgjørelser om. Hvilke spørsmål dette er, og hvilket perspektiv de er sett fra, vil være med på å bestemme hva kampen i samfunnet kommer til å dreie seg om. Media er ikke bare en gjenspeiling av samfunnet, men også ei samfunnsmessig kraft. Om ikke kvinnene klarer å kjempe seg fram i synsfeltet i media, mister de et sterkt middel til å være med og legge premissene for den politiske prosessen under sosialismen.

Forskning og utdanning. Forskning har også noe med makt til å stille premisser å gjøre. De spørsmåla og problemstillingene du reiser, bestemmer svært mye av hva du finner ut, hva slags kunnskap du får. Den viktigste forskningsorganisasjonen på det teknisk-naturvitenskapelige området her i landet, NTNF, hadde følgende passus i sin langtidsplan for 1984: «NTNF ønsker gjennom sin virksomhet å bidra til å styrke næringslivets konkurransevne for derigjennom å sikre sysselsettinga.» Det samme synet gjennomsyrrer også Willoch-regjeringas forskningsmelding fra 1985. Ei slik målsetting vil sjølsagt føre til andre problemstillinger, og annen type kunnskap enn om hovedmålsettinga f.eks.

hadde vært å «gjøre menneskene i stand til å leve og produsere uten å ødelegge miljøet rundt seg».

Sammen med den moderne kvinnebevegelsen vokste også kvinneforskninga fram. Den har vært, og er fortsatt, en slags undergrunnsbevegelse, delvis på sida, delvis motarbeidet av mesteparten av det akademiske establishment. Høigård og Snares beskrivelse av kvinnekriminologiens skjebne er typisk (fra innledninga til en nordisk antologi, 1983, s. 7):

«Denne nye hovedstrømmen i nordisk kriminologi ble ofte møtt med lavmælt knurring eller slapp velvillighet fra mannlige kriminologer. I diskusjoner om bevilgninger til nordiske kvinneseminarer ble det framholdt som motargument at «da måtte det bevilges penger til egne seminarer om mannskriminologi». Som om ikke alle de foregående seminarer hadde handlet om nettopp det! Den slappe velvilligheten kom til uttrykk ved at våre mannlige kollegaer underkastet våre kvinnekriminologiske arbeider atskillig mindre entusiasme og kritisk årvåkenhet enn når vi produserte arbeider innenfor den tradisjonelle kriminologien. Kvinnekriminologien ble sett på som kvinnekriminologenes hobby. Selvsagt reagerte ikke alle mannlige kriminologer slik, men beskrivelsen holder som en hovedtendens. /.../ I kampen om de stadig knappere ressursene har kvinnekriminologisk forskning ikke vært et viktig, kredittgivende aktivum. Av bokas åtte forfattere har bare to fått fast vitenskapelig stilling. De øvrige må basere seg på tidsbegrensede midler fra ulike fond og/eller drive vitenskapelig forskning på fritiden. Kvinnekriminologien som hobby er satt i system. Fra andre fagområder rapporteres om en liknende utvikling.»

Kvinneforskninga har hatt svær betydning for kvinnebevegelsen, kvinnekampen og kvinnebevisstheten. Mesteparten av tidligere forskning har bygd på premisset menneske = mann, mens kvinner er mennesker med ett eller annet avvik eller en eller annen mangel. Kvinneforskninga brøt med denne synsvinkelen, begynte å studere kvinners kår og livssituasjon, og forklare deres atferd, egenskaper og historie ut fra dette. En rekke selvfølgelige sannheter ble utfordra, og mye ny kunnskap brakt fram. I denne kunnskapen er det atskillig politisk sprengstoff.

Under sosialismen må ikke kvinnene nøye seg med å være en undergrunnsbevegelse eller en akademisk særdisiplin. Kvinneperspektivet må inn på alle områder av forskninga, være med på å

prege problemstillingene, forskningsprogrammene og prosjektene. Vi må føre kamp om hva slags kunnskap det sosialistiske samfunnet skal handle ut fra.

Utdanninga er viktig, fordi den både formidler kunnskap og bidrar til å sosialisere barn og unge til sårne mennesker som det rådende samfunnssystemet trenger. Kunnskapen om hvordan skolesystemet sosialiserer jenter til annenrangs samfunnsmedlemmer og omsorgsfulle statister i menns liv, er overveldende (se bl.a. Brock-Utne & Haukaa, 1979, og Spender, 1984). Det er ikke bare *innholdet* i lærestoffet som fungerer slik. *Samhandlinga* i klasserommet er antakelig minst like viktig. Sjølv kjønnsrollebevisste lærere, som strever for å gi jenter og gutter like mye oppmerksomhet, har svære problemer med å gjennomføre det. Det ser ut til at dagens skole er avhengig av at gutta får dominere for i det hele tatt å kunne fungere. Forsøk på å rukke på guttedominansen fører gjerne til disiplinproblemer av en type som gjør undervisninga umulig å gjennomføre. At noe skal foregå på jenters premisser, ser ut til å være minst like uutholdelig for skolegutter som for voksne mannfolk i fagforeninger og politiske partier.

Å forandre skolen, slik at den ikke gjenskaper jenteundertrykkinga påny og påny, må være en viktig oppgave under sosialismen. Det betyr som sagt ikke bare å få nye, kvinnevennlige bøker. Antakelig må det også bety en fullstendig omorganisering av undervisninga og helt nye metoder for å bryte opp inngrrodde, jenteundertrykkende strukturer.

Under sosialismen må kvinnene organisere seg for kamp, de må ha et program, og de må vite hvilke posisjoner det er viktig å erobre. Dette har betydning ut fra to perspektiver, som riktignok henger sammen: Det ene er kvinneperspektivet. Kvinnene må kjempe som undertrykt kjønn, for kvinnefrigjøring og dermed for et kommunistisk samfunn. Uten at kvinnene organiserer seg og slåss som undertrykt kjønn, vil verken de eller arbeiderklassen som helhet nå det endelige målet sitt. Det andre er klasseperspektivet. Flertallet av kvinnene tilhører de klassene som skal ha makta under sosialismen: arbeiderklassen i allianse med det arbeidende folket. Om kvinnene holdes nede, kan de heller ikke spille rollen sin som del av den herskende klassen. Dermed blir også arbeiderklassens klasseherredømme haltende og amputert, og vil

ha vanskeligere for å stå imot nye og gamle borgeres forsøk på å gjenopprette et system der et mindretall hersker over flertallet. Derfor er kvinnekampen også en kamp for å styrke arbeiderklassen som herskende klasse.

I dette avsnittet har jeg skrevet om noen «kommandohøyder» som kvinnene må interessere seg spesielt for. Men «kampen for å forandre organiseringa av samfunnet» må føres på alle områder. Ikke minst gjelder dette arbeidslivet. I dag er kvinneundertrykkinga bygd inn i den kapitalistiske produksjonen, bl.a. gjennom det kjønnsdelte arbeidsmarkedet, og ved at maktforholdet mellom kjønnene brukes som en ekstra disiplineringsmekanisme overfor kvinnelige arbeidere. Skal kvinnene være med og ta makta over produksjonen, må det også bety kamp mot de kvinneundertrykkende trekka ved måten arbeidet er organisert på. Her får jeg nøye meg med å reise problemstillinga.

KAMPEN FOR Å FORANDRE MENNESKENES HJERTER

Et nytt samfunn må også bety en ny type mennesker. Et nytt forhold mellom menneskene må også bety nye slags menn og nye slags kvinner. «Menneskehjertet forandres aldeles intet til alle tider,» sa Sigrund Undset. Hvis det er sant, kan vi legge ned kampen like godt først som sist. Men menneskehjertet er ikke mindre foranderlig enn samfunnsforholdene.

Vi blir formet til to ulike sosiale kjønn. Mens det er en stund siden kvinneforskninga begynte å «oppdage» kvinnen, er det først i det aller siste at noe liknende er i ferd med å skje med mannen. Kvinneundertrykkinga har på ett vis usynliggjort både mann og kvinne, slik Hey peker på (1986, s. 8):

«Er det ikke slik som Georg Simmel uttrykte det: «Mannens maktposisjon sikrer ikke bare hans relative overlegenhet over kvinnen, men sikrer også at hans standarder blir generalisert som allmenngyldige menneskelige standarder.» Pearson påpeker at dersom dette er tilfelle, «er ikke bare kvinner blitt usynlige, men også menns mannlighet har vært usynlig for sosiologisk forskning, og det er på tide at «han» blir brakt fram i lyset.»»

Ja, det er på tide! Skal vi kunne kjempe oss fram til et nytt forhold mellom menneskene, må vi forstå hvordan dette samfunnet stenger både kvinner og menn inne i «kvinnelighet» og «mannlighet». Så lenge mannens «mannlighet» er usynlig, blir det også vanskelig å rive ned de skrankene som hindrer mannen i å bli et helt menneske.

Identiteten som «kvinne» og «mann» oppleves som noe av det mest grunnleggende ved oss sjøl. Siden de sosiale rollene som kvinne og mann er knytta til fysiske ulikheter mellom kjønnene, oppleves de som «naturlige» på en helt annen måte enn rollen som profesjonell tennis-

spiller eller statsautorisert revisor. Det finnes dessuten ingen sosiale sammenhenger der rollene som mann og kvinne ikke er relevante. Kjønnnet vårt bærer vi med oss overalt.

De fleste samfunn tilbyr bare to muligheter for sosialt kjønn: mann og kvinne. Hvilken kategori du blir puttet i, er avhengig av formen på kjønnsorganene dine. Men det finnes kulturer der en har noen flere «valg» (Smith, 1985, s. 24):

«Navajo-indianerne for eksempel, ser ut til å ha en egen kjønnskategori for individer som var anatomisk forskjellige fra kvinner og menn, en kategori som de kaller «virkelig nadle». Denne tredje kjønnskategorien har også en egen sosial kjønnsrolle, «nadle-rollen», som også individer som anatomisk sett er kvinner og menn, kan gå inn i, «de later som om de er nadle». Med andre ord, en «virkelig nadle» blir ikke tvunget inn i det kvinnelige eller mannlige kjønnsrollemønsteret, slik som i vårt samfunn. Videre utgjør «nadle-rollen» en virkelig tredje kategori av sosialt kjønn, ikke bare en kategori for misfostre. Dette kommer til uttrykk ved at kvinner og menn kan gå inn i «nadle-rollen». Mohave-indianerne, som ser ut til å anerkjenne bare to kjønnskategorier, tillot noen kvinner å innta en mannsliknende status, som ble kalt hwame, og noen menn å innta en kvinneliknende rolle, kalt alyha, statusforandringer som markeres med innvielsesseremonier. Det er flere andre eksempler som illustrerer variasjonene mellom kjønnskategorier og sosiale kjønnsroller, og som dessuten viser mindre tilstivnete kjønnsrolleformler i visse kulturer.»

Det er sjølsagt fullt mulig at de biologiske forskjellene mellom kvinner og menn også gir seg utslag i atferd, eller rettere, disponerer for å utvikle visse typer adferd lettere enn andre. Problemet er at det er svært, svært vanskelig å skille det biologiske fra det sosiale, dessuten er det nesten umulig å drive forskning på dette området uten at ideologien sniker seg inn. Det vi imidlertid kan fastslå, er at forestillingene om «kvinnelighet» og «mannlighet» varierer over et vidt spekter fra kultur til kultur, og innafor samme kultur fra den ene historiske epoken til den andre. Våre dagers langdistanseløpersker bryter kraftig med forestillinger om kvinners biologiske muligheter som var gjengse for bare kort tid siden. Og dokumentasjonen av franske 1700-tallsmødres manglende omsorg for sine spebarn (se bl.a. Badinter, 1981), går på tvers av det vi nå oppfatter som det «evig» og «naturlig» kvinnelige.

Våre dagers mann og kvinne er historisk skapt, og kan forandres historisk. De må forandres historisk, dersom et nytt, frigjørende samfunn for alle mennesker skal kunne oppstå. Kampen for å forandre menneskenes hjerter er en del av kvinne- og klassekampen.

I dette kapitlet skal jeg peke på noen konsekvenser kapitalismens kjønnssystem har fått for menns og kvinners «hjerter», og for forholdet mellom dem. Sjøl om det ikke er noe direkte en-til-en-forhold mellom menneskenes «hjerter» og den økonomiske basisen i et samfunn, er sammenhengen såpass nær at det er dumt å se de ulike kampavsnittene løsrevet fra hverandre. For meg betyr ikke det at de som lengter etter et annet forhold mellom menneskene enn det vi har i dag, skal sette seg ned og «vente» til det økonomiske grunnlaget er lagt til rette. Ting virker inn på hverandre. Framganger på ett område letter kampen på et annet. Forståelsen for sammenhenger gir mer kraft til opprøret. Det som avsløres som produkt av bestemte økonomiske og sosiale forhold, mister sin status som «naturlig», «evig» og «uforanderlig». Dermed åpnes det for visjoner om noe annet.

Kjærlighet og makt

I en interessant artikkel behandler Viestad (1982) Rousseaus rolle som nyskapende kjønnsrolleideolog i andre halvdel av 1700-tallet. Ifølge Viestad stiller Rousseau bevisst sitt kvinnelige idealbilde i motsetning til datidens kvinner, som «uttaler seg, bestemmer og anlegger en bydende tone». Rousseau er viktig, ikke fordi hans ideer «skapte» en ny kvinne, men fordi han var en av dem som tydeligst formulerte det framstormende borgerskapets utgave av «mannen» og «kvinnen». Den sterke, robuste verdensrobberer Emile, sjølstendig, uavhengig og kontrollert bare av seg sjøl, var mønsteret for mange generasjoners borgerlige gutteoppdragelse, et ideal som sjølsagt også påvirket de undertrykte klassene. (Se Rudberg, 1983.) Den blide, underdanige og svake Sophie var den nye, borgerlige kvinnen, «befrikk» for alle oppgaver i produksjonen og redusert til et objekt for mannens lyst og mannens behov for ektefødte arvinger.

Den jenteoppdragelsen Rousseau foreskrev, var en oppdragelse til rollen som undertrykt: «Skapt som hun er til å adlyde et så ufullkom-

ment vesen som mannen ... bør hun i tide lære å tale endog urettferdighet og å finne seg i en ektemanns urimeligheter uten å beklage seg.» Samtidig må det være et element av frivillighet i underordninga. Mannen er «avhengig av den svakeste», av at «hun samtykker i å la ham være den sterkeste».

På seksuellivets område foreskriver Rousseau frivillighet for begge parter. Han formaner den nybakte ektemannen: «Du skal oppnå alt av kjærlighet og ikke kreve noe av plikt, selv de minste innrømmelser må du aldri ta som rettigheter, men som gunstbevisninger.» Viestad kommenterer den motsigelsen som oppstår når «frivillig kjærlighet» skal utfolde seg innafør rammene av et undertrykkingsforhold (s. 58):

«Det gjensidighetsprinsippet ekte lystopplevelse forutsetter, fører til at begge er avhengig av hverandres velvilje. Men Rousseau er snar til å fremheve for kvinnen at hun ved å vedlikeholde hans begjær, også bevarer en viktig maktkilde i ekteskapet. Hva innebærer det at kvinnen får herredømme over mannen gjennom hans seksualbehov? For det første avdekker det faktum at seksuell nytelse for henne ikke får være et mål i seg selv, men et middel til noe annet, hvor generelt svakt hun står. Det er ikke som handlende subjekt, ut fra egne behov hun er aktiv eller passiv overfor sin mann. For å beholde sin maktkilde må hun sørge for at han tilfredsstilles slik at han ikke går trett av henne. Hennes imøtekommenhet eller avvisning vil tilpasses hva som på lang sikt vedlikeholder hans interesse. Det forutsetter at hennes egen lystfølelse langt på vei underordnes hans. Det er mannens nytelse hun skal anstrenge seg for å gjøre varig. Det avspeiler hennes reelle avmakt. Det tvinger henne til å akseptere rollen som objekt for hans interesse, i stedet for å komme frem med sine egne behov og krav. /.../ Ved å gi kvinner begrenset følelsesfrihet kom Rousseau til å skape en motsetningsfylt borgerlig kjønnsideologi. Det oppsto et spenningsforhold mellom de romantiske og følelsesfrigjørende idealene og de undertrykkende forhold de skulle virkeliggjøres innenfor. Rousseau krevde både gjennomført underordning og selvvalgt kjærlighet av kvinnene.»

Denne motsetninga mellom frivillighet og undertrykking finner vi igjen i svært mange forhold i det borgerlige samfunnet: Det politiske systemet, med «frihet og demokrati», men innafør rammen av en klases herredømme over en annen. Den «frivillige» kontrakten mellom arbeider og kapitalist, som tvinger arbeideren til å avstå verdiene han skaper, til kapitalisten. Det kjønnsforholdet Rousseau formulerte ut-

trykte nettopp det borgerlige samfunnets tvang i en «frivillig» form. Kjernen i dette er ikke så mye annerledes enn det Hanne Haavind (som jeg tidligere har referert) beskriver som den moderne kvinnens lodd.

En slik sammenfiltrering av makt og kjærlighet får mange konsekvenser. Den bringer bl.a. maktkampen inn på seksuellivets område, og bidrar til å fremmedgjøre seksualiteten, for begge kjønn. Et samleie er en seier for mannen, som «erobrer» og «nedlegger» kvinnen. Så selvfølgelig er dette at det skinner igjennom sjøl i Engels' beskrivelse av framtidens nye, frie kvinne og mann: I sin berømte passasje i «Familien ...» skriver han at framtidens kvinne ikke har noen annen grunn enn kjærlighet til å «underkaste» seg (engelsk: surrender to) en mann.

Kvinner skal helst selge seg dyrt. Den kvinnen som «nedlegges» for ofte, blir billig. Dette slipper heller ikke dagens «frigjorte» ungjenter unna. Slik uttrykker 16-årige Laila seg (Ericsson, Lundby & Rudberg 1985, s. 42):

«(Hvordan tror du gutta vil at jentene skal være?) Sånn seksuelt så vil dem helst at du ikke skal ha vært sammen med masse gutter før – og – ja, du skjønner – at dem ikke skal ha vært borti masse gutter før, og rota og fjolla. Dem vil at du skal være «rein». (Men de kan det, altså?) De kan godt ha hatt førti jenter, men du skal ikke ha vært borti en før, og være snill jente og ... (Tror du at jentene noen gang føler seg pressa av gutta til å gjøre ting de egentlig ikke har lyst til?) Sånn seksuelt så blir det vel til at «Hvorfor kan du ikke gjørra det,» og «Det er vel ikke noe farlig,» og, ikke sant. (Kan det gå ut over populariteten til jenta hvis hun ikke går med på det? Hvis hun ikke har fast følge for eksempel?) Ja – akkurat i øyeblikket så heter det om henne at hun har «glidelås på musa» og vil ingenting og sånt, ikke sant, men om hun da blir sammen med en gutt fast da, så er det jævlig ålreit at hun har hatt glidelås på musa – så dem er jo litt vanskelig å forstå.»

Det Laila synes er «vanskelig å forstå» er begripelig ut fra samleiets funksjon som prestasjon for gutta: Å ikke nedlegge jenta, gjør deg til en taper. Men seieren blir ikke så verdifull når du deler den med mange andre.

De unge «trer fram som to fotball-lag i allsvenskan med økenavn som «Trange Agneta» og «Almene Hølet», skriver Liljestrøm (1981, s. 100). En forgrovet versjon av kjønsspillet, men likevel en som får

med seg konkurranseelementet og stemplinga av den premien som etterhvert er blitt i billigste laget.

Moderne prevensjonsmidler har forandret seksualvanene, men ikke fjernet maktkampen. Morokvasic understreker dette i en artikkel der hun behandler den tilsynelatende «irrasjonelle» oppførselen til jugoslaviske innvandrerkvinner i vesteuropeiske land, som er uvillige til å bruke prevensjonsmidler. En av grunnene hun gir, er følgende (1984, s. 203):

«Seksuelle forbindelser basert på den doble standarden likner en konkurranse der mannen blir sett på som vinneren, kvinnen som taperen dersom samleie finner sted. Kvinnen kan bare vinne dersom hun er i stand til å avslå, på den måten beholder hun ikke bare sitt gode rykte, men blir enda mer attråverdig. Ett av de beste våpnene hennes er frykten for graviditet – det er frykt for henne og en trussel for han. Den moderne prevensjonsteknologien har fratatt kvinnene dette våpnet.»

Det antas vanligvis at moderne prevensjonsmetoder har gjort det lettere for kvinnene å spille ut sin seksualitet, ut fra sine behov, fordi hun langt på vei er fri redselen for uønsket graviditet. Det er i det minste en sannhet med modifikasjoner. Hun er også blitt mer prisgitt mannens jakt på «seire» på det seksuelle området.

Både Høigård & Finstad og Viestad peker på hvordan seksualitet kan bli «handling som beregning» for kvinner, fordi den blir et maktmiddel i en maktløs posisjon. I flørten og forelskelsen blir det gjerne slik at seksualitet byttes mot «ekte kjærlighet». Jenters store angst er han som «bare ville ligge med meg». Gutter, på sin side, forventes å forsøke seg på mange, men uten å binde seg, uten å «bli fanget». Dette spillet har også med maktforholdet å gjøre: Jenta må sikre seg at gutten «virkelig elsker henne», for bare i posisjon som «virkelig elsket» har hun noen mulighet til kontroll og makt. Den gutt eller mann som «virkelig elsker», mister imidlertid kontroll og makt. Rousseau beskriver forelskelsen som maskulin nedverdiggelse (sitert etter Viestad, s. 56): «Hvor dypt er du ikke nå falt. Hvor er den hårdføre gutten ... som herdet kroppen sin ... som bare bøyde seg for fornuften og hadde en selvstendig mening om alt?»

I den erotiske krigen mellom kvinne og mann bytter kvinnen seksualitet mot «ekte kjærlighet», mens mannen bytter «ekte kjærlighet» mot

seksuell tilgang til kvinnen. Kvinnen får et fremmedgjort og forvirret forhold til seksualiteten sin, mannen får et fremmedgjort og forvirret forhold til nærhet og avhengighet og hva «ekte kjærlighet» ellers måtte innebære. I visa om den myke mannen har Ole Paus tatt dette bytteforholdet på kornet: «Hvorfor ligger ingen med meg?» spør den myke mannen. Sjøl om han byr på nærhet og omsorg, får han altså ikke den forventede sexen i bytte.

Seksualiteten som arena for maktkampen mellom kjønnene, gir avvisning en dobbelt betydning for mannen. En kvinne som sier «nei», avviser han ikke bare seksuelt. Hun definerer han også som en taper. Og en kvinne som havner i seng med en mann, er ofte i tvil om hun har solgt smør, og ingen penger fått.

Denne maktkampen, og dette bytteforholdet, er sjølsagt ikke hele historia om seksuelle forhold mellom menn og kvinner i vårt samfunn. Men det er en såpass viktig del av historia, at det i større eller mindre grad setter sitt preg på livet til de fleste heteroseksuelle mennesker. Det blir vanskelig, både for kvinner og menn, å utvikle en trygg, følelsesmessig og seksuell identitet, og et trygt forhold til hverandre. At dette stikker djupt, kan en bl.a. se av ordbruken til de mest radikale og opprørske mennesker. Slik uttalte Alexandra Kollontay seg i 1927 i en samtale om kjærlighetsforhold mellom framtidens mennesker (Kollontay, 1971, s. 268):

«Framtidens menn og kvinner kommer til å bli kamerater, i dypere forstand, og kameratskapet deres kommer til å være grunnlagt på fellesskap, på felles interesser og felles kjærlighet til den store helheten. Det rent seksuelle kommer derimot til å bli mer underordnet – slik det alltid har vært for kvinnen – og det kommer, sjøl om det lyder nokså paradoksalt, til å være temmelig likegyldig for henne hvem hun gir kroppen sin til.»

Også for Kollontay er altså kroppen noe en kvinne «gir» til en mann, et objekt både for han og henne. Seksualiteten som livsytring og utfoldelse for kvinner – det er vanskelig å fange.

Denne maktkampen og fremmedgjøringa kaster skygge også inn over lesbiske og homofile forhold. Kvinner som elsker kvinner, og menn som elsker menn, blir ikke bare mennesker som har en annen seksuell legning enn det heterofile flertallet. De blir også en trussel mot tinge-

nes orden, en slags svikere mot det kjønnssystemet som samfunnet hviler på. På grunn av maktforholdet mellom kjønnene får det å være lesbisk eller homofil en videre og mer foruroligende mening. Fordømmelsen, avvisinga og avskyen de møter må også forstås ut fra dette.

I denne situasjonen blir det noe desperat over den jakta på seksuell frigjorhet, lykke og tilfredsstillelse som preger en del samfunn her i Vesten. Seksualiteten er blitt et anliggende for terapeuter med know-how. Elena Poniatowska fra Mexico gir, med en annen kulturs friske øyne, en tragikomisk beskrivelse av australske kvinners forhold til sex. Hun besøker bl.a. en som driver med «seksuell rådgivning» (1985, s. 302):

«I Australia er hymen en plage, på linje med mandlene og blindtarmen. Alles oppmerksomhet er samlet rundt clitoris. Dr. Elsie Koadlow, som behandler pasienter med psykoseksuelle ekteskapelige plager, snakker fullstendig fritt om samleierespons, om å bli fuktig, og oppsvulming, fulgt av orgasme, om å utvide vagina ved å putte fingrene inni mens en elsker, om frykt for at clitoris skal mangle, om lengselen etter vaginal orgasme. Vaginal stimulering og Grafenberg-punktet – et følsomt område i forveggen av vagina som gir en dypere orgasme enn clitoris gjør – nevnes ofte av sex-terapeuter. Dr. Elsie Koadlow lærer og oppmuntrer kvinner til å utforske sin egen vagina, til å kjenne kjønnsorganene sine, og til å sette inn tamponger i vagina. «Hva bruker du? Pads eller tamponger? Hvis bare det første, har du noen gang vurdert å sette inn det sistnevnte? Hun mener at doktorens rolle også skal bestå i undervisning, og at allmennpraktikere og gynekologer bør investere tid og erfaring i seksuell rådgivning, fordi pasientene ofte har så sterk angst i forbindelse med seksualitet at de blir overveldet og fornekter alle erotiske følelser. Å akseptere manuell erotisk stimulering i ekteskapet er en vinning, men Dr. Koadlow anbefaler ikke mekaniske hjelpemidler som vibratorer: Å oppmuntre en kvinne til å bruke mekaniske hjelpemidler vil bare oppmuntre henne til å ytterligere nedvurdere ektemannens rolle.»

Sjølsagt er det bra med seksuell rådgivning. Men all verdens sex-terapeuter kan neppe løse den motsigelsen også moderne kvinner og menn er fanget i: at seksualiteten like mye er en maktkamp som gjensidig nytelse og hengivelse. Hvis noen kvinner velger å erstatte den levende mannen med en vibrator, og noen menn velger å erstatte den levende kvinnen med en «oppblåsbar Barbara», så sier vel det sitt. Inna-

for det rådende kjønnsforholdet har kravet om gjensidig tilfredsstillelse og lykke lett for å bli et ytterligere prestasjonskrav til begge parter. Mannen skal ikke bare «nedlegge» kvinnen, han skal også sørge for at hun får orgasme, ellers har han ikke levert den prestasjonen som kreves av han. Og kvinnen, som skulle være den som profiterte på dette, får en slags «orgasmeplikt»: Den kvinnen som ikke får orgasme, sårer mannen og får han til å tape ansikt. Resultatet blir at kvinner ikke så rent sjelden simulerer orgasme, slik en av kvinnene Liljestrøm siterer (s. 151):

«I blant spør guttene om det var godt, og da sier jeg alltid ja. Så blir de ikke skuffet. Men det er ikke så ofte at jeg synes det er godt. Men det er ikke verdt de får det for seg at de er dårlige elskere.»

Veien ut av dette går neppe gjennom sex-terapeutenes konsultasjonsrom. Det er maktforholdet mellom kjønnene som binder oss i dette spillet, der hver ny frihet også blir en ny lenke. Uten kvinnefrigjøring er ingen virkelig seksuell frigjøring mulig.

Menns verden og kvinners plass

Menn har sin verden i «den offentlige sfæren», kvinners plass er i «privatsfæren». Det skarpe skillet mellom offentlig og privat som den kapitalistiske produksjonsmåten har skapt, har også utdypet kløften mellom kvinner og menn. Familien som produksjonsenhet ble undergravd. Ifølge Hagemann var det vanligste kvinnearbeidet i den første fasen av den industrielle revolusjonen ikke fabrikkarbeid (1982, s. 28):

«Kvinnearbeidet var derimot konsentrert innafor jordbruk, husarbeid, hjemmeindustri og småhandel, det fortsatte altså stort sett som familieorganisert arbeid – arbeid i eget eller andres hjem. For flertallet av de ugifte kvinnene var det mest sannsynlige yrkesalternativet å bli tjenestejente. Dette yrket fungerte mer som en forberedelse til en tradisjonell kvinneverdne enn som et brudd med den. For flertallet av de gifte kvinnene kunne småindustri og hjemmeindustri drives ved siden av reproduksjonsarbeidet i familien, og det var liten konflikt mellom de to rollene.»

Men den økonomiske utviklinga undergravde det gamle kvinnearbeidet og skjerpet konflikten mellom kvinnes to roller. Skillet mellom «yrkesliv» og «privatliv» ble mer og mer uttalt. Først i våre dager har gifte kvinner i stor målestokk kombinert disse to atskilte sfærene – med store omkostninger. Men sjøl om dagens kvinner fysisk beveger seg mye i «den offentlige sfæren», så har de storparten av hodet og hjertet i «privatsfæren». Dette betyr at kvinner og menn har ulike interesseområder og referanserammer. Og det betyr ikke minst at menn har en helt annen plass i kvinners verden enn kvinner har i menns. Menn har en verden, som er selve verden, men som samtidig er deres. Det finnes nok kvinner der, men stort sett i roller som gjør dem uviktige og til dels usynlige. I denne verden utfolder menn seg, der dyrker de sine aktiviteter, der viser de dyktighet og mot, der konkurrerer de også med hverandre. Den delen av verden der kvinnen hører hjemme, er en avgrenset del, ofte den vesle, isolerte kjernefamilien. For kvinnen er det mannen (og etter hvert barna) og forholdet til han som er selve verden. Sjøl om de fleste norske kvinner er yrkesaktive, er de det på andre premisser enn menn: Det er familien som spiller hovedrollen i livet deres, og yrkeslivet tilpasses familiens behov så godt det lar seg gjøre. For mannen er det omvendt. Ansvar for familien fyller kvinnes hoder døgnet rundt, og bestemmer hvordan de handler. Sjøl om også kvinnen tilbringer en avgrenset del av tida si i familien, er forholdet til mann og barn likevel hennes verden, det som betyr noe. «Mannens kjærlighet i mannens liv er kun en del, mens den er kvinnens hele liv,» sa Byron. En mer romantisk måte å uttrykke det samme på.

Dette mønsteret er merkbart lenge før kvinner og menn faktisk har kommet i en familiesituasjon. Unge jenter som blir spurt om framtidsplaner, har allerede kalkulert inn framtidige familieforpliktelser i sine yrkesvalg. Og de har bestemte meninger om hvilke egenskaper en framtidig partner bør ha, i motsetning til gutta, som synes slike problemstillinger er temmelig fjerne (se bl.a. Ericsson, Lundby og Rudberg, 1985). Jenter i 15–17-års-alderen kan fortelle mye om egenskaper ved gutta de omgås, og de har klare oppfatninger om hva gutta foretar seg når de er for seg sjøl. Når jentene er aleine går praten – om gutter. Gutter på samme alder har store vansker med å gi et bilde av jentene i omgangskretsen, og hva jentene gjør når gutta ikke er der, kan de knapt fore- stille seg. Det er aldri tvil om at gutta er til stede i jentenes liv. For gutta

har jentene en tendens til å gå i ett med tapetet. (Se Ericsson, Lundby og Rudberg, 1985b.) Ingham (1984, s. 217) refererer en undersøkelse (som riktignok er fra 20-åra) som gir et liknende bilde av voksne kvinners og menns plass i hverandres verden: Forskeren analyserte bruddstykker av samtaler som ble overhørt når en spaserte nedover Broadway tidlig på kvelden, og trakk den slutninga at menn snakket sammen om jobben 50% av tida, om sport 14% av tida og om andre menn 13% av tida. Kvinner snakket sammen om menn 44% av tida, om klær 23% av tida og om andre kvinner 16% av tida.

Forholdet mellom kvinner og menn blir både preget av atskilthet og mangel på symmetri. De kommer til hverandre fra to forskjellige verdener og fra to forskjellige maktposisjoner, og med ulike forventninger om hva møtet skal gi dem. Det er ikke rart at den søte musikken som oppstår i hjertene lett overdøves av skjærende disharmoni.

«... at læse de Mænd i Hjertet ...»

«Altsaa må Quinden fra Grunden af studere Mandens Aand, ikke ved at abstrahere Mandkjønnets Aand i sin Alminnelighed, nei, men ved at abstrahere de Mænds Aand, hun lever i Selskab med, ved at læse de Mænd i Hjertet, hun være sig enten ved Loven eller Meninge er undergiven. Hun må lære at udforske deres Følelser af deres Tale, deres Handlinger, deres Øiekast og deres Miner.»

skriver Rousseau om oppdragelsen av vesle Sophie. Igjen viser han seg som en kjønnsrollepioner, og formulerer treffende det moderne kjønnsrolleforskning har kalt for kvinnens «relasjonsorientering». Kvinner er opptatt av nære, personlige forhold, av relasjonene til konkrete andre i sine nærmeste omgivelser, hun kan leve seg inn i andres situasjon og følelser og svare på deres følelsesmessige behov. Dette kommer til uttrykk på mange måter. Som jeg allerede har referert, viser forskning rundt menns og kvinners atferd i samtalegrupper der begge kjønn deltar, at kvinner er opptatt av «samværs- og nærhets»-dimensjonen i samspillet. Undersøkelser av kvinners og menns moraloppfatning tyder også på at kvinner gjerne vurderer konsekvensene en handling får for konkrete andre mennesker og for forholdet mellom folk, mens menn legger mer vekt på abstrakte prinsipper om rett og galt (se Gilligan,

1982). Kvinner utvikler andre samspillferdigheter enn menn, og forestillinga om «kvinnelig intuisjon» har nok nær sammenheng med kvinners «relasjonsorientering».

Menn er mer innstilt på å nå saklige mål enn å inngå i personlige relasjoner, for å si det litt firkanta. Når menn i samtalegrupper er mest opptatt av «makt- og dominans»-dimensjonen, behøver ikke dette bare ha med aggresjon og «gevir-vifting» å gjøre. Å søke makt er ofte en nødvendig del av det å nå et saklig mål.

Rousseaus anbefaling om å oppdra jentene til «relasjonsorientering» var en del av et helhetlig oppdragelsessystem med mål å skape undertrykte kvinner. Og det er klart at relasjonsorienteringa gjør kvinner sårbare i så måte. Ikke bare er det godt for mannen å ha en som kan «lese han i hjertet». Men kvinners innretting på konkrete andre, og på å forstå, gjør det også vanskelig å gjøre motstand mot undertrykking. Kategorier som «rett og galt», «rettferdighet» og «rettigheter», oppløser seg i «forhold», «samspill» og «følelser». Og mannen som individ blir langt mer levende enn menn som undertrykkere.

Liljestrøm (1981) mener dessuten at den underordnede parten i ulikeverdige forhold, enten det gjelder kjærlighet, ekteskap eller andre ting, utvikler en overlegen kunnskap om følelser for å kunne styre partneren og beherske seg sjøl. Den kvinnelige intuisjonen står for en type innsikter som de underprivilegerte utvikler.

Kvinner opplever imidlertid ikke sin «relasjonsorientering» bare som svakhet og resultat av undertrykking. For kvinner er «relasjonsorienteringa» også en viktig del av den positive identiteten deres, noe som er kvinners styrke. Slik ser også jeg det. Barn og voksnes behov for omsorg, som kvinner er satt til å ivareta i vårt samfunn, er virkelige behov, som blir heller nødtørftig dekt slik vi nå lever. De egenskapene som preger kvinner er verdifulle egenskaper, en spesiell form for intelligens, som utvikles i den typen oppgaver kvinner skal løse. Samtidig er det viktig å overskride den sneverheten som preger kvinners relasjonsorientering i dag, og som skyldes hennes plass i den private sfæren: Innlevelsen og følsomheten er vanligvis ikke like stor med andre utafor stueveggen som innafor. Og det uprinsipielle som hefter ved kvinners moralsyn og tenkemåte gjør det både vanskelig å hevde egen rett og forsvare andres rett.

Om mannens moralsyn og orientering skriver Ericsson, Lundby og Rudberg (1985b, s. 85):

«Tradisjonelt er det blitt oppfattet slik at det er kvinnen som mangler noe: den ubestikkelige rettferdighetssansen og evnen til å innta «den generaliserte andres» rolle. Vi har pekt på at mannen også mangler noe: de følelsesmessige antennene, evnen til å leve seg inn i bestemte andres behov. Etter vårt syn kan manssorienteringa like ofte være preget av det egosentriske – en oppfatning av ens eget perspektiv, standpunkt og krav som sjølinnlysende riktig – som av det prinsipielle. Ofte kan det være en merkelig blanding av begge deler, som setter menn i stand til å vie sitt liv til kampen for rettferdighet og frigjøring, samtidig som de med største selvfølgelighet trækker på sine nærmeste.»

Like ofte dreier det seg kanskje om at veien fra «mitt standpunkt» til «uangripelig prinsipp» er svært kort. Mannen er ikke bare i stand til å innta «den generaliserte andres» rolle. Han er også i stand til å gjøre sitt perspektiv til allmenngyldig og generalisert utsiktspunkt.

At samfunnet på denne måten har plassert «omsorg» og «hensyn» i en type mennesker, og «handling» og «rett» i en annen type, er ille, både for samhandlinga mellom de to typene, og for samfunnets mulighet til å fungere som en menneskeverdig, effektiv og fornuftig organisasjon. Det er sjølsagt ikke menneskenes psykologi som er drivfjæra i et samfunn. Men sider ved menneskenes psykologi fungerer kanskje som en ekstra sikring mot positiv forandring under kapitalismen?

Den maktløses motstand

Det er ikke bare menn som undertrykker kvinner, kvinner undertrykker også menn, sies det ofte. Og de kan drive en psykisk terror som er vel så jævlig som den fysiske terroren en del menn driver mot kvinner.

Kvinner gjør motstand, og prøver å manøvrere i sin maktløse posisjon. Strategiene deres blir gjerne indirekte og manipulerende. Når kvinner av og til oppfattes som falske og intrigante, i motsetning til menn, som er mer rett fram og «skvære», har det bl.a. sammenheng med hvilke midler de to kjønnene har til rådighet for å få viljen sin igjennom. Verdenslitteraturens store skildring av den falske og manipulerende kvinnen, som kjemper mot den ærlige, rettskafne mannen

(og vinner en knusende seier!), nemlig Strindbergs «Faderen», blir ofte betraktet som et av Strindbergs mest kvinnefiendtlige stykker. Men det kan også leses som en usedvanlig klarsynt skildring av kvinnen som slåss fra en maktløs posisjon, og hvilke våpen hun da har å bruke. Leser en det slik, blir stykket ikke kvinnefiendtlig, men et innlevende og avslørende skuespill om kvinneundertrykkingas konsekvenser.

Psykologien og psykiatrien har sitt arsenal av monsternødre som opp gjennom tida er blitt gjort ansvarlig for det meste av menneskelig ulykke og mistilpasning. Disse monsternødrene kan grovt deles i to: Det er de avvisende og kalde, som trekker seg unna morsrollens krav. Og det er de som terroriserer sine barn med kjærlighet og omsorg – kveler dem og stenger dem inne. I forholdet til mannen kan en kanskje gjøre en liknende oppdeling: De konene som behandler mannen sin «som om han ikke har testikler», og de som prøver å kontrollere han gjennom martyrollen: de har «ofret alt» og lider i stillhet på en særdeles påtrengende måte.

Bak disse psykiatriske sjablongene kan en skimte to ulike kvinnelige strategier: Den ene er en mer åpen motstand eller avvisning av sider ved kvinnerollen. Den andre tar nettopp kvinnerollen i bruk som en plattform for indirekte makt.

Samfunnets krav til kvinnen om at hun skal ofre seg for mann og barn og ikke tenke på egne krav og behov, kan også brukes av kvinner for å vinne en form for kontroll. Alt hun gjør, kan begrunnes overfor hennes nærmeste med at hun «gjør det jo bare for deres skyld», noe som gjør kritikk og motstand vanskelig. I hvert fall skaper det skyldfølelse. En gråtkvalt mamma som er «veldig lei seg» på grunn av barnets uforstandige oppførsel, kan være vanskeligere å takle enn en skjellende og brølende pappa. Evnen til å skape skyldfølelse er i seg sjøl et maktmiddel. Haley siterer moren til en schizofren ungdom, som i terapi-timen sier (1969, s. 142): «Bare kritiser meg, kjære deg. Jeg er fullt ut villig til å bli såret hvis det kan hjelpe deg.» Her oppnår hun både å framheve seg sjøl som den oppofrende og omsorgsfulle mor, samtidig som hun gjør det praktisk talt umulig for barnet å kritisere henne. Dette er nettopp kjernen i mye kvinnelig strategi.

Depressive tilstander og nedtrykthet, i mer eller mindre alvorlig form, er svært utbredt blant kvinner. Det er ikke så rart, siden kvinner har mange gode grunner til å bli lei seg. De er undertrykt, de settes lite pris

på, og blir gjerne følelsesmessig utbyttet i forholdet til andre mennesker. Samfunnet tillater dessuten svært lite aggresjon fra kvinner.

Kanskje er det sånn at depresjoner og nedtrykthet ikke bare er et resultat av kvinners vanskelige liv, men også et middel de bruker i maktkampen, en måte å «ta igjen på» som er vanskelig å mestre for motparten og enda vanskeligere å angripe? Du kan ikke bli sint på et menneske som er lei seg og har det vondt, snarere må du prøve å ta hensyn. Den deprimerte går dessuten rundt som en konstant anklage mot sine omgivelser, uten at det er nødvendig å si noe. Går depresjonen så langt at den kaller på psykiatrisk behandling, har «pasientrollen» også sine gevinster (Pedersen, 1981, s. 69):

«At psykologiske avvik av legfolk såvel som av mange fagfolk defineres innenfor en sykdomsmodell med den ansvarsfrihet dette innebærer, gjør psykologiske avvik til et særlig «attraktivt» avvik for kvinner, det er vanskelig å laste noen for at de blir syke.»

Den maktløse kvinnens motstandsstrategi går i stor grad ut på å ramme andre uten sjøl å kunne bebreides, fordi hun gjør alt av kjærlighet og omsorg, og hun er dessuten «lei seg». Kvinner oppnår en del gevinster på denne måten, men til en fryktelig pris. De må forvrengte og forvanske sine egne behov og følelser, også for seg sjøl. Og få kvinner oppnår å bli gjenstand for et så intenst og avmektig hat som de kvinnene som bruker denne strategien for alt den er verd.

Men det åpne opprørets vei er heller ingen lett vei. Den kvinnen som prøver å bryte med den rollen samfunnet har satt henne til å spille, finner at hun stadig må inngå kompromisser i forhold til «kvinneligheten». Disse kompromissene tjener to formål: å berolige hennes egen usikre kvinneidentitet, og forsikre mannfolka hun omgås om at hun ikke er så farlig likevel. «Kvinneligheten» er, slik Susan Brownmiller (1984) analyserer det, et signal til menn om underordning og om at menn er sentrum i kvinners liv. Å bryte fullstendig med «kvinneligheten» på alle områder er en voldsom provokasjon og en forferdelig, personlig påkjenning for den som prøver.

Sjøl har jeg ofte møtt bemerkninger som: «Du ser ikke sånn ut,» eller «Du ser helt annerledes ut enn jeg hadde trodd.» Det er åpenbart ment som komplimenter, og jeg oppfatter det slik også. Hvordan skulle jeg sett ut hvis jeg hadde sett «sånn» ut, dvs. sett ut som en kvinne som har

gjort yrkesliv og politisk aktivitet til hovedinnhold i livet, som i tillegg har «ekstreme» og «aggressive» meninger og er leder for et revolusjonært parti? Jeg skulle tydeligvis ikke vært liten, spebygd og lavmælt, som jeg faktisk er. Det er som om folk puster lettet ut over at jeg er så liten. Min ringe høyde er en konsesjon til kvinneligheten, som gjør meg mindre farlig og provoserende. Brownmiller drøfter nettopp kroppshøydens funksjon som signal om «kvinnelighet» (s. 25):

«Når en kvinne er høyere enn en mann, har hun brutt en grunnleggende kvinnelig regel, for hennes legemshøyde minner ham om at han kanskje er for kort – utilstrekkelig, mangelfull – for mennenes konkurranseverden. Hun har rettet et slag mot hans mandige selvbilde og undergravd hans fotfeste som angriper – beskytter. Å vise en mann at han kanskje ikke er nødvendig og tiltrengt, er en fryktelig ukvinnelig handling, og hun vet at hun vil få unngjelde for det med mindre hun kan oppveie det på annet vis. /.../ Det er ikke sikkert det er vår formentlige uavhengighet, freidighet eller seksuelle frigjorthet som har gitt oss amerikanske kvinner ry for å mangle kvinnelighet i sammenlikning med kvinner fra andre kanter av kloden – kanskje er det rett og slett vår størrelse det kommer an på.»

De aller fleste kvinner som bryter med kvinnerollen på viktige områder og trenger seg inn på mannens enemerker, vil gjøre en eller annen form for kompromisser i forhold til «kvinneligheten», enten når det gjelder utseende, væremåte eller begge deler. Ved å ufarliggjøre seg sjøl på denne måten, blir det lettere å være «farlig» på andre områder. Dette er sjelden en bevisst strategi. Men det er interessant å se det bildet av den nye, «ekte» kvinnen som media nå skaper. «Ekte kvinner bruker ikke fotformsko» het ei bok som kom ut for noen år siden, med klar brodd mot 70-åras kvinnebevegelse. Den «ekte kvinnen» er framgangsrik i næringslivet, hun er salgssjef i et stort konsern eller til og med administrerende direktør. Men hun bruker altså ikke fotformsko. Snarere går det i høye hæler, svarte silkestrømper og forføreriske parfymmer. I det hele tatt: alle nødvendige konsesjoner til kvinneligheten.

Nå er det lov å være kvinne igjen, heter det, underforstått i motsetning til 70-åra, da det ikke var lov: da fotformsko var påbudt og bh, sminke og smykker forbudt. Men kanskje er «kvinnelighetens» renesanse et uttrykk for at kvinnene har rykket sine samfunnsmessige posi-

sjoner kraftig fram de siste 10–15 åra, og at behovet for konsesjoner dermed er mer påtrengende?

Kvinner som prøver seg på åpent opprør, slåss hele tida på mannens hjemmebane, og må veksle mellom å bryte med mannens premisser og tilpasse seg dem. Det er oppsplitende, vanskelig og forvirrende. Sjøl midt i opprøret slipper en ikke unna å bli definert av menn, og få sine handlinger bestemt av det.

Forakten for den svake

Det kreves av kvinner at de skal underordne seg menn. Samtidig er det en sentral del av mannsidentiteten at en ikke skal la seg trække på. Tøffhelten blir ikke bare foraktet fordi han ikke har makt over kvinner, men også fordi han lar seg trække på. I mannsidentiteten ligger det et element av opprøret, og i hvert fall av den som forsvarer sine rettigheter med alle midler. Når gutter og menn forteller om skoledagene, er det gjerne for å vise fram hvor umulige og udisiplinerte de er eller var: de underordnet seg sannelig ikke! Og normene for hva som tolereres fra gutteelever er da også helt annerledes enn hva som tolereres fra jentelever – en innrømmelse til den gryende mannsidentiteten.

Denne sida ved mannsidentiteten fungerer positivt i svært mange sammenhenger. For flertallet av mannfolk i dette samfunnet er det nok av gode grunner til å gjøre opprør. Men den fører også til at den som underordner seg, blir foraktet. Kjønnssystemet foreskriver underordning for kvinner, og gjør hun det ikke, blir hun straffet for det. Men det redder henne ikke fra å bli foraktet, og straffet fordi hun gjør som foreskrevet og lar seg trække på.

Nettopp dette ser ut til å være den uhyggelige dynamikken i en del av de verste tilfellene av kvinnemishandling: Jo mer underdanig, stakarslig, tilintetgjort som person mishandlingsofferet blir, jo mer «provoserende» blir hun, jo mer fortjener hun ytterligere forakt og ytterligere vold.

Men sjøl under mer normale omstendigheter gir denne forakten for svakhet og underdanighet opphav til et grusomt spill: Mannen kan ikke gi slipp på sin makt over kvinnen uten å gi slipp på en viktig støtte for sin identitet som mann. Samtidig kan han ikke la være å for-

akte henne fordi hun underordner seg. Han er dømt til å forakte det han elsker og elske det han forakter. Kvinnen, på sin side, kan bare vinne mannens kjærlighet og interesse på bekostning av å underordne seg. Men idet hun gjør det, får hun også hans forakt. Under slike omstendigheter kan kjærlighet mellom mann og kvinne bli et temmelig bittert brygg.

En menneskelig identitet

Hva er veien ut? Jeg tror veien må gå fra «kvinnelighet» og «mannlighet» til en menneskelig identitet. Hvor blir det da av «den lille forskjellen» som vi oppfordres til å skåle for, spenningen, flørten? For det første er jeg langt på vei enig med Liljestrøm når hun sier (s. 129):

«Den høyt besungne «spenningen mellom kjønnene» er ikke ladet med erotikk. Nei, luften mellom kvinner og menn er fortettet av frykt. En frykt som bunner i manglende likeverd.»

For det andre har vi lesbisk og homofil kjærlighet. Den har ikke «den lille forskjellen» å støtte seg på, og heller ikke samfunnets opphaussing, tiljubling og romantiske myter. Likevel blomstrer den (og blomstrer av). For det tredje finnes det andre spennende forskjeller mellom folk enn de som bunner i sosialt kjønn. Vi er ikke like, og vi kommer slett ikke til å bli det i et nytt samfunn. Befrikk for de stereotype sosiale kategoriernes tvangstrøye får vi mer rom til å utfolde oss som individer, og til å møte hverandre som individer.

Likevel kan det godt hende at det vil være en «liten forskjell», til og med en som det kan være grunn til å skåle for. Men den kløfta, og den deformeringa av både kvinner og menn som kapitalismens kjønns-system skaper, må overskrides.

Hva vil konsekvensene bli? Hva skal mannen bygge sin identitet på, når han ikke lenger kan bygge den på makt over kvinner? Dette er det vonde dilemmaet for menn som stilles overfor kravet om en endring av mansrollen. Det kjennes som om de tvinges til å velge mellom å være en undertrykker og et null.

Men, som bl.a. Morten Conradi (1986) påpeker, menns identitet har flere kilder. En av dem er mestring. «Det eneste jeg liker ved meg sjæl

er at jeg kan spille gitar,» sa en unggutt som ikke hadde det så lett her i verden (Ericsson, Lundby og Rudberg, 1985). De fleste menn har flere ferdigheter og aktiviteter å spille på. Menn henter mye av sin positive identitet fra det de kan. Grunnlaget for en slik identitet vil heller bli styrket enn svekket i et samfunn der mulighetene for en allsidig utvikling av evner og anlegg er større enn nå, og der nedbygging av konkurranse- og prestasjonssida gjør nederlagsangsten mindre hemmende.

Jeg har tidligere sagt at menns styrke kjøpes på bekostning av kvinner: for at menn skal kunne utfolde sine sterke sider, må kvinner fungere som krykker og varmetuer. En slik parasittisk styrke er sjølsagt uforenlig med et likeverdig forhold mellom kjønnene.

Mesteparten av den praktiske sida av kvinners «bakkemannskap-funksjon» vil bli overflødig når husarbeidet organiseres samfunnsmessig. Men hva med omsorgssida, det psykologisk støttende? Jeg har tidligere skrevet om hvordan overgangen fra et samfunn dominert av «handling som beregning» til et samfunn dominert av «handling som utfoldelse» også vil påvirke forholdet mellom menneskene. Nærhet, omsorg og glede over samværet i seg sjøl vil bli et viktig innslag i mange flere forhold enn i dag. Behovet for «sin egen varmetue» vil bli mindre når samfunnet som helhet blir mindre kaldt. Omsorg vil gå over fra å være en kvinnelig spesialfunksjon til å bli ei side ved menneskelig samhandling i de aller fleste sammenhenger.

Men jeg tror også kvinner må kjempe for mer likeverdighet i det følelsesmessige samspillet, for at også mannen skal utvikle mer av hennes samspillferdigheter. I så fall blir det en ny kilde til positiv identitet for mannen, noe som mange menn savner i dag.

Kvinner henter mye av sin positive identitet nettopp fra sin «relasjonsorientering». I et samfunn med mindre skarpe skiller mellom «instrumentelle» og «ekspresive» forhold mellom folk, vil «den kvinnelige væremåten» bli gyldig, og satt pris på, i langt flere sammenhenger enn nå. Det vil bli en annen type gjensidighet, kvinner vil ikke bli følelsesmessig uthult og utsugd slik det skjer i dag. Dessuten vil kvinnene få mye større muligheter til å handle, utvikle evner og ferdigheter, delta i ulike typer virksomhet som gir grunnlag for å forme et positivt sjølbilde fordi en kan. Nedbygginga av familiens økonomiske oppgaver, og av skillet mellom «offentlig» og «privat» vil bety at kvinners nåvæ-

rende sneverhet og innretting på de aller nærmeste forsvinner til fordel for omtanke og interesse for hele samfunnet.

Jeg tror på en *menneskelig* identitet. En identitet som vil gi kjærligheten bedre kår, både kjærligheten mellom kvinne og mann, mellom kvinne og kvinne, mellom mann og mann og mellom barn og voksne. Kjærligheten mellom mann og kvinne vil ikke lenger være uløselig sammenfiltret med maktkamp, og vil ikke måtte strekke seg over en psykisk avgrunn av manglende forståelse og kommunikasjon. Og kjærligheten mellom to av samme kjønn vil være befridd for mindreverdighetsstemplet, forakten og forfølgelsen.

En rosenrød utopi? Ja, kanskje. Og helt sikkert mye lidelse, fortvilelse og raseri underveis. Men i hvert fall en positiv mulighet. For vi vet at både samfunnet og menneskenaturen kan forandres. Vi vet noe om hvilke betingelser som skaper hva slags menneskelige egenskaper. Drømmen, og etter hvert vitenskapen, om et nytt samfunn vokste ut av erfaringer med, og analyser av motsetningene i det nåværende samfunnet. Hvorfor skulle vi ikke bruke erfaringene og analysene av motsetningene i dagens menneske til å skape drømmer, og etter hvert vitenskap, om det nye mennesket? Også kampen for å forandre menneskenes hjerter blir lettere dersom vi vet hvor vi vil.

LITTERATUR

- Amin, Samir: *The Future of Maoism*, New York 1983
- Amin, Samir: *Class and Nation*, London 1980
- Andersgaard, Ingrid: «Settersker og typografer – splittelse mellom menn og kvinner», i Blom, Ida & Hagemann, Gro (red): *Kvinner selv – sju bidrag til norsk kvinnehistorie*, Oslo 1977
- Avdem, Anna Jorunn & Melby, Kari: *Oppe først og sist i seng. Husarbeid i Norge fra 1850 til i dag*, Oslo 1985
- Badinter, Elisabeth: *Det naturligste av verden? Om morskjærlighetens historie*, Oslo 1981
- Barrios de la Chungara, Domitila: *La meg snakke! Domitilas vitnesbyrd* (ved Moema Viezzer), Oslo 1981
- Barrios de la Chungara, Domitila: «Women and Organization», i Davies, Miranda: *Third World, Second Sex*, London 1983
- Bekkevad, Eva-Lill: «Mer enn sex-press?», i *Kvinnejournalen* nr 2, 1986
- Bennholdt-Thomsen, Veronica: «Subsistence production and extended reproduction», i Young, Kate, Wolkowitz, Carol & McCullagh, Roslyn (red): *Marriage and the Market. Women's Subordination Internationally and its Lessons*, London 1984
- Brock-Utne, Birgit & Haukaa, Runa: *Kunnskap uten makt – kvinner som lærere og elever*, Oslo 1979
- Brownmiller, Susan: *Kvinnelighet*, Oslo 1984
- Bull, Edvard: *Arbeidermiljø rundt det industrielle gjennombrudd – tre norske industristrøk*, Oslo 1958
- Christie, Nils: *Hvor tett et samfunn?*, 2. reviderte utgave, Oslo 1982
- Conradi, Morten: «Den nye mannen», i *Røde Fane* nr 4/5, 1986
- Croll, Elisabeth: «Spebarnsdrap på jenter i Kina», i *Materialisten* nr 4, 1984
- Dalla Costa, Mariarosa: «Women and the subversion of the community», i *The Power of Women and the Subversion of the Community*, Bristol 1973
- Elson, Diane & Pearson, Ruth: «The subordination of women and the internationalisation of factory production», i Young, Kate, Wolkowitz, Carol & McCullagh, Roslyn (red): *Marriage and the Market. Women's Subordination Internationally and its Lessons*, London 1984

- Enderud, Karin & Ringstad, Marriett: *Lesbisk kamp*, hefte utgitt av AKP (m-l), Oslo 1987
- «Er arbeid i hjemmet vareproduksjon? Et intervju», i *Materialisten* nr 1, 1982
- Ericsson, Kjersti: *Den tvetydige omsorgen. Sinnssykevesenets utvikling – et sosialpolitisk eksempel*, Oslo 1974
- Ericsson, Kjersti: *Den progressive mannen – alliert eller bremsekloss?*, hefte utgitt av AKP (m-l), Oslo 1986
- Ericsson, Kjersti, Lundby, Geir & Rudberg, Monica: *Per + Kari = trøbbel. Ungdom og kjønn*, Oslo 1985
- Ericsson, Kjersti, Lundby, Geir & Rudberg, Monica: *Mors nestbeste barn – ungdom, rusgift og kriminalitet*, Oslo 1985 (b)
- Ericsson, Kjersti & Rudberg, Monica: *Bråk i klassen – elever og lærere forteller*, Oslo 1981
- Ferreira, Antonio J.: «Psychosis and the Family Myth», i *American Journal of Psychotherapy* 21, 1967
- Finstad, Liv: «Mitt liv som bølge», i Ericsson, Kjersti: *Kvinnekamp: Vi eier morgendagen*, Oslo 1986
- Flatøy, Kirsten: «Utviklingslinjer innen Arbeiderpartiets Kvindeforbund», i Blom, Ida & Hagemann, Gro (red): *Kvinner selv – sju bidrag til norsk kvinnehistorie*, Oslo 1977
- Foged, Brita & Markussen, Randi: *Det fleksible køn. Kvinder i butik og på kontor*, København 1984
- Fossum, Egil: *Fra Stalins Sovjet. Konflikter i sovjetisk innenrikspolitikk 1945–1952*, Oslo 1984
- Fruzetti, Lina: «Farm and health: rural women in a framing community», i Afshar, Haleh (red): *Women, Work, and Ideology in the Third World*, London 1985
- Frønes, Ivar: «Jevnaldermiljø og sosialisering», i *Sosiologi i dag* nr 3–4, 1981
- Giertsen, Hedda: «Jakten på kulturkonflikter – og dens magre resultater», i *Materialisten* nr 3, 1985
- Giertsen, Hedda: «Rasister – uten å vite det, uten å ville det?», i *Materialisten* nr 2, 1986
- Gilligan, Carol: *In a different voice. Psychological Theory and Women's Development*, London 1982
- Hagemann, Gro: «Særvern av kvinner – arbeidervern eller diskriminering?», i Blom, Ida & Hagemann, Gro (red): *Kvinner selv – sju bidrag til norsk kvinnehistorie*, Oslo 1977
- Hagemann, Gro: «Kvinner i Sovjet: arbeidskraft, husslave og fødemaskin», i *Materialisten* nr 1, 1981
- Hagemann, Gro: «Kvinnearbeid i historisk lys», i *Materialisten* nr 1, 1982
- Haley, Jay: *The Power Tactics of Jesus Christ – and other essays*, New York 1971

- Haley, Jay: *Flytta hemifrån. Familjeterapi med störda ungdomar*, svensk utgave 1982
- Heen, Hanne: «Er arbeid i hjemmet vareproduksjon?», i *Materialisten* nr 2, 1982
- Heiberg, Turid & Roli, Bente O.: «Innvandrerkvinner og rasisme», i *Materialisten* nr 2, 1981
- Hey, Valerie: *Patriarchy and Pub Culture*, London 1986
- Holter, Øystein Gullvåg: «Helse og kjønn i avisene», i *Materialisten* nr 4, 1981
- Holter, Øystein Gullvåg: *Sjekking. Kjærlighet og kjønnsmarked*, Oslo 1981
- Hooks, Bell: *Ain't I a Woman? Black Women and Feminism*, Boston 1981
- Humphrey, John: «Gender, pay and skill: manual workers in Brazilian industry», i Afshar, Haleh (red): *Women, Work, and Ideology in the Third World*, London 1985
- Høigård, Cecilie & Snare, Annika: «Noen trekk ved nordisk kvinnekriminologi», i Høigård, Cecilie & Snare, Annika (red): *Kvinnens skyld*, Oslo 1983
- Høigård, Cecilie & Finstad, Liv: *Bakgater. Om prostitusjon, penger og kjærlighet*, Oslo 1986
- Haavind, Hanne: «Endringer i forholdet mellom kvinner og menn», i *Materialisten* nr 4, 1985
- Ingham, Mary: *Men. «The Male Myth Exposed»*, London 1984
- Jensen, Siri: «Hun har bare sine lenker å miste», i Ericsson, Kjersti: *Kvinnekamp: Vi eier morgendagen*, Oslo 1986
- Jensen, Siri: «To spisser», kronikk i *Klassekampen* 12/11 1986 (b)
- Jensen, Siri: «Kvinnene som kraft», kronikk i *Klassekampen* 13/11 1986 (b)
- Joekes, Susan: «Working for lipstick? Male and female labour in the clothing industry in Morocco», i Afshar, Haleh (red): *Women, Work, and Ideology in the Third World*, London 1985
- Kollontay, Alexandra: *Kvinnans ställning i den ekonomiska samhällsutvecklingen*, nyutgave på svensk, Stockholm 1971
- Larsen, Guri: «Norsk innvandringspolitikk: Bestemte folkegrupper ingen adgang!», i *Materialisten* nr 2, 1986
- Levy, Anne Marie: *Kvinner i Kina*, Oslo 1984
- Liljeström, Rita: *Det erotiska kriget*, Stockholm 1981
- Lønnå, Elisabeth: «LO, DNA og striden om gifte kvinner i arbeidslivet», i Blom, Ida & Hagemann, Gro (red): *Kvinner selv – sju bidrag til norsk kvinnehistorie*, Oslo 1977
- Maher, Vanessa: «Work, consumption and authority within the household: a Moroccan case», i Afshar, Haleh (red): *Women, Work, and Ideology in the Third World*, London 1985
- Marx, Karl: *Kapitalen. Kritikk av den politiske økonomien*, første bok, del 3, norsk utgave 1983

- Mather, Celia: ««Rather than make trouble, it's better just to leave»: Behind the lack of industrial strife in the Tangerang region of West Java», i Afshar, Haleh (red): *Women, Work, and Ideology in the Third World*, London 1985
- Milkman, Ruth: «Women's work and economic crisis: Some lessons of the great depression», i *Review of Radical Political Economy*, volum 8, nr 1, våren 1976
- Minken, Harald: «Finnes det grenser?», i *Materialisten* nr 3, 1986
- Morgan, Robin (red): *Sisterhood is Global. The International Women's Movement Anthology*, Suffolk 1985
- Morokvasic, Mirjam: «Sexuality and control of procreation», i Young, Kate, Wolkowitz, Carol & McCullagh, Roslyn (red): *Marriage and the Market. Women's Subordination Internationally and its Lessons*, London 1984
- Moxnes, Kari: *Når kvinner vil skilles*, Oslo 1981
- Myrdal, Jan: «1857», i Myrdal, Jan: *Kaptein Nemos virkelige navn. Artikler i utvalg 1949–86*, Oslo 1986
- Myrdal, Jan: «Solidaritetsens nødvendige dobbelthet», i Myrdal, Jan: *Kaptein Nemos virkelige navn. Artikler i utvalg 1949–86*, Oslo 1986
- Nove, Alec: *An Economic History of the U.S.S.R*, Harmondsworth 1976
- Olsen, Tillie: *Yonnondio – from the thirties*, London 1980
- Olsen, Tillie: *Silences*, London 1980
- Palmer, Marion: «Vi tøffe damer i kvinnfolkjobber!», i Ericsson, Kjersti: *Kvinnekamp: Vi eier morgendagen!*, Oslo 1986
- Paulsen, Marit: *Du, menneske?*, Oslo 1972
- Pedersen, Tove Beate: «Kvinnerolle og avvik», i *Materialisten* nr 1, 1981
- Poniatowska, Elena: «Women and sex», i *Women – a world report*, London 1985
- Reed, Evelyn: *Kvinnans utveckling – från matriarkalisk klan til patriarkalisk familj*, svensk utgave, Stockholm 1978
- Rudberg, Monica: *Dydige, sterke, lykkelige barn. Ideer om oppdragelse i borgerlig tradisjon*, Oslo 1983
- Rustad, Unni: «Kjøp dynamitt!», i Ericsson, Kjersti: *Kvinnekamp: Vi eier morgendagen!*, Oslo 1986
- Schau, Grete & Aakerholt, Amund: *Fordommer og kvinnesyn En vurdering og analyse av hvordan fordommer mot kvinner fungerte i arbeidskonflikt, hovedoppgave i psykologi*, Oslo 1978
- Scott, Hilda: *Women and Socialism – experiences from eastern Europe*, London 1976
- Scott, Hilda: *Working your way to the bottom – the feminization of poverty*, London 1984
- Sivard, Ruth Leger: *Verdens kvinner – en oversikt*, norsk utgave, Oslo 1986
- Smith, Philip M.: *Language, the Sexes and Society*, Oxford 1985

- Snare, Annika, Olafsdottir, Hildigunnir & Peltoniemi, Teuvo: «Den private volden: om hustrumishandling», i Høigård, Cecilie & Snare, Annika: *Kvinnens skyld*, Oslo 1983
- Spender, Dale: *Invisible Women. The Schooling Scandal*, London 1984
- Stanworth, Michelle: *Gender and Schooling. A study of sexual divisions in the classroom*, London 1981
- Strand, Kitty: «Kjønn og klasse på Kinas landsbygd», i *Materialisten* nr 1/2, 1985
- Strøm, Agnete: «Kvinnene er 3. verden», i *Røde Fane* nr 4/5, 1986
- Strøm, Agnete: «Huskeliste for anti-imperialister», i Ericsson, Kjersti: *Kvinnekamp: Vi eier morgendagen!*, Oslo 1986 (b)
- Timberlake, Lloyd: «Afrika i krise», i Eide, Elisabeth (red): *Brudd – utveier for den tredje verden*, Oslo 1986
- Timberlake, Lloyd: «Bønder og matvareproduksjon», i Eide, Elisabeth (red): *Brudd – utveier for den tredje verden*, Oslo 1986
- Tokheim, Marit: «Norske kvinners nasjonalråd 1904–16», i Blom, Ida & Hagemann, Gro (red): *Kvinner selv – sju bidrag til norsk kvinnehistorie*, Oslo 1977
- Viestad, Else: «Kjønn og ideologi», i *Materialisten* nr 1, 1982
- Vogel, Lise: *Marxism and the Oppression of Women – toward a unitary theory*, New Jersey 1983
- Whitehead, Ann: ««I'm hungry, mum»: the politics of domestic budgeting», i Young, Kate, Wolkowitz, Carol & McCullagh, Roslyn (red): *Marriage and the Market. Women's Subordination Internationally and its Lessons*, London 1984
- Wiig, Birgit: *Kvinner selv – den skjulte norgeshistoria fra vår nære fortid*, Oslo 1984
- Women – a World Report*, London 1985

Kjersti Ericsson har skrevet:

- Fotnoter i rødt*, Aschehoug 1968
- Kollektivet – et forsøk med nye samlivsformer*, Universitetet i Oslo 1969
(hovedoppgave i psykologi)
- Den tvetydige omsorgen. Sinnssykevesenets utvikling – et sosialpolitisk eksempel*,
Universitetsforlaget 1974
- På parti med ungdomsgruppa – metoder i arbeid med «problemungdom»*,
Universitetsforlaget 1975, med Monica Johansson
- Våpnet er smidd på ny*, dikt, Oktober 1978
- «*Av gammelmannssyke dør karene våre ikke –*». *Om blodhevn i to ulike samfunn*,
Institutt for kriminologi og strafferett 1979
- Drømmen og kompasset*, dikt, Oktober 1981
- Bråk i klassen – elever og lærere forteller*, Universitetsforlaget 1981, med
Monica Rudberg
- Alternativ konfliktløsning*, Universitetsforlaget 1982
- Per + Kari = trøbbel. Ungdom og kjønn*, Universitetsforlaget 1985, med Geir
Lundby og Monica Rudberg
- Mors nest beste barn – ungdom, rusgift og kriminalitet*, Universitetsforlaget
1985, med Geir Lundby og Monica Rudberg
- Kvinnekamp: vi eier morgendagen!*, Oktober 1986, redaktør
- Søstre, kamerater!*, Oktober 1987
- By oss ikke noe smått*, dikt, Oktober 1988
- Å passe et fugebrett*, dikt, Oktober 1990
- Alternativ konfliktløsning*, Institutt for kriminologi og strafferett 1990
- Den flerstemmige revolusjonen*, Oktober 1991
- En ny type sosialisme*, Rød valgallianse 1991, med Trond Andresen
- Kjønsspillet*, Cappelen 1992
- Sisters, comrades*, AKP 1993
- Katten stryker seg inntil oss*, dikt, Oktober 1993
- Die Geschlechterfalle: biologisch bestimmt oder gesellschaftlich geprägt?*, Kabel
(Hamburg) 1994
- Andre bøker: en antologi fra et litterært seminar*, Institutt for kriminologi 1994,
redaktør med Hedda Giertsen
- Mosestille. Kjerringrokk*, dikt, Oktober 1995
- Barnevern som samfunnsspeil*, Pax 1996
- Forsømte eller forbryterske? Barnevern og kriminalitetskontroll i etterkrigstida*, Ad
notam Gyldendal 1996
- Drift og dyd: kontrollen av jenter på femtitallet*, Pax 1997
- Alkekongeriket*, dikt, Oktober 1997
- Kvinnekamp i sari – møte med kvinner i India og Nepal*, Røde Fane 1997, med
Sissel Henriksen og Marte Brekke Michelet
- Feministisk sosialisme?*, Røde fane 1998
- Far og mor*, roman, Oktober 1998

Røde Fane

er AKPs teoretiske tidsskrift. Det kommer normalt minst 4 ganger i året. *Røde Fane* står også som utgiver av alle hefter og bøker som partiet utgir. Heftene sendes gjerne ut som ekstranummer av bladet eller som vedlegg, sånn at abonnentene får dem uten å betale ekstra.

Årsabonnement koster 180 kroner. Bestill fra **Røde Fane, boks 124, 3251 Larvik**, postgiro 0804 2208478, e-post eness@online.no.

Tidligere utgivelser kan bestilles fra AKPs kontor, se neste side.

Mange artikler er lagt ut på bladets sider på verdensveven: <http://www.akp.no/rfane>. Her er et utvalg artikler om kvinnekamp fra de siste åra. Bestill eller les på vevsidene:

Joan Acker: Problemer i feministisk tenking med å revurdere klasse, rase og kjønn (1-99)

Johanne Bergkvist: Pornoindustriens offensiv (1-98)

Grete Bull: Familien og husholdningen i velferdsstaten (1-97)

Kjersti Ericsson: Verden og hvor vi ser den fra (4-95)

Kjersti Ericsson: Feministisk sosialisme (3-98) – også i tysk utgave på veven

Magnhild Folkvord: Velferdsmeldinga – eit steg mot avviklinga av velferdsstaten (3-96)

Magnhild Folkvord: 6-timarsdagen – eit utopisk kvinnekraft? (4-96)

Jorun Gulbrandsen: Til kamp mot sosiobiologenes offensiv! (2-97)

Jorun Gulbrandsen: Kontantstøtte – et komplott (1-98)

Chris Hartmann: Kontantstøtte – et tilbakeslag for kvinnefrigjøringa (1-99)

Karin Hedbrant: Sex, lønn og familieband (1-97)

Hannah Helseth: Vi trenger et nytt jenteopprør! (1-99)

Sissel Henriksen: Verken gubbemarxisme eller likestillingsfeminisme (5-99)

Asta Håland og Leikny Øgrim: Egenutvikling – alle kampers mål? (2-97)

Asta Håland og Leikny Øgrim: Kvinner og teknologi (1-96)

Siri Jensen: Erfaringer fra kvinneopprøret i AKP (4-96)

Siri Jensen: Familien som økonomisk enhet (2-97)

Jon Arne Jørstad: Støtte til Winge-jentene – rett eller gale? (2-96)

Gro Linstad: Seksualitet på dagsorden (2-95)

Mass Soldal Lund: Jovisst går vi i 8. mars-tog! (1-99)

Ingebjørg Lundevall: Jentekamp anno 1996 (4-96)

Torill Nustad: Kampen om historia – lærdommen fra et kvinneopprør (1-97)

Torill Nustad: Individenes frigjøring (3-97)

Birger Thurn-Paulsen: Kollektiv ulykke eller personlig lykke? (3-97)

Agnete Strøm: Kvinneforskning og kvinneaktivister (1-98)

Agnete Strøm: Hvordan møte forsøkene på å få anerkjent prostitusjon som arbeid? (1-98)

Terje Valen: Marxistisk renessanse innen feminismen (1-99)

Bente Volder: India – organisering av kvinner i uformell sektor (4-95)

Arbeidernes kommunistparti

Osterhausgata 27, 0183 Oslo
telefon 22 98 90 60, telefaks 22 98 90 55
e-post akp@akp.no, <http://www.akp.no>

Ny studiebok november 1999: ***Bli med i AKP!***

Inneholder disse kapitla: Kvinnekamp. To bilder av Norge. AKP og revolusjonen. Etter revolusjonen. Nasjoner og krig. Frihet
Interessert i å bli med på studiesirkel? Kontakt oss.

Andre ferske publikasjoner – sjekk også veven:

AKPs freds- og antikrigsprogram

Stopp krigen nå! Stopp fordrivinga av Kosova-albanerne! Om Kosovas historie, bakgrunnen for krigen, Rambouillet-avtalen, likhetene med krigsutbruddet i 1914, Clinton-doktrinen og oppgavene i freds- og antikrigsarbeidet.

Kvinnepolitikken til AKP – utdrag frå programmet til partiet

Jorun Gulbrandsen: *Kontantstøtta – et komplott*

Kjersti Nordby: *Det gode arbeidsmiljø – mest lønnsomt for hvem?*

Karl Marx og Friedrich Engels: *Det kommunistiske manifest* (ny oversettelse)

Alt vel etter Lund? Et debathefte om overvåking i Norge

Pål Steigan: *Kina 1999 – quo vadis?*

Blod og olje II – om golfkrisa 1998

Siri Jensen: *Kvinnelønna*. Hvorfor tjener kvinner lite? Hvilke krav skal vi stille? Hvordan skal vi slåss?

Karl Marx: *Loven om profittratens tendens til å minke* (ny oversettelse – studiehefte finnes også)

Forsvar streikeretten. Om arbeidsrettsrådets innstilling

Samerett og ressurskamp i nord. Kem skal styre ressursane i nord?

Kvinnekamp i sari. Møte med kvinner i Nepal og India

Overvåkingshåndboka. Bare for deg som ikke er paranoid eller engstelig